

R U S A D

RUSYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF RUSSIAN STUDIES ■ ЖУРНАЛ РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

SAYI (Issue)

8

YIL (Year)

2022

e-ISSN 2757-7899

e-ISSN: 2757-7899

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/rusad>

R U S A D

RUSYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF RUSSIAN STUDIES ■ ЖУРНАЛ РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Sayı [*Issue/Выпуск*]:
8

Yıl [*Year/Год*]:
2022

Rusya Araştırmaları Dergisi (RUSAD), Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez Türkiye’de yayınlanan, internet üzerinden açık erişimli ve ilmi esaslara dayalı, uluslararası hakemli, akademik bir dergidir. RUSAD, Rusya hakkında tarih, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, ekonomi, strateji, jeopolitik gibi beşerî bilimlerin uhdesindeki alanlarda ulusal ve uluslararası düzeyde Türkçe, Rusça ve İngilizce kaleme alınmış akademik makaleleri ve kitap incelemelerini okuyucuya ulaştırmayı düştur edinmiştir. RUSAD bu minval üzere daha geniş kitlelere ulaşmak amacıyla açık erişim yayınları desteklemekte ve buna binaen yazarlardan makale yayınlamak için ya da okuyuculardan yayınlara ulaşmak için herhangi bir ücret talep etmemektedir. Dergiye gönderilen makalelerin daha önceden yayınlanmamış özgün metinler olması ve aynı anda başka bir derginin değerlendirme sürecinde olmaması gerekmektedir. Dergide yayınlanmak üzere kabul edilen çalışmalar bilimsel etik kurallarına uygun olarak “çift kör hakem” tarafından okunur ve bu sayede değerlendirme sürecinde hem yazarın hem de hakemlerin kimlikleri birbirlerinden gizlenir. Gönderilen makaleler ilk olarak editör incelemesine tabi tutulur. Bu safhada çalışmanın dergi kurallarına uygunluğu incelenir. Dergi kurallarına uygun olmayan makaleler yazarlarına iade edilir. Gönderilen makaleler intihallere karşı *iThenticate* intihal programı ile denetlenmektedir. Yayınlanan yazılardaki fikirler yalnızca yazar(lar)ına ait olup yazılanlardan dolayı dergi sahibi, yayıncı ve editörler sorumlu tutulamaz.

Journal of Russian Studies (JORUS), is an academic journal published twice a year in Turkey every June and December with open access via the internet, based on scientific principles and international peer-reviewed. JORUS has aimed to convey the academic articles and book reviews written at the national and international level in Turkish, Russian, and English in the field of social sciences such as history, international relations, political science, economics, strategy, geopolitics about Russia. For that reason, JORUS supports open access publications in order to reach a wider audience and does not charge any fee for publishing articles from the authors or accessing publications from the readers. Manuscripts submitted to the journal must be original texts that have not been previously published and works are not included in the evaluation process of another journal at the same time. The manuscripts accepted for publication in the journal, in accordance with scientific ethics rules, will be read and evaluated by double-blind referees and in this manner, both the referee and author identities are concealed from the referees, and vice versa, throughout the review process. The opinions in the published articles belong only to the author(s). It does not bind the journal owner, the publisher, or the editors. Articles submitted are subjected to editorial review first. In this phase, firstly, the compliance of the study with the journal rules is examined. The articles sent are controlled for plagiarism by the *iThenticate*. Manuscripts that do not comply with the journal rules are returned to their authors.

Yazışma Adresi / Mailing Address

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Talas/Kayseri, Türkiye

E-mail: rusad.tr@gmail.com

Web adresi / Web Address: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/rusad>

RUSAD, Creative Commons Atıntı-Gayri Ticari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC-ND 4.0) ile lisanslanmıştır.

Rusya Araştırmaları Dergisi (RUSAD) Journal of Russian Studies | Журнал Российских Исследований

Sahibi / Owner

Dr. Öğr. Üyesi Tekin Aycan TAŞCI [Erciyes Üniversitesi]

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Tekin Aycan TAŞCI [Erciyes Üniversitesi]

Editör Yardımcıları / Editor assistants

Dr. Öğr. Üyesi Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU [Marmara Üniversitesi]

Eray AKÇAY [St. Petersburg State University]

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN [Kütahya Dumlupınar Üniversitesi]

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU [Marmara Üniversitesi]

Prof. Dr. Toğrul İSMAYİL [Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi]

Dr. Hatice KERİMOĞLU [İstanbul Topkapı Üniversitesi]

Asst. Prof. Dr. Grigory AFANASIEV [Gatchina Palace and Estate Museum]

Dr. Andrey BOGOMOLOV* [Russian State Historical Archive]

* Derginin Rusya resmi temsilcisi | The official representative of the journal in Russia |
Официальный представитель журнала в России

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Türkan OLCAY [İstanbul Üniversitesi]

Doç. Dr. Anatoly STEPANOV [Ural Federal University]

Dr. Öğr. Üyesi Ali Gökhan YÜCEL [Erciyes Üniversitesi]

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Dr. Emine TEMEL [İstanbul Üniversitesi]

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Kenan KOÇAK [Erciyes Üniversitesi]

Tacettin Talha GÜNAYDIN [İbn Haldun Üniversitesi]

Rusça Dil Editörleri / Russian Language Editors

Doç. Dr. Nadejda MALİKOVNA AÇAN [Ural Federal University]

Öğr. Gör. Dr. Esra ŞÖLENTAŞ [Ankara Üniversitesi]

Öğr. Gör. Sagom DİNGİLİŞİ [Ural Federal University]

Editöryal Sekreteryaya / Editorial Assistance

Mehmet Kaan VATANBEKÇİSİ

Logo ve Kapak Tasarım / Logo and Cover Design

Emine KARABULUT [Erk Ajans]

Dergi Tarihesi:

Derginin Önceki Adı	e-ISSN	Yıl
Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi	2687-3583	2019-2021

Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
All responsibility of the studies published belongs to the author(s).

BİLİM ve DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN [Ege Üniversitesi]	
Prof. Dr. Abdulvahap KARA [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]	
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE [Marmara Üniversitesi]	
Prof. Dr. Aleksandr NESTEROV [Ural Federal University]	
Prof. Dr. Ali ASKER [Karabük Üniversitesi]	
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR [Milli Savunma Üniversitesi]	
Prof. Dr. Barış METİN [Uşak Üniversitesi]	
Prof. Dr. Ekrem KALAN [Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi]	
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI [Bilkent Üniversitesi]	
Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]	
Prof. Dr. Musa QASIMLI [Azerbaijan National Academy of Science]	
Prof. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU [Emekli Öğretim Üyesi]	
Prof. Dr. Nikolay DYAKOV [St. Petersburg State University]	
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT [Marmara Üniversitesi]	
Prof. Dr. Osman YORULMAZ [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]	
Prof. Dr. Peter GOLDEN [Rutgers University]	
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL [Erciyes Üniversitesi]	
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV [Azerbaijan National Academy of Science]	
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA [Patriarchate of Georgia St. King Tamar University]	
Doç. Dr. Aleksandr SOTNICHENKO [Federal Agency for the Commonwealth of Independent States Affairs (Rossotrudnichestvo) / Turkey]	
Doç. Dr. Aleksandr VASHLYEV [Oriental Studies of RAS]	
Doç. Dr. Amiran URUSHADZE [European University at St. Petersburg]	
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA [Azerbaijan National Academy of Science]	
Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM [İstanbul Üniversitesi]	
Doç. Dr. Nurlana MUSTAFAYEVA [Baku State University]	
Doç. Dr. Ramin SADIGOV [Bayburt Üniversitesi]	
Doç. Dr. Serkan ACAR [Ege Üniversitesi]	
Doç. Dr. Şir Muhammed DUALU [Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi]	
Doç. Dr. Uğur DEMİR [Marmara Üniversitesi]	
Doç. Dr. Roman HAUTALA [Tatarstan Academy of Sciences]	
Dr. Öğr. Üyesi Arif YILDIRIM [Erciyes Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Ayna Askeroğlu ARSLAN [İstanbul Üniversitesi]	
Öğr. Gör. Dr. Cahit HAMURKOPARAN [Anadolu Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Elif ŞİMŞEK ÖZKAN [Erciyes Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Erdem ERİNÇ [Erciyes Üniversitesi]	
Dr. Irina SVISTUNOVA [Russian Academy of Sciences]	
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DÜZGÜN [Akdeniz Üniversitesi]	
Öğr. Gör. Dr. Liaisan ŞAHİN [Marmara Üniversitesi]	
Dr. Milyausha R. GAYNANOVA [Tatarstan Academy of Sciences]	
Dr. Öğr. Üyesi Murat TOPÇU (PAPŞU) [Okan Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZTÜRK [Akdeniz Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Ömer KUL [İstanbul Üniversitesi]	

Unvan ve isme göre alfabetik sıralı/ Sorted by academic title and name

ULUSLARARASI İNDEKSLER / INTERNATIONAL INDEXES

Academic Search Ultimate
Central & Eastern European
Academic Source

EBSCO

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2021
(Academic Search Ultimate)
(Central & Eastern European Academic Source)

Index Copernicus

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2020
(ICI Journals Master List 2019, 2020, 2021)

Directory of Research Journals Indexing (DRJI)

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2020

ResearchBib

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2020

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2020

İdealonline Veri Tabanı

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2020

EuroPub Database

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2020

Türk Eğitim İndeksi

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2020

ASOS İndeks

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 02.2020

Scientific Indexing Services

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 03.2020

OJOP | Online Journal Platform and Indexing Association

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 06.2021

RUSAD, ikili anlaşma çerçevesinde Rusya'nın en büyük uluslararası akademik online-kütüphanesi **CYBERLENİNKА** ile **E-LİBRARY**'de taranmaktadır.

In addition, RUSAD is scanned in Cyberleninka and E-Library which is Russia's largest international academic online-library, within the frame of a bilateral agreement.

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 04.2020

HAKEMLER / REFEREES OF THE ISSUE (2022)

- Prof. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait YILMAZ (İstanbul Esenyurt Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur DEMİR (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar ONAY (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergenekon SAVRUN (Ufuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih YAPICI (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan ACAR (T.C. İçişleri Bakanlığı)
Doç. Dr. Hilmi DEMİRAL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan Seddar KAYNAR (Hakkari Üniversitesi)
Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Şir Muhammed DUALI (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Turhan ADA (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Umut BEKCAN (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin COŞKUN (Siirt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali KARAHAN (Bilecik Şeyh Edabali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arif YILDIRIM (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Ayşegül KETENCİ
Dr. Öğr. Üyesi Eda Havva TAN METREŞ (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Elif ŞİMŞEK ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erhan YOSKA (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gönül CENGİZ (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Hatice KERİMOĞLU (İstanbul Topkapı Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ŞEN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kamile Sinem KÜÇÜK (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Marziye MEMMEDLİ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Melikşah ARSLAN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Dr. Natalia ZAREMBO (Russian State Historical Archive – RGIA)
Dr. Öğr. Üyesi Niyazi İPEK (Ardahan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Okan CEYLAN (Ege Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pelin ALİYEV (Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Dr. Salih EROL (BTSO Kamil Tolon Bilim ve Sanat Merkezi)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan KEÇECİ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Dr. Shafag MUSTAFAYEVA (Azerbaijan University of Languages)
Dr. Sofia PEREKRESTOVA (Library of the Russian Academy of Sciences)
Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Leyla BABATÜRK (Kyrgyz-Turkish Manas University)
Arş. Gör. Harun ARSLANTÜRK (Ardahan Üniversitesi)
(Doktora adayı) Akif ALTUĞ (Erciyes Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

I-IV | Editör Takdim Yazısı

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 1-15 | **1741 İhtilali ve İngiltere'nin Rusya Politikasının İflası**
1741 Revolution and the Collapse of England's Russian Policy
Дворцовый переворот 1741 года и крах русской политики Англии
Ahmet BÜYÜKAKSOY
- 17-29 | **Bir Panslavizm Çeşidi Olarak Austroslavizm (1848-1849)**
Austroslavism as One of the Types of Panslavism (1848-1849)
Австрославизм как один из типов Панславизма (1848-1849 гг.)
Hakan DEMİR
- 31-53 | **Sırp Tahtında Obrenoviçlerin Laneti-II: Evlilikler, Suikastlar, Rusya: Avusturya-Macaristan ve Milan Obrenoviç**
The Curse of the Obrenoviches in the Serbian Throne-II: Marriages, Assassinations, Russia, Austria-Hungary and Milan Obrenovich
Проклятие Обреновичей на Сербском Троне-II: Браки, Убийства, Россия, Австро-Венгрия и Милан Обренович
Ayşe ÖZKAN
- 55-77 | **"Ak Altın"ın Kara Kaderi: Pamuk Vakası ve Şeref Reşidov'un Başına Gelenler**
The Dark Fate of "White Gold": The Cotton Incident and What Happened to Sharaf Rashidov
Темная судьба «Белого золота»: Хлопковое дело и что случилось с Шарафом Рашидовым
Feruz SHOKIROVA
- 79-100 | **Environmental Security Policies of the Russian Federation**
Rusya Federasyonu'nun Çevresel Güvenlik Politikaları
Политика экологической безопасности Российской Федерации
Toğrul İSMAYIL, Ali NECEFOĞLU
- 101-125 | **NATO Genişlemesi ve Kazakistan Olayları Bağlamında Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün Geleceği**
The Future of the Collective Security Treaty Organization in the Context of NATO Enlargement and the Kazakhstan Protests
Будущее Организации Договора о коллективной безопасности в контексте расширения НАТО и событий в Казахстане
Bahar ÖZSOY
- Çeviri Makale - Translated Article**
- 127-136 | **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde ve Esnasında Rus Donanması ve Karadeniz Boğazları**
The Russian Navy and the Black Sea Straits Before and During the First World War
Русский флот и черноморские проливы накануне и во время первой мировой войны
Kirill NAZARENKO, Çevirmen: Alperen KÜÇÜKDAĞDELEN
- Kitap İncelemesi - Book Review**
- 137-142 | **Russia Abroad, A Cultural History of the Russian Emigration 1919-1939**
Erdal BİLGİÇ

Takdim

Kıymetli okurlarımız,

Rusya Araştırmaları Dergisi (RUSAD) editör kurulu olarak sekizinci sayımızı sizlerle buluşturuyor olmanın mutluluğu ve heyecamı içerisindeyiz. Her yeni sayıda bir öncekinden daha gcl olduğumuzu görmek bizlere cesaret ve çalışma azmi bahşediıyor. Bunda elbette ki *RUSAD*'a gösterilen teveccühün rolü yadsınamaz. Bu manada *RUSAD*'ı uluslararası alan indekslerinin kriterlerine ulaştırma ve dergimizin kurumsal kimliğini gclendirme konusunda önemli adımlar atmaya devam etmekteyiz.

Yayın politikamız çerçevesinde *RUSAD*'ın bu sayısında aşağıda kısaca değineceğimiz altı özgün araştırma makalesi, bir eviri makale ve bir kitap incelemesi yer almaktadır.

Sekizinci sayıdaki ilk makale **Ahmet Bykaksay**'un "**1741 İhtilali ve İngiltere'nin Rusya Politikasının İflası**" adlı çalışmasıdır. Yazar bu çalışmasında XVIII. yüzyıl ortalarında İngiltere ve Fransa'nın Rusya ile ilişkilerindeki diplomatik mücadelesini incelemektedir. **Bykaksay**, bu mücadelede Fransa'nın oldukça başarılı bir siyaset izlediği ve İngiltere'nin de Rusya ile ilgili tasavvurlarında başarısız olduğu konusuna dikkat çekilmektedir.

Sekizinci sayıdaki ikinci makale **Hakan Demir**'in "**Bir Panslavizm eşidi Olarak Austroslavizm (1848-1849)**" adlı makalesidir. Yazar söz konusu çalışmasında 1848-1849 Devrimleri dönemi esas alınarak Habsburg Slavlarının federalizm ilkesi temelinde geliştirdikleri Austroslavizm dşncesinin politik programını incelemektedir. Bu kapsamda Austroslavizm programının geliştirilmesinde önemli bir rol oynayan ek düşünür Frantişek Palaky'nin görüşlerine yer vermektedir. Yine Almanların ve Habsburg Slavlarının ortaya koydukları farklı Orta Avrupa kavramları, tarihsel bağlam içerisinde dönemin düşünür ve

---

politikacılarının formüle ettikleri programlar çerçevesinde izah edilmektedir.

Sekizinci sayıdaki üçüncü makale **Ayşe Özkan**'ın, "**Sırp Tahtında Obrenoviçlerin Laneti-II: Evlilikler, Suikastlar, Rusya Etkisi ve Milan Obrenoviç**" başlıklı çalışmasıdır. Bu makalede yazar çok genç yaşta Sırbistan tahtına çıkan Milan Obrenoviç (1868-1889) dönemini incelemektedir. İktidarının ilk yarısında Rusya etkisindeki Milan Obrenoviç, iktidarının ikinci yarısında Rusya'ya karşı düşmanca tavır takınmaya başlamış ve Avusturya-Macaristan'a yakınlaşmıştır. 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Sırbistan'ın politikası buna göre belirlenmiştir. Yazar, makalede Obrenoviç'in evliliğinin ve siyasi yönelimlerinin Sırbistan yönetimine etkileri, uğradığı suikastlar, partiler arası çekişmeler ve daha pek çok ilgi çeken konuyu okuyucunun dikkatine sunmaktadır.

Sekizinci sayıdaki dördüncü makale **Feruza Shokirova**'nın, "**Ak Altın**"ın Kara Kaderi: Pamuk Vakası ve Şeref Reşidov'un Başına Gelenler başlıklı çalışmasıdır. Bilindiği gibi Çarlık Rusya, Türkistan topraklarını işgal ettikten sonra, bölgedeki verimli toprakları pamuk yetiştirmek için kullanmaya başlamıştı. Bu durum Sovyetler döneminde de devam etti. Ancak, toprakların verimliliğini yitirmesi ve iklim şartları gibi hususların dikkate alınmaması nedeniyle Özbekistan'da büyük problemler meydana geldi. Bunlardan en önemlisi su kaynaklarının tükenmesi ve Aral Gölü'nün kurumasıydı. Bu sorunun çözümü için bazı girişimlerde bulunulduysa da bunlar, ekonomik sebepler yüzünden durduruldu. **Shokirova** söz konusu çalışmasında, ekseriyetle, Özbekistan için pamuğun önemi, pamuk üretiminden doğan problemler, bunlara dair çözüm önerileri ve Şeref Reşidov dönemi ile sonrasındaki gelişmeleri incelemektedir.

Sekizinci sayıdaki beşinci makale **Toğrul İsmayıl** ve **Ali Necefoğlu**'nun birlikte kaleme aldığı, "**Environmental Security Policies of the Russian Federation**" adlı çalışmadır. **İsmayıl** ve

---

Necefoğlu bu çalışmada, küresel iklim değişikliği konusunda, Rusya Federasyonu'nun ulusal çevre politikalarını ve bunun dış politikaya yansımaları incelemektedirler. İlk önce çevresel güvenlik konusuna kısa bir giriş yapan yazarlar, ardından Rusya Federasyonu'nun politik ve güvenlik perspektifini içeren belgeleri değerlendirmektedirler. Devamında ise, Rusya Federasyonu'nun çevre sorunlarının çözümünde küresel çevresel güvenlik rejimine ne gibi katkılar sağladığı hususu özetlenmeye çalışılmıştır.

Sekizinci sayıdaki altıncı makale **Bahar Özsoy**'un, **“NATO'nun Genişlemesi ve Kazakistan Olayları Bağlamında Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün Geleceği”** adlı makaledir. Yazar bu çalışmada Avrasya'nın NATO'su olarak addedilen Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)'nün 30 yıllık serüvenine odaklanmaktadır. Çalışmada örgütün yapısı, işleyişi ve faaliyetleri üzerinde durulmuş ve özellikle son gelişmeler ışığında KGAÖ'nün etkinliği ve geleceği değerlendirilmiştir. **Özsoy**'un bu çalışmada vurguladığı temel tez; NATO'nun genişlemesinin ve Kazakistan olaylarının Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün faaliyet alanlarını genişletebileceği ve yeni üyelikleri gündeme getirebileceği yönündedir.

Sekizinci sayıdaki çeviri makale **Kirill Nazarenko**'nun **“Birinci Dünya Savaşı Arifesinde ve Esnasında Rus Donanması ve Karadeniz Boğazları”** adlı çalışmasıdır. **Alperen Küçükdağdelen**'in Rusça aslından çevirdiği makalede Rusya İmparatorluğu'nun uzun bir süre gündemini işgal eden Boğazlar meselesi incelenmektedir. Özellikle 1877-1878 Rus-Türk Savaşı'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun iyice gücünü kaybettiği bir dönemde bu mesele Rus dış politikasının en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Makalede Boğazların ele geçirilmesine yönelik Rus planlarına odaklanılmış, Rus-Karadeniz, Türk ve ayrıca Avusturya-Macaristan muharebe gemileri güç dengesi açısından tetkik edilmiştir.

Sekizinci sayıdaki kitap incelemesinde ise **Marc Raeff**'in *Russia Abroad, A Cultural History of the Russian Emigration 1919-1939*, adlı kitabı **Erdal Bilgiç** tarafından kritik edilmiştir. Ünlü Rus tarihçi **Marc Raeff**'in söz konusu kitabının yeni kurulacak Rusya Federasyonu'na kültürel köklerini hatırlatmaya yardımcı olması için planlandığı anlaşılmaktadır. Bu kitap aynı zamanda özellikle Türkiye'de Beyaz Ruslar hakkında araştırma yapan tarihçiler için başvuru kaynağı olma özelliğine sahiptir. Marc Raeff'in çalışmasının amacı; kanuni ve fiziki sınırları içermeden Bolşevik Devrimi'nin ardından Rusyalı sürgünlerin diğer ülke toplulukları içinde ürettikleri kültürel hayatı incelemektir.

Son olarak *RUSAD*'ın sekizinci sayısında değerli çalışmaları ile katkıda bulunan yazarlarımıza ve bilimsel hakemliklerine başvurduğumuz kıymetli hocalarımıza şükranlarımızı sunarız.

Dr. Öğr. Üyesi Tekin Aycan TAŞCI

Editör

1741 İHTİLALİ VE İNGİLTERE’NİN RUSYA POLİTİKASININ İFLASI

 Ahmet BÜYÜKAKSOY^a

Öz

18. yüzyılda büyük devletler statüsüne giren Rusya’nın İngiltere (Britanya) ile olan ilişkileri çalkantılı olmuş hatta iki devlet arasındaki ilişkiler kopma noktasına dahi gelmişti. Ancak 1727 yılında II. George’un tahta geçmesinden sonra İngiliz ve Rus ilişkilerinde gözle görülür bir gelişme yaşanmıştır. Zira Rusya, İngiltere’nin kıta Avrupa’sındaki politikaları için büyük bir ehemmiyet kesp etmeye başlamış ve bu yüzden de iki devlet arasındaki ilişkiler gittikçe gelişmiştir. Özellikle de Rusya’nın, Avusturya ile ilişkilerini iyi bir seviyede tutması, İngiltere’nin tarihî rakibi olan Fransa’nın hırslarına ket vurması için önemli bir amildi. Ancak Rusya’yı kıta tasavvurlarında kullanmak isteyen tek devlet İngiltere değildi. Fransa da Avusturya’yı parçalamak gayesinde Rusya’dan istifade etmek istiyordu. Bunun için 1730’ların sonundan itibaren hummalı bir çalışma yapmaya başladı. Fransa bir yandan Rusya ile iyi ilişkiler kurmaya çalışırken bir yandan da Rusya’yı zor durumda bırakacak hamleler yapıyordu. Bu şekilde 1741 yılında önce İsveç-Rusya Savaşı’nı çıkardı ve bu savaşın sonrasında da İngiliz ve Avusturya yanlısı hükümetin düşmesine yol açan ihtilali hazırladı. 1741 İhtilali, İngilizlerin, Rusya’ya dair tasavvurlarının hepsini suya düşürdü ve İngilizler yıllar boyu Ruslardan istedikleri gibi istifade edemediler. Ancak eski pozisyonlarını kazanmak için çabalar da harcadılar. En sonunda İngiltere, Rusya’yı Avusturya Veraset Savaşları’na dahil ettiğinde her şey için artık çok geçti. Zira barış görüşmeleri başlamıştı. Burada Avrupa’nın iki rakip devletinin Rusya üzerinde nasıl bir rekabete girdiği ve bu rekabetten galip çıkan devletin Fransa olduğu anlaşılmaktadır. Fransa 1740-1748 yılları arasında gerçekleşen Avusturya Veraset Savaşları’ndan Rusya’yı uzak tutabilmeyi başarmıştı. Bu da İngiltere’nin Rusya siyasetinin nasıl iflas ettiğini göstermektedir. İşbu çalışmada 1741 İhtilali’nin Fransa için ne kadar büyük bir başarı, İngiltere içinse ne kadar büyük bir başarısızlık olduğu anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya Veraset Savaşları, Elizabeth Petrovna.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Millî Savunma Üniversitesi ATASAREN, Harp Tarihi Abd. İstanbul/Türkiye, ahmetbuyukaksoy@hotmail.com

1741 REVOLUTION AND THE COLLAPSE OF ENGLAND'S RUSSIAN POLICY

Abstract

As a rising power in 18th century Russia's relations with England was turbulent one, as both it was at a breaking point. However, when in 1727 George II, ascended to English throne, Anglo-Russian relations were improved significantly. For, Russia become crucial for England's continental policies and which is why relations between two states were improved. Especially, Russia's relations with Austria were important for containing the ambitions of England's historical rival, France. However, England was not the only state to use Russia for its continental plans. France wanted to use Russia in order to crush the Austria. Therefore, France worked with a great effort to achieve its goals. France while was trying to establish good relations with Russia, it was trying to undermine it. Thus, it managed to foment the Swedish-Russian War in 1741. This war also paved way for 1741 Revolution which caused the downfall for government that leaned to Austria and England. 1741 Revolution foiled England's plans for Russia and for years, English government was not able to use Russia for its goals. But they tried to regain their former position. When at last England managed to include Russia to Wars of Austrian Succession, it was too late. For peace negotiations were begun. It is clear that two rival states of Europe have emulation for Russia and France was the winner of this competition. France managed to keep Russia away from the Wars of Austrian Succession of 1740-1748. This is the failure of England's Russian policy. This present study tried to show that 1741 Revolution was a great success for France, and a huge fiasco for England.

Keywords: Russia, England, France, Wars of Austrian Succession, Elizabeth Petrovna.

ДВОРЦОВЫЙ ПЕРЕВОРОТ 1741 ГОДА И КРАХ РУССКОЙ ПОЛИТИКИ АНГЛИИ

Аннотация

Отношения России с Англией (Великобританией) в XVIII веке были бурными. Обе страны находились на переломном этапе. Однако, когда в 1727 году Георг II вззошел на престол, англо-российские отношения значительно улучшились. Россия стала придавать большее значение политике Великобритании в континентальной Европе. В частности, сохранение Россией на хорошем уровне отношений с Австрией было важным фактором в сдерживании амбиций исторического соперника Великобритании — Франции. Однако Англия была не единственным государством, которое хотело использовать Россию в своих континентальных планах. В частности, Франция прилагала огромные усилия для того, чтобы разбить Австрию, и лихорадочно работала над этим с конца 1730-х годов. Вместе с тем Франция, пытаясь установить хорошие отношения с Россией, делала шаги, которые ставили бы ее в затруднительное положение. Так Франции удалось разжечь шведско-русскую войну в 1741 году. Эта война, между прочим, проложила путь к дворцовому перевороту 1741 года и привела к падению правительства, склонявшегося к Австрии и Англии. Переворот сорвал планы Англии в отношении России, и в течение многих лет английское правительство не могло использовать Россию для своих целей. Они приложили усилия, чтобы вернуть себе прежние позиции. Но когда Великобритании, наконец, удалось включить Россию в войну за австрийское наследство, было уже слишком поздно, так как начались мирные переговоры. Очевидно, что два конкурировавших государства Европы

соперничали за Россию, и победительницей этого соревнования стала Франция. Франции удалось удержать Россию в стороне от войны за австрийское наследство между 1740 и 1748 годами. Это было провалом российской политики Англии. В настоящем исследовании предпринята попытка показать, что дворцовый переворот 1741 года был большим успехом для Франции и огромным фиаско для Англии.

Ключевые слова: Россия, Англия, Франция, Войны за австрийское наследство, Елизавета Петровна.

Giriş

“İngiltere ile tedafüi ittifak yapılması isteği zamanında majesteleri tarafından kabul edilmemiş olsa da siz, çariçe ile bu tür bir antlaşmaya girilmesine kralın karşı olmadığını düşündüğünüzü bildirecek ve şayet bu tür bir müzakere için adım atılırsa bunların makbul karşılanacağını da düşündüğünüzü aktaracaksınız.”¹

İngiltere Kuzey Departmanı Sekreteri Lord Harrington, Rusya'daki İngiliz temsilcisi Claudius Rondeau'ya bu emirleri vererek, 1731'de başlayan, 1733'te ticaret antlaşmasıyla gelişen İngiliz-Rus yakınlaşmasını 1738 sonunda bir tedafüi ittifak ile taçlandırmak istediğini belirtmişti. İngilizlerin bu adımı atmasının sebebi aynı yıl İsveç'te irredentist şapkalıların iktidara gelmesi ile İsveç, İngiltere'nin en büyük rakibi olan Fransa'nın güdümüne girmesiydi.² Kısa süre içerisinde Fransa, Kardinal Fleury'nin usta manevraları sayesinde İngiltere'nin, Fransa'ya karşı bir denge unsuru olarak kullandığı Avusturya ile yakınlaşmaya başlamış,³ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mümtaz konumunu yeniden elde etmiş⁴, İspanya ile 1733'te “Aile Kompaktı'nı” imzalamış⁵ ve Lehistan Veraset Savaşları'nda her ne kadar adayı Stanislaw'ı Leh tahtına yerleştirememiş olsa da Güney İtalya'daki Napoli Krallığı'na bir Bourbon olan Don Carlos'u yerleştirmişti.⁶ Aynı zamanda İtalya ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nda attığı adımlarla da kıta hâkimiyetini muhafaza edebilmişti. Fransa bu şekilde 1730'ların sonuna gelindiğinde İngiltere'yi büyük ölçüde kıta Avrupa'sında izole etmeyi başarabilmişti.⁷

Bu noktada Avrupa'da İngiltere'nin izolasyonunu kırmak için iki ülke kalmaktaydı. Bunlar Avusturya ve Rusya idi. Her ne kadar İngiltere, Lehistan Veraset Savaşları'nda

¹ *Sbornik Imperatorskogo russkogo istoričeskogo obščestva*, C. LXXX (St. Petersburg, 1889), 402.

² İngiltere, Fransa'nın İsveç ile anlaşması ve bir ihtimal Danimarka'yı da yanına çekebilmeleri ile bilhassa Kuzey Avrupa'nın hâkimi olacağını düşünmekteydi. *Sbornik*, C. LXXX, 396. Dolayısıyla İngiltere, Fransa'ya karşı Kuzey'deki güç dengesinin korunması için Rusya'ya anlaşmayı uygun görmüştü. *Sbornik*, C. LXXX, 401-402. 18. yüzyılda İngiltere'nin kıta Avrupa'sındaki politikaları ekseriyetle Fransız kudretini sınırlamak üzerine gerçekleşmiştir.

³ 1739 Belgrad Antlaşması'na mutavassit olmak suretiyle Fransa, Avusturya'ya adeta bir can suyu vermiştir. Ancak Fransa ve Avusturya arasındaki yakınlaşmalar 1739 başından itibaren İngiltere tarafından hissedilir hâle gelmişti. Bu yüzden İngiltere, Rusya ile tedafüi ittifak girişimini Avusturya'dan saklama ihtiyacı hissetmişti. *Sbornik*, C. LXXX, 419.

⁴ 1739 Belgrad Antlaşması neticesinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından Fransa'ya verilen kapitülasyonlar ile nihai hâle getirilmiştir.

⁵ 1700 yılında İspanya tahtına, Bourbon Hanedanı'ndan V. Felipe (1700-1746) geçmiştir. Felipe, yeğeni Fransa Kralı XV. Lui (1715-1766) ile her ne kadar ilk başta gergin ilişkiler tesis etmiş olsa da daha sonradan Fransa ve İspanya arasındaki ilişkiler düzelmiştir.

⁶ Lehistan Veraset Savaşları (1733-1736) sonucunda V. Felipe'nin oğlu Don Carlos, Napoli kralı yapılmıştır.

⁷ Arthur McCandless Wilson, *French Foreign Policy During the Administration of Cardinal Fleury 1726-1743* (London: Cambridge University Press, 1936), 326.

Avusturya'ya karşı olan taahhüdünü yerine getirmemiş⁸ ve Avusturya'yı Fransa cephesine kaptırmış olsa da Avusturya ve Rusya arasındaki "birliği[n] her zaman Fransa için büyük bir rahatsızlık" olacağını düşünmekteydi.⁹ Bu yüzden İngiltere, kendi güvenliği için hem iki devlet ile hem de iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmeye çalıştı.¹⁰ Ancak en kritik eşik Avusturya Veraset Savaşları idi. Kutsal Roma İmparatoru VI. Karl'ın (1711-1740) erkek varis bırakmadan ölümüyle ve Fransa ve Prusya gibi devletlerin daha önce kabul ettikleri faydacı müeyyideyi tanımayarak, Habsburg Hanedanı'nın mirasını paylaşmak üzere harekete geçmişlerdi.¹¹ Avrupa'daki güç dengesini muhafaza etmek ve Fransa'nın "cihan hâkimiyeti" politikalarına ket vurmak isteyen İngiltere de Rusya'nın Avusturya'yı korumasını isteyecekti. Petersburg'daki İngiliz elçisi Edward Finch bu hususta çabalar harcarken ve bilhassa da iki devlet arasındaki tedafüi ittifakın imzalanması hususunda büyük mesafe kat etmişken, beklenmedik bir gelişme İngiltere'nin Rusya siyasetinin iflasına yol açtı. Bu hadise 1741 İhtilali idi.

Bu çalışmada, Çariçe Anna Ivanovna'nın (1730-1740) vefatından sonra İngiltere'nin, Rusya'da, mevcut Avrupa politikasını hayata geçirmek üzere attığı adımlardan bahsedilecektir. Daha sonra İngilizlerin 1741 İhtilali'nin bu adımları nasıl ıskat ettiği belirtilecektir. Son olarak da ihtilal sonucunda tahta çıkan Çariçe Elizabeth'in (1741-1763) ilk dönemindeki İngiliz-Rus ilişkilerinden bahsedilecektir.

1) Üç Hükümdarın Ölümü: 1740

1740 yılı 18. yüzyıl Avrupa tarihi için büyük bir dönüm noktasıydı. Aynı yıl içerisinde Prusya Kralı Friedrich Wilhelm, Kutsal Roma İmparatoru VI. Karl ve Çariçe Anna vefat etmişti. Üç ölümünde Avrupa siyasetini derinden etkileyecek sonuçları olacaktı. Prusya tahtına, babası tarafından hakir görülen ve İngiliz diplomatik yazışmalarında da Fransız yanlısı olarak telâkki edilen II. (Büyük) Friedrich (1740-1786) geçmişti. O, İngiltere Kralı II. George'un (1727-1760) yeğeni olması sebebiyle İngilizler tarafından kazanılabilir görülmekteydi.¹² Kutsal Roma İmparatoru VI. Karl'ın vefatı ise bu üç vefat arasında en problemlili olanıydı. Her ne kadar müteveffa imparator, Habsburg mevrus topraklarının kızı Maria Theresa'ya (1740-1780) kalacağını garanti eden "Faydacı Müeyyideyi" Avrupa'nın başta Fransa olmak üzere muhtelif devletlerine imzalatmış olsa da bu beyhude bir çaba olacaktı. Zira VI. Karl'ın vefatı ile ortaya çıkan boşluk, diğer devletlerin iştahını kabartmıştı. Anna Ivanovna'nın vefatı da önemli sonuçlar doğurmuştur. Çariçenin vefatından sonra tahta, henüz bebek olan yeğenin oğlu VI. Ivan (1740-1741) geçmişti. Çariçenin vasiyeti gereği tahta sevgilisi Courland Dükü Ernest von Biron niyabet edecekti.¹³ Ancak dükün niyabeti uzun sürmedi ve Feldmareşal Münnich'in yapmış olduğu bir darbe ile dük alaşağı edildi. Bu şekilde VI. Ivan'ın annesi Mecklenburg

⁸ Derek McKay & H.M. Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi*, çev. Eşref Bengi Özbilen (İstanbul: Dergâh, 2019), 179.

⁹ *Sbornik*, C. LXXX, 246.

¹⁰ Meselâ 1736 Haziran'ında Avusturya ve Rusya arasında çıkan soğukluktan mütevellit İngiltere iki devletin arasında bulması için elçisine talimat vermişti. İngilizler iki devlet arasındaki birliğin Avrupa'nın genel menfaatlerinin lehine olduğunu belirterek, aslında bunun kendi lehlerine olduğunu ifade ediyorlardı. *Sbornik*, C. LXXX, 56.

¹¹ Avusturya Veraset Savaşları için bk. Reed Browning, *The Wars of Austrian Succession* (New York: St. Martin' Griffin, 1995).

¹² *Sbornik*, C. LXXVI, 310.

¹³ Bu durum İngiliz temsilcisi Edward Finch'in mektuplarında uzun uzun anlatılmaktadır. *Sbornik* C. LXXXV, 295-312

düşesi Anna Leopoldovna, grandük sıfatıyla naibe oldu.

Bu üç ölümün birbirine bağlı sonuçları olacaktı. Maria Theresa'nın, Prusya'nın hak iddia ettiği Jülich ve Berg konusunda, Palatinat Elektörünü destekleyeceğini öğrenen Büyük Friedrich, bunun karşılığında faydacı müeyyidenin mülga olduğunu ve Silezya kendisine bırakılmadığı takdirde Avusturya'ya savaş açacağını danışmanlarına deklare etti.¹⁴ Aslında Friedrich'in çok daha önceden topraklarını genişletmek üzere tasavvurları vardı.¹⁵

İmparatorun ölümünün üzerine iştahı kabaran tek ülke Prusya değildi. Avusturya'nın bu zayıflığının farkına varan Mareşal Belle-İsle, barış yanlısı Kardinal Fleury'e rağmen Avusturya'nın parçalanması için Fransa'nın Prusya ile beraber hareket etmesini sağlamaya muvaffak olmuştu. Belle-İsle, Kral XV. Lui'yi (1715-1766) Avusturya aleyhine Prusya ve imparatorluk tahtına namzet olan Bavyera Elektörü Karl Albert'i desteklemeye ikna etti. Diğer taraftan Lehistan Veraset Savaşları'nda oğlu Don Carlos için Sicilyateyn Krallığı'nı elde eden İspanya "Kraliyet Çifti", V. Felipe (1700-1746) ve Elizabeth Farnese, diğer oğulları Don Felipe için İtalya'daki Avusturya topraklarına göz dikmişlerdi. Habsburg mirası yıkılmanın eşliğindeydi.¹⁶

Prusya Kralı'nın topraklarını genişletmek üzere zengin maden yatakları olan Silezya'ya girdiği sırada İngiltere, hâlihazırda Fransa'nın müttefiklerinden biri olan İspanya ile "Jenkins Kulağı" Savaşı'na girmişti. Ancak diğer yandan İngiltere, Habsburg Mirası'nın bölüşülmesini istemiyordu. 1740, yılında Parlamento'da yaptığı konuşmada II. George, İngiltere'nin, Fransa'nın gücünü dengelemek için Avusturya'ya muhtaç olduğunu ve bu yüzden de Prusya kralının "kanatlarının koparılması" gerektiği sonucuna vardı.¹⁷

Prusya'nın, Silezya'yı işgal ettiği haberi geldiğinde Londra, St. Petersburg'un tavrını öğrenmek istedi.¹⁸ Londra'nın emri gelmeden önce Rus hariciye vekili Kont Ostermann ile görüşen İngiliz elçisi Edward Finch, Rusya'nın, Habsburg mirasının bölünmesine cevaz vermeyeceğini ve İngiltere, Hollanda ve Rusya'nın atacağı ortak adımlar ile Prusya'yı işgalden vazgeçirebileceği düşündüğünü öğrendi.¹⁹ Rusya ilk önce Prusya'ya işgalden vazgeçip geçmeyeceğini öğrenmek istiyordu.

Avusturya çok zor bir durumdaydı ve inkırazın eşliğindeydi. Bir taraftan Fransa, bir taraftan Prusya ve bir taraftan da İspanya tarafından tazyike edilmekteydi. II. George'un da zikrettiği üzere Fransa'nın gücünü dengelemek için Avusturya'nın varlığı zaruri idi. 1740 yazında St. Petersburg'a İngiliz büyükelçisi olarak tayin edilen Edward Finch'e verilen talimatlarda, Rusya ve Avusturya arasındaki ittifakın, İngiltere için ne kadar değerli olduğu ve bu ittifakın korunmasının mutlak zaruriyet kesp ettiği belirtiliyordu.²⁰ 1740 sonunda patlak veren Avusturya Veraset Savaşları'nda İngiltere, Rusya'nın Avusturya'ya fiilî destek vermesini istiyordu.

¹⁴ Browning, *The Wars*, 39.

¹⁵ Browning, *The Wars*, 33.

¹⁶ McKay & Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi*, 197.

¹⁷ Browning, *The Wars*, 48-49.

¹⁸ *Sbornik*, C. LXXXV, 432.

¹⁹ *Sbornik*, C. LXXXV, 433-435.

²⁰ *Sbornik*, C. LXXXV, 5-18.

2) İngiltere'nin Avusturya'ya Destek Arayışları

Rusya'nın faydacı müeyyidenin korunması yönündeki kararlılığını öğrenen İngiltere, 1741 Şubat'ında Rusya'dan beklentilerini yükseltti. İngiliz hükümeti adına Lord Harrington, Rusya'daki İngiliz elçisi Edward Finch'e Rusya'nın bu konudaki tavrının samimi olup olmadığını gözlemlemesini ve şayet Rusya samimi ise Avusturya'yı kurtarmak için en iyi yolun Rusya'nın Prusya'ya hatırı sayılır miktarda asker göndermesi hususunda çalışmalar yapmasını bildirdi. Diğer yandan Rusya'nın isteği üzerine Avusturya lehine Hollanda ile müzakereler yapan İngiltere de bu konuda Rusya ile tam bir uyum içinde olacaktı.²¹ Kont Ostermann, İngiliz elçisinin anlattıklarını çok dikkatle dinledi ve İngiltere'nin isteğinin yerine getirilmesi için daha somut bir plana ihtiyaç duyduğunu belirtti. Finch, şimdilik böyle bir planın söz konusu olmadığını ama birkaç hafta içerisinde daha elle tutulur bir plan sunabileceğini düşündüğünü belirtti. Bunun üzerine Kont Ostermann, faydacı müeyyidenin müdafaası için Rusya'nın "düvel-i bahriye" olarak adlandırdığı İngiltere ve Hollanda ile sağlam bir ittifak kurmaya meyilli olduğunu belirtti. Eğer Prusya kralı dostane yöntemler ile yola getirilmezse, Rusya büyük bir orduyu sınırlara göndermeye hazırdı. Bu şekilde savaş 1741 yazından önce biterdi. Ancak Rusya'nın bu tasavvurunun gerçekleşmesi için İngiltere ve Hollanda'nın zaman kaybetmeden bir operasyon planı ortaya koyması ve St. Petersburg'daki elçilerine tam yetki vermeleri gerekmekteydi.²²

Savaş ciddileşmeye başlayınca İngiltere, Kont Ostermann'ın ileri sürdüğü dostane yöntemleri kullanmaya karar verdi ve bu yüzden de Viyana ve Berlin'deki temsilcilerine talimatlar gönderdi. Londra'nın iddiasına göre bu faydacı müeyyideden vazgeçmek manasına gelmiyordu. İngiltere'nin müzakere masasında elini güçlendirmesi için Rusya'nın derhâl Prusya sınırına yığınak yapması gerekiyordu. İngiltere bundan sonra Rusya ile bir operasyon planı hazırlamaya da hazırdı.²³ Kont Ostermann, sınırlara yığınak yapılması talebine bir cevap vermedi ama Rusya'nın müzakereler tıkandığı takdirde İngiltere ile beraber hareket etmekten geri kalmayacağını belirtti.²⁴

Rusya'nın faydacı müeyyideyi korumak yönündeki müspet tavrı üzerine gerçekten de talep edildiği üzere Prusya'ya karşı operasyon planlarını tartışmak üzere Saksonya'nın başkenti Dresden'de bir kongre toplandı. Rus, Saksonya, İngiliz ve Felemenk temsilcileri faydacı müeyyidenin müdafaası için Prusya'ya karşı şedit tedbirler ihtiva eden müzakereler yaptılar. İngiltere, Rusya'yı bu konuda yanına çekmiş gözüküyordu. Rus dış politikasına son derece hâkim olan Kont Ostermann, Prusya'nın büyümesine izin vermeyeceğini İngilizlere deklare etmişti.²⁵ Ancak Dresden müzakeresi İngilizlerin beklediği sonucu iki sebepten mütevellit veremedi. Bunlardan bir tanesi Dresden müzakeresinin istihbaratını alan Prusya kralının alelacele Fransa ile anlaşıp, Avusturya karşısı cepheyi genişletmesiydi.²⁶ İkinci sorun ise İsveç'teki irredentist hükümetin

²¹ *Sbornik*, C. LXXXV, 480-481.

²² *Sbornik*, C. LXXXV, 490-495.

²³ *Sbornik*, C. XCI, 20-21.

²⁴ *Sbornik*, C. XCI, 51-56.

²⁵ *Sbornik*, C. XCI, 56-62.

²⁶ Browning, *The Wars*, 50-51.

Rusya'dan intikam almak için harekete geçmek üzere olduğu haberlerinin St. Petersburg'a gelmesiydi. Bu durum İngilizlerin faydacı müeyyideyi korumak hususunda Rus yardımını bekletme girişimlerine ket vurdu.

3) İsveç Krizi

İngiltere'nin Rusya ile iyi ilişkileri geliştirme çabasının başka bir tezahürü de İsveçlilerin Rusya'ya saldırma tasavvurlarıyla ilgiliydi. 1738'de iktidara gelen Şapkalar hükümeti, Rusya'nın 1736-39 Osmanlı Savaşları'nda kaynaklarının büyük kısmını tükettiğini düşündüğünden intikam için tam da fırsatın geldiği kanaatindeydi. Bu hususta Fransa'nın desteğini alan İsveç, 1721'de Büyük Kuzey Savaşları'nı nihayete erdiren Nystat Antlaşması ile kaybettiği, Livonya İngirya ve Estonya gibi Baltık vilayetlerini istirdat edip, tekrar imparatorluk günlerini geri kazanacağını ümit ediyordu. Bu hususta Fransa'nın yanı sıra Prusya'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da desteğini alacağını hesaplıyordu.²⁷

Rusya'yı planları için son derece mühim gören İngiltere, 1739 yılında daha Avusturya Veraset Savaşları patlak vermeden, İsveç'teki yeni rejimin Rusya'ya saldırmak üzere planlar yaptığı haberini aldı ve bu istihbaratın derhâl Rusya'ya aktarılmasını St. Petersburg'daki İngiliz elçisine emretti.²⁸ Konuyu hem dönemin Çarıçesi Anna'nın gözdesi Courland Dükü hem de nafiz hariciye nazırı Kont Ostermann ile görüşen İngiliz elçisi, muhataplarının bu istihbaratı çok fazla önemsemediklerini ve kendilerine ziyadesiyle güvendiklerini müşahede etti.²⁹

Avusturya Veraset Savaşları'nın arifesinde vefat eden Claudius Rondeau'nun yerine tayin edilen Edward Finch'e verilen talimatlarda da Fransa'nın, İsveç, Prusya ve Danimarka gibi ülkeleri Rusya'ya karşı kıskırttığı haberlerinin Rus yetkililerine aktarılması gerekiyordu.³⁰ Kont Ostermann bir kere daha bu istihbaratı fazla ciddiye almadı.³¹ Kral II. George, Ostermann'ın bu kayıtsızlığından son derece huzursuz oldu.³²

Savaş çıkınca Avusturya'yı korumak için uğraşan İngiltere için Rusya'nın rolü daha hayatî bir hâl almıştı. Bu yüzden Londra'nın aldığı istihbarat adeta bir felaket niteliğindediydi. Bu istihbarata göre İsveç, bir yandan Rusya'ya saldıracak, bir yandan da St. Petersburg'daki Fransız elçisi Marki de La Chetardié ve Prenses Elizabeth'in cerrahı Lestock ile Avusturya yanlısı büyük düşes aleyhine bir darbe yapacaklardı. Bu adım ile Rusya'yı tekrar izole bir devlet yapmakla kalmayıp, pragmatik cepheden de sonsuza kadar mahrum edeceklerdi.³³

Kont Ostermann bu sefer kendisine gelen istihbaratı ciddiye aldı ve İngiliz temsilcisine şöyle bir cevap verdi: "İsveç'e karşı hazır 80 bin adamımız vardır ve kısa sürede işlerini bitirmeyi ümit edeceğiz. Donanmalarının teçhizi için bir emir verdiklerini duyduunuz mu? İngiliz donanmasına güvenebilir miyiz? Zira bizim donanmamız

²⁷ Stewart P. Oakley, *War and Peace in Baltic, 1560-1790* (London and New York: Routledge, 1992), 128-131.

²⁸ *Sbornik*, C. LXXX, 491-494, 496-497.

²⁹ *Sbornik*, C. LXXX 507.

³⁰ *Sbornik*, C. LXXXV, 5-18.

³¹ *Sbornik*, C. LXXXV, 78.

³² *Sbornik*, C. LXXXV, 97

³³ *Sbornik*, C. XCI, 25-27.

onlarınkine dayanacak güçte değildir?”³⁴ Rusya açıkça İngiltere'nin o sıralarda müzakere edilmekte olan tedafii ittifak neticesinde İngiltere'nin İsveç'e karşı deniz yardımı yapmasını istiyordu. Kont Ostermann, İngilizlerin Baltık'a bir filo gönderdikleri takdirde savaşın hızlı bir şekilde zaferle bitirilebileceğini ve Rusya'nın da İngilizlerin isteği üzerine Avusturya'ya yardım için 40 bin adam gönderebileceklerini söyledi.³⁵

Kralın, Hannover'e gitmesinden mütevellit³⁶ İngiliz kançılıyası Rusların donanma talebine resmî bir cevap vermedi. Dolayısıyla burada inisiyatif almak Edward Finch'e kaldı. Finch, “bir zorunluluk olmadan” İngiltere'nin 12 hat gemisini yalnızca “balıkçılık” için Baltık'a göndermeyeceğini söylemişti. Elçi bu cevabıyla İngiltere'nin, Rusya İsveç tarafından fiilî bir saldırıya uğramadan gemilerini gönderemeyeceğinin altını çiziyordu. Finch'in bu cevabı Ostermann'ı hiç de memnun etmedi ve kont İngiliz donanmasına ihtiyaç duyulduğunu hassaten vurguladı. Zira Finch'e göre her ne kadar Rus kara kuvvetleri çok iyi durumda olsa da deniz kuvvetleri iyi durumda değildi.³⁷ Ostermann, İngiliz deniz yardımını, Rusya'nın faydacı müeyyidenin korunmasının şartı olarak görmüştü.³⁸

Edward Finch, Londra'dan herhangi bir talimat almadan, Kont Ostermann'a, İngiltere'nin uzun süredir Rusya'yı İsveç'in hasmane tutumu hususunda uyardığını ve konjonktür elverdiği takdirde, İngiliz filosunun elbette Rusların yardımına gelebileceği taahhüdünü verdi.³⁹ Finch'in inisiyatifleri Londra tarafından da makbul karşılandı. İngiliz dış politikasının önemli isimlerinden biri olan Newcastle Dükü Thomas Pelham-Holles, Edward Finch'e gönderdiği talimatlarda, İngiltere'nin İspanya ile olan savaşına rağmen Rusya'ya İsveç'e karşı gereken imkân olduğu takdirde Baltık'a filo göndererek, böyle bir imkân olmadığı takdirde gemi yardımının karşılığı para vermek suretiyle yardım edeceğini bildirdi. Ancak bunun karşılığında da İngiltere, Rusya'nın Avusturya'yı “ne zaman ve ne şekilde” destekleyeceğini öğrenecekti.⁴⁰

İspanya Savaşı ve Fransız tehdidi yüzünden İngilizler Baltık'a filo göndermeye istekli değildi. Para hususunda ise İngilizler elçilerine Ruslar bu konuyu dile getirmedikçe direktmemesi talimatını verdiler. Ancak Ruslar ısrar ederse para ödenecekti. Diğer yandan İngilizler, Fransızlar tarafından desteklenen İsveçlilerin Rusya'ya karşı saldırgan tasavvurları hakkında, Rus devlet adamlarına aktarılmak üzere yeni istihbarat verdiler.⁴¹

İngilizlerin 1738'den beri yaptıkları uyarılar sonunda gerçekleşti. 1741 yazında İsveç, Rusya'ya savaş ilân etti. İngiltere'nin Avusturya'yı ve faydacı müeyyideyi koruma amaçlarına bu savaş büyük bir darbe vurdu. Zira Rusya'nın Avusturya'dan önce kendini düşünmesi gerekiyordu. Ancak bu savaş İngilizlerin Rusya'yı Avusturya lehine yanlarına

³⁴ *Sbornik*, C. XCI, 35,

³⁵ *Sbornik*, C. XCI, 35-36.

³⁶ II. George, elektörlüğün durumunu tehlikede gördüğünden mütevellit Hannover'i ziyaret etmek istemişti. Andrew Thompson, *George II* (New Haven and London: Yale University Press, 2012), 139.

³⁷ *Sbornik*, C. XCI, 133.

³⁸ *Sbornik*, C. XCI, 147-150.

³⁹ *Sbornik* C. XCI, 150.

⁴⁰ *Sbornik*, C. XCI, 167.

⁴¹ *Sbornik*, C. XCI, 183-185.

çekme siyasetinin iflası anlamına gelmiyordu. Asıl İflas 1741 Kasım'ındaki darbeydi.⁴²

4) İngilizlerin İhtilal Uyarıları

1741'de ihtilalin hemen öncesindeki hükümet her ne kadar çeşitli meselelerden ötürü fiilî olarak, İngiltere'nin arzu ettiği üzere Avusturya'ya yardım edememiş olsa da bebek Çar VI. Ivan adına ülkeyi yöneten ekip Avusturya yanlısıydı. Bu ekip, sabık naip Courland Dükü Ernest von Biron'un zamanında yükselmeye başlamış ve bu yükseliş bebek çarın döneminde zirveye ulaşmıştı. Baltık Almanlarından oluşan bu ekip, Rusya'da "Vremenshik" olarak adlandırılmaktaydı.⁴³ Geçici nüfuz sahibi manasına gelen Vremenshiklerin iktidarda kalması İngiltere için çok önemliydi. Zira bu ekibin lider kadrosu olan Büyük Düşes Anna Lepoldovna, gözdesi Julia Mendgen ve Kont Ostermann, faydacı müeyyideyi destekliyordu. Dolayısıyla Rusya'da yaşanabilecek herhangi bir iktidar değişikliği, İngiltere'nin Rusya üzerindeki tasavvurlarını akamete uğratabilirdi.

1741 baharında İngiltere'ye St. Petersburg'da bebek Çar ve Büyük Düşese karşı bir darbe hazırlandığına dair haberler gelmeye başladı. Buna göre İsveç, Rusya'ya saldırdığı sırada St. Petersburg'da Fransız yanlısı bir hizip, Büyük Petro'nun (1682-1725) kızı Elizabeth Petrovna lehine darbe yapacak ve iktidarı ele geçirecekti. Bu plan neticesinde İsveç, Büyük Kuzey Savaşları'nda kaybettikleri yerleri geri alacak ve yeni çarîçe olan Elizabeth de iktidarını sürdürmek için Fransız güdümlü bir siyaset izleyecekti. Kral II. George "Ortak dava ve Avrupa hürriyetinin muhafazası" yani faydacı müeyyidenin korunması için son derece hayati olan bu istihbaratın, zaman kaybedilmeden Büyük Düşese aktarılmasını istedi.⁴⁴

St. Petersburg'daki İngiliz elçisi Edward Finch bu bilgiyi alır almaz büyük düşesin eşi olan Brunswick Prensi Anton Ulrich ile bir görüşme yaptı. Prens, Fransız elçisi La Chetardié, Prenses Elizabeth ve Elizabeth'in doktoru olan Hannoverli Johann Hermann Lestock arasında bir muhaberat olduğuna dair istihbaratın kendilerine de geldiğini söyledi. Prese göre, Elizabeth hakkında şüpheler yoğunlaşırsa kendisi bir manastıra kapatılabilir ama kendisi halk ve ordu tarafından sevildiği için bu durum ters tepebilirdi. Ancak Prens Anton Ulrich'e göre çözüm, Feldmareşal Münnich gibi Elizabeth ile iş birliği yaptığından şüphelenildiği kişileri tutuklamaktı.⁴⁵

Finch, dürüst, müşfik ancak tecrübesiz bir zat olarak gördüğü Anton Ulrich'le yaptığı konuşmadan sonra ondan çok daha tecrübeli bir devlet adamı olan Hariciye Nazırı Kont Ostermann ile de bu konuyla ilgili bir görüşme yaptı. Kont, bu istihbarata fazla itibar etmemiş gibi görünmeye çalışsa da bu hususta başarılı olamadı. Evvela yüz ifadesi endişesini ele verdi. Daha sonra endişesini itiraf etmek zorunda kalan kont, Prenses Elizabeth'in cerrahı ve komplonun önemli aktörlerinden biri olarak telâkki edilen Lestock'u tutuklamanın icap edip etmeyeceğini sordu. Edward Finch, şimdilik böyle bir adımın tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini ve bunun için başka delillere ihtiyaç olduğunu

⁴² Sergei M. Soloviev, *History of Russia*, C. XXXVII, çev. Patrick J. O'meara (USA: Academic International Press, 1996), 72.

⁴³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 296.

⁴⁴ *Sbornik*, C. XCI, 21.

⁴⁵ *Sbornik*, C. XCI, 98.

altını çizdi.⁴⁶

Üstüne düşeni yapan Finch için durum pek de iç açıcı değildi. Finch'e göre yaşlı Ruslar, niyabet hükümetinden hiç de memnun değillerdi. Aslında onların rahatsızlıkları genel olarak Büyük Petro döneminden itibaren izlenen politikalarda idi. Hiçbiri St. Petersburg'da yaşamak istemiyor, Rusya'nın İsveç'ten aldığı toprakları "şeytanî" olarak addediyor, yabancılardan hoşlanmıyor ve Rusya'nın eskiden olduğu gibi izolasyonist bir politika izlemesini arzuluyorlardı.⁴⁷ Dolayısıyla mevcut hükümetin alaşağı edilmesini arzulayan çoktu. Böyle bir durum en çok Fransa'nın işine gelirdi. Zira Avrupa meselelerinden uzak bir Rusya, Fransa'nın Habsburg mirasını parçalama planlarını kolaylaştıracak en önemli unsurlardan biriydi. Böyle bir durum İngiltere içinse bir felaket ve İngiltere'nin Rusya politikasının iflası manasına gelirdi. Bu yüzden Finch, işin altını kazımaya ve bilhassa La Chetardié'nin faaliyetlerini takip etmeye devam etti. Nitekim İngiliz elçisi, Fransız meslektaşısı ile Prenses Elizabeth arasındaki muhaberatın devam ettiğini fark etti.

Durumu Kont Ostermann'a aktaran Finch ortada bir komplo olduğunu ima etmeye çalıştı ama bu sefer Ostermann'ı biraz fazla kendinden emin buldu. Finch'in uyarılarına karşı Kont Ostermann, kayıtsız kaldı ve Prenses Elizabeth'in Rusya'ya ihanet etmeyecek kadar vatansever olduğundan dem vurdu. Bütün uyarılarına rağmen Büyük Düşes ise gereken tedbirleri almıyordu. Derdini anlatamayan Finch, İngiltere'ye bir ihtilal ihtimalinin hiç de azımsanmayacak seviyede olduğunu söylemekten başka bir şey yapamadı.⁴⁸

İngilizler, Rus devlet adamlarına gereken uyarıları yapmışlardı. Ancak ne büyük düşes ne de Kont Ostermann bu uyarılara riayet ettiler. Finch, tehlikenin ne kadar büyük olduğunu fark etmiş ve gereken tedbirler alınmadığı takdirde hükümetin düşeceğini defaatle ima etmişti. Ancak elçinin uyarıları gereken etkiyi yaratmadı. 1741 sonunda İngilizlerin korktukları başına geldi ve ihtilal gerçekleşti.

5) 1741 İhtilali ve İngiliz Politikasının İflası

25 Kasım/6 Aralık 1741'de gerçekleşen ihtilal sonucunda Çar VI. Ivan tahttan indirildi ve Büyük Petro'nun kızı, Çariçe Elizabeth (1741-1763) tahta çıktı. Bu durum Fransa için büyük bir zafer İngiltere içinse hezimetti. Zira eski "Alman" hükümeti tamamen Avusturya yanlısıydı ve yeni Çariçe de Fransa'ya daha meyyal olacaktı.⁴⁹ Fransız elçisi La Chetardié, Çariçe tarafından büyük bir hürmet görmekteydi.⁵⁰

İsveç'in Rusya'ya saldırması ve akabinde gerçekleşen darbe aslında Fransa'nın Avusturya'nın boynuna geçirdiği "diplomatik ilmiğin"⁵¹ bir parçasıydı. Bu şekilde Fransa, Avusturya yanlısı Vremenshiklerin, Avusturya'ya faal bir destek vermesini engellemiş, hem

⁴⁶ *Sbornik*, C. XCI, 100.

⁴⁷ *Sbornik*, C. XCI, 108.

⁴⁸ *Sbornik*, C. XCI, 272.

⁴⁹ Soloviev, *History of Russia*, 54.

⁵⁰ *Sbornik*, C. XCI, 356-357.

⁵¹ 1741 Nisan'ından Eylül'üne kadar Fransa, Avusturya'yı yok etmek için diplomatik manevralar yapmış ve Avusturya'yı oldukça müşkül bir duruma düşürmüştü. Reed Browning, Fransa'nın bu manevralarını, "Fransa'nın Diplomatik İlmiği" olarak adlandırmıştır. Browning, *The Wars*, 55- 72.

de onların düşüşüne yol açacak savaşı başlatmışlardı.⁵²

Diğer yandan bu durum İngilizler için büyük bir hezimet oldu. Evvela, Finch ile Ostermann arasında müzakere edilen tedafüi ittifak projesi akim kaldı. İkinci olarak da Büyük Düşes Anna Leopoldovna, Prens Anton Ulrich, Kont Ostermann, Feldmareşal Münnich ve Julia Mendgen gibi ihtilaldan sonra vatana ihanetle suçlanan isimler, Edward Finch'in kendilerini komplo konusunda uyardıklarını itiraf ettiler. Bu durum yeni Çariçeyi hiç de memnun etmedi.⁵³ Hatta Çariçe şayet devrik hükümet Finch'i dinlemiş olsaydı asla tahta geçemeyeceğini de söylemişti. Finch nafile yere kendini savunmaya çalıştı ama netice itibarıyla artık bir istenmeyen bir adam olarak Rusya'da daha fazla kalamazdı.⁵⁴ Görüldüğü üzere İngiltere'nin Rusya'daki durumu hiç de iyi vaziyette değildi. Fransızlar İngilizleri bu alanda mağlup etmişlerdi.

Yeni Çariçe Elizabeth, tahta çıktığında Kont Ostermann'ın Avusturya yanlısı siyaseti sona erdirmek ve İsveç ile olan savaşı bitirmek istedi. Ancak Elizabeth her ne kadar barış yanlısı olsa da Büyük Petro döneminde kazanılan topraklardan taviz vermeye razı değildi. La Chetardié iki ülke arasında mutavassıt olamadı ve her ne kadar Çariçe tarafından hürmet görmeye devam etse de nüfuzu git gide azalmaya başladı.⁵⁵

Bu durum üzerine İngiltere, şansını yeni hükümet nezdinde denemek istedi. 1742 Nisan'ında Edward Finch'in yerine tayin edilen Sir Cyril Wich, yeni hükümetin Avusturya'ya tutumu karşısında nabız yokladı. Ancak araştırmaları sonucunda elde ettiği istihbarat, İsveç ile savaş devam ettiği sürece Rusya'nın Avusturya'nın yardımına gelmeyeceği yönündeydi.⁵⁶

Sir Cyril Wich ile aynı dönemlerde İngiltere hariciyesine bu dönemde yön veren isimlerden biri olan Lord Carteret⁵⁷ Londra'daki Rus elçisi Narişkin'e, Çariçenin Moskova'dan, Avrupa meselelerine daha yakın olabileceği St. Petersburg'a dönmesinin daha iyi olacağını ve "Macaristan Kraliçesi ve bütün Avrupa'nın selametinin imparatoriçenin Prusya ve Lehistan⁵⁸ krallarına tavsiyede bulunmasına" bağlı olduğunu bildirmişti. Eğer Çariçe Elizabeth, dedikodularda belirtildiği üzere dini ayin için Kiev'e giderse bütün yaz hiçbir şey yapılamaz ve faydacı cephenin düşmanları amaçlarına ulaşmış olurdu. Ancak Rus hükümeti Narişkin'e bu konuları İngiliz muhataplarıyla konuşmama emri vermişti.⁵⁹

İngilizlerin elini rahatlatan yukarıda belirtildiği üzere darbe sonrası hükümette büyük bir nüfuza sahip olan Fransızların, İsveç ile Rusya'yı barıştıramadıklarından mütevellit eski nüfuzlarını kaybetmeleriydi. Bunun üzerine İngiltere, eski politikalarını yeni hükümet üzerinde de denemeye karar verdi. Kral II. George, Rusya'nın Avusturya

⁵² Browning, *The Wars*, 65.

⁵³ Edward Finch, büyük düşese, onunla kart oynayacak, hatta o, Saksonya elçisi Kont Lynar ve Julia Mendgen arasındaki mukareneti bilecek kadar yakındı. *Sbornik*, C. LXXXV, 478-479; XCI, 110

⁵⁴ Aslında Finch uzun zaman önce kendi isteği üzerine geri çağırılmış ama çeşitli şartlardan ötürü geri dönememişti.

⁵⁵ *Sbornik*, C. XCI, 450.

⁵⁶ *Sbornik*, C. XCI, 460.

⁵⁷ Carteret'in güç kazanması ve savaşta daha agresif bir politika izleme süreci için bk. Browning, *The Wars*, 99-102.

⁵⁸ Bu dönemde Lehistan Kralı III. Augustus (1733-1764) Saksonya elektörü sıfatıyla Prusya'nın yanında Habsburg mirasını parçalamaya başlamıştı. Bk. Browning, *The Wars*, 70-71.

⁵⁹ Soloviev, *History of Russia*, 73.

lehine harekete geçmesini sağlaması için emir verdi. Kralın emirlerini aktaran Sir Cyril Wich, Avusturya'nın yok edilmesinin Rusya'nın ne kadar aleyhine olacağını ve Fransa'nın Rusya'ya karşı habis tutumunu şu sözlerle aktardı:

“Şüphesiz bütün dünya bilmektedir ki yalnızca ve tamamen Fransız para yardımları ile yapılan bu [İsveç ile] savaş, Kuzey'in efendisi olabilmek için Rusya'ya baskı yapmak gayesiyle yapılmıştır. Aynı şekilde Avusturya Hanedanı'nın da yok olması Fransa'nın plan ve sistemidir. Bu şekilde Avrupa'nın geri kalanını da köleleştirmek istemektedirler. Sarayınızın bunu açık olarak görmüyor olması mümkün değildir. Bu yüzden de o tacın tehlikeli görüşlerine karşı çıkma fazilet ve cesaretine sahip devletlere katılmak onların büyük ve zaruri menfaatidir”

Carteret aynı zamanda Çariçe Elizabeth'in St. Petersburg'dan ayrılmamasını sağlaması yönünde de Wich'e emir verdi.⁶⁰

Wich, evvela Çariçe Elizabeth'i Moskova'ya gitmeme hususunda ikna edemedi. Diğer yandan Büyük Şansölye Prens Çerkaski ve Vekil Şansölye Besthuzev gibi devlet adamlarının Avusturya'ya yardım etmek üzere mütemayil olduğunu görse de Elizabeth'in şu an Avusturya'ya çok kızgın olduğunu ve onun kızgınlığını azaltmanın zor olacağını rapor etmişti.⁶¹

Çariçe Elizabeth'in Avusturya'ya kızgın olma sebebi Avusturya ve Vremenshiklerle arasında olan ilişkiydi.⁶² Elizabeth'in şahsi kızgınlığı devam ettiği sürece İngiltere'nin Avusturya için destek bulması çok zordu.⁶³

Fransa ne Rusya'yı ihtilaldan sonra kendi nüfuzuna alabildi ne de İsveç'in kaybettiği toprakları geri alabilmesini sağladı. Ancak Fransa'yı başarılı kılan husus Rusya'yı Avusturya Veraset Savaşları'nın çok hayati bir döneminde dışarıda bırakabilmesiydi. Bu İngilizler için büyük bir hayal kırıklığıydı. Yukarıda belirtildiği üzere kıta politikasını Avusturya ve Rusya arasındaki dostluğa bağlayan İngiltere'nin iki devlet arasındaki çekişmeden zarar gördüğü aşikârdı. İhtilal sonrası dönemde İngiltere'nin Rusya'dan elde ettiği tek kazanç 1738'den beri müzakere edilen tedafüi ittifakın 1742 sonunda imzalanması oldu. Ancak 1741 ihtilali söz konusu antlaşmanın imzalanmasını en az bir yıl geciktirmiştir. Bu açıdan bakıldığında 1741 ihtilali İngilizlere hiçbir şekilde yaramadı. Fransızlar ise her ne kadar beklentilerini tam olarak gerçekleştiremeseler de en azından Rusya'da, Avusturya karşıtı bir hükümdarın tahta oturmasını doğrudan veya dolaylı müdahaleleriyle sağladılar. 1741'de Rusya politikası iflas eden İngiltere 1742 sonrası süreçte kaybettiği pozisyonunu geri almak zorundaydı.

6) İngiltere'nin İşini Zorlaştıran Bir Mesele: Lopukhin Meselesi

Rusya'nın Avrupa politikaları için ne kadar önemli olduğunu bir an dahi aklından çıkarmayan İngiliz hükümeti, hemen yeni rejimde dostlar edinmek istedi. Kral, Çariçe

⁶⁰ *Sbornik*, C. XCI, 466.

⁶¹ *Sbornik*, C. XCI, 482.

⁶² Avusturyalılar, önceki hükümete, o zamanlar prenses olan Elizabeth'in, Petro'nun gayri meşru kızı olduğunu ilân etme tavsiyesi vermiş ve bu da çariçe tarafından öğrenilmişti. Soloviev, *History of Russia*, 77.

⁶³ Öyle ki Çariçe Elizabeth, Macaristan Kraliçesi Maria Theresa için “üryan kraliçe demiştir”. Browning, *The Wars*, 85-86.

Elizabeth üzerinde büyük bir nüfuzu olan Lestock'a maaş bağlattı.⁶⁴ Diğer yandan, haricî işlere yön veren Vekil Şansölye Aleksei Besthuzev, kardeşiyle beraber Rusya'yı İngiltere ve Avusturya tarafına çekmek için uğraşıyorlardı.⁶⁵ Bu yüzden Fransa Besthuzev kardeşleri ortadan kaldırarak, diplomatik ilmiği boynuna doladığı Avusturya'ya son darbeyi vuracaktı.⁶⁶

Çariçe Elizabeth'i devirmek ve Vremensik hükümetini restore etmeyi amaçlayan, İngiliz elçisi Sir Cyril Wich'e göre "birkaç öfkeli kadının konuşmasından neşet eden"⁶⁷ bir komplo olan Lopukhin meselesi İngilizlerin, Rusya ve Avusturya'yı yan yana getirme tasavvurlarına büyük bir darbe vurdu.⁶⁸ Zira komploya karışanların arasında İngiliz ve Avusturya yanlısı Besthuzev yanlısı kardeşlerden Mikail'in hanımı Anna Besthuzeva da vardı. Başka bir felaket ise sorgulanan komplocuların bir zamanlar Avusturya'yı Rusya'da temsil eden Marki Botta d'Adorno'nun kendilerine yardım vaat ettiğini söylemeleriydi.

Lopukhin meselesinde Besthuzev kardeşlerin ciddi bir zarar görmemesi⁶⁹ İngilizler için büyük bir şans olsa da Botta meselesi tam bir hayal kırıklığı oldu. Fransız vekili d'Alion, çariçeye Botta'nın Berlin'de, Rusya'da Elizabeth hükümetinin devrileceğine dair konuşmalar yaptığına dair deliller sundu. D'Alion fırsattan istifade ederek, Elizabeth'i Maria Theresa'ya karşı kışkırtacak argümanlar da sundu.⁷⁰ Çariçe de bunlara inandı.⁷¹

İngilizler, Botta meselesine karışmayı münasip görmediler. İngiliz mümessili Cyril Wich, bu aşamada yapacak en iyi şeyin evinde oturmak olduğuna kanaat getirmişti.⁷² Dolayısıyla İngilizler, Avusturya ile Rusya'nın arasını bulmak için bir şey yapamadılar.

Lopukhin meselesinde Fransızlar ve onları destekleyen hizip, bir taraftan Besthuzev kardeşleri devirmek, bir taraftan da komploya müdahil olduğu iddia edilen Botta meselesiyle Rusya ve Avusturya arasında bir ihtilaf çıkarmak istemişlerdi. Çariçe, Besthuzevleri uzaklaştırmadı. Diğer yandan Maria Theresa, Çariçe Elizabeth'in isteği üzerine Botta d'Adorno'yu cezalandırmayı kabul etmedi ve iki kadın hükümdar arasındaki gerginlik daha da arttı.⁷³ Avusturya Veraset Savaşları'nın neredeyse ortasına gelinmişti ve hâlâ İngiltere, Avusturya için Rus desteğini almaya muvaffak olamamıştı. Zira Fransa doğrudan veya dolaylı bir şekilde Botta meselesini köpürterek bu fırsattan iyi bir şekilde istifade etmişti.

7) Savaş Sonuna Doğru

İngiltere 1742 sonundan itibaren pek çok konuda Rusya ile ortak hareket etmeye

⁶⁴ *Sbornik*, C. XCI, 492.

⁶⁵ Robert Nisbet Bain, *The Daughter of Peter the Great, A History of Russian Diplomacy and of The Russian Court Under the Empress Elizabeth Petrovna 1741-1762* (London: Archibald Constable, 1899), 88.

⁶⁶ Fransız temsilcisi d'Alion, Besthuzevler yaşadıkları sürece Rusya'da hiçbir şey yapamayacaklarını söylemişlerdi. Robert Nisbet Bain, *The Daughter of Peter the Great*, 92.

⁶⁷ *Sbornik*, C. XCIX, 385.

⁶⁸ Lopukhin meselesi için bk. Soloviev, *History of Russia*, 129-135.

⁶⁹ Vekil Şansölye Aleksey görevini sürdürürken, kardeş Besthuzev ise bir süre sürgün edilmişti. Ancak Mikail'in eşi olan Anna Besthuzeva'nın dilinin bir kısmı kesildi ve kendisi kırbaçlandı. Robert Nisbet Bain, *The Daughter of Peter the Great*, 94-95.

⁷⁰ *Sbornik*, C. XCIX, 388.

⁷¹ *Sbornik*, C. XCIX, 398.

⁷² *Sbornik*, C. XCIX, 389.

⁷³ Bain, *The Daughter*, 95.

devam etti. Mesela, İsveç'teki veliht seçimi gibi hususlarda İngilizler Rusları desteklediler.⁷⁴ Lakin Avusturya ile Rusya arasındaki ipler uzun süre o kadar gergin kaldı ki, 1746 başına kadar Avusturya lehine savaşa girmeyi düşünmedi. Ancak Prusya Kralı Büyük Friedrich'in başarıları ve Besthuzev'in ikna edici politikaları sonucunda Elizabeth en sonunda İngiltere'nin savaşın başında arzu ettiği üzere Avusturya lehine savaşa girmeyi kararlaştırdı. 2 Haziran 1746 tarihli St. Petersburg Antlaşması'na göre iki taraf arasında bir tedafüi ittifak kararlaştırıldı.⁷⁵ Fransa'nın Belçika ve Hollanda'daki başarılarından sonra İngiltere'nin Rusya'daki büyükelçisi Lord Hyndford, Fransa'ya karşı kullanmak üzere Ruslardan destek alma taahhüdü aldı.⁷⁶ Artık Rusya pragmatik cephenin fiili bir üyesi olmuştu.

Ancak Rus askerleri harekete geçtiğinde hâlihazırda barış müzakereleri başlamıştı. Rus ordusunun ne kadar ağır hareket ettiğinin farkında olan Fransız cephesi Rusların gelmekte olduğundan rahatsız olsalar da⁷⁷ aslında Rus askerlerinin sefer mevsiminde cepheye gelemeyeceklerinin farkındaydılar.⁷⁸ Hülâsa dağ fare doğurmuş ve İngiltere de Fransa ile barış yapmıştı. İngilizler bir kere daha Ruslardan istediklerini alamamışlardı. Avusturya Veraset Savaşları sırasında İngiltere için Rus cephesinde pek az şey iyi gitmişti.

Sonuç

İmparatorluk Rusya'sının önemli hadiselerinden biri olan 1741 İhtilali aslında 18. yüzyıl Avrupa tarihinin en önemli hadiselerinden biri olan Avusturya Veraset Savaşları kontekstinde değerlendirildiğinde daha anlamlı bir hâl alır. İngilizler, Çariçe Anna döneminden itibaren, kıta Avrupa'sındaki dengelerini koruyabilmek için Avusturya-Rus iş birliğini desteklemişlerdi. Ancak Manş Denizi'nin öte yakasındaki en büyük rakibi Fransa ise bu iş birliğini bozarak İngiltere'ye büyük bir darbe vurmak istiyordu. Fransa, aslında 1741 yılında hazırladığı diplomatik ilmiği yalnızca Avusturya'nın değil, İngiltere'nin de boynuna geçiriyordu.

İsveç Savaşı ve onun akabinde gerçekleşen ihtilal bu diplomatik ilmiğin bir parçasıydı. Bu iki hadise sonucunda Rusya, pragmatik cepheden koparılmıştı. Bu durum İngiltere'nin Rus politikasının iflası manasına gelmekteydi. Fransızlar ihtilal sonrası yıllarda Rusya'nın pragmatik cepheye dönüşünü engellemek için çalışmalar da yaptılar. En sonunda İngilizler Rusları yardıma ikna ettiklerinde her şey için artık çok geçti.

Bu çalışmada Rus tarihi için son derece önemli olan söz konusu ihtilalin İngiltere için ne anlam ifade ettiği sorusu sorulmuş ve elde edilen cevap da "iflas" niteliğinde olmuştur. Buna mukabil bu çalışma ihtilalin büyük ölçüde İngiltere, daha küçük ölçüde Fransa ve Avusturya için neler ifade ettiğini ele almıştır. Aslında bakıldığında 1741 İhtilali Avrupa'nın pek çok ülkesini etkilemiştir. İsveç, ihtilal beklentisi ile savaşa girmiş ve ancak savaştan beklediğini alamamıştır. Habsburg mirasını parçalamak üzere harekete geçen Prusya ise ihtilal sayesinde olası bir Rus mukabelesinden kurtulmuştur. Yine ihtilal Hollanda'nın tedbirlerinde de birtakım değişikliklere yol açmıştır. Hülâsa Avusturya

⁷⁴ *Sbornik*, C. XCIX, 252.

⁷⁵ Browning, *The Wars*, 272.

⁷⁶ Bu süreç için bk. Soloviev, *History of Russia*, 171-176.

⁷⁷ Browning, *The Wars*, 334.

⁷⁸ Soloviev, *History of Russia*, 220.

Veraset Savaşları'nın bütün muharip tarafları öyle veya böyle 1741 İhtilali'nden etkilenmiştir. Ancak Rusya'da yaşanan bu büyük değişikliğin bütün diplomatik veçhesini oluşturabilmek için için ihtilalin yalnızca muharip Avrupa devletlerine değil, Osmanlı İmparatorluğu, İran, Danimarka gibi tarafsız devletlere de yansımalarını da değerlendirmek gerekir. İşbu çalışma bu resmin küçük bir parçasını oluşturmaktadır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Bain, Robert Nisbet. *The Daughter of Peter the Great, A History of Russian Diplomacy and of The Russian Court Under the Empress Elizabeth Petrovna 1741-1762*. London: Archibald Constable, 1899.
- Browning, Reed. *The Wars of Austrian Succession*. New York: St. Martin' Griffin, 1995.
- McKay, Derek ve Scott, H. M. *Büyük Devletlerin Yükselişi*. Çev. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Dergâh, 2019.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Oakley Stewart P. *War and Peace in Baltic, 1560-1790*. London and New York: Routledge, 1992.
- Sbornik Imperatorskogo russkogo istoričeskogo obšestva*. C. LXXX. St. Petersburg: 1889.
- Sbornik Imperatorskogo russkogo istoričeskogo obšestva*. C. LXXVI. St. Petersburg: 1891.
- Sbornik Imperatorskogo russkogo istoričeskogo obšestva*. C. LXXXV. St. Petersburg: 1893.
- Sbornik Imperatorskogo russkogo istoričeskogo obšestva*. C. XCI. St. Petersburg: 1894.
- Sbornik Imperatorskogo russkogo istoričeskogo obšestva*. C. XCIX. St. Petersburg: 1897.
- Soloviev, Sergei M. *History of Russia*. C. XXXVII. Çev. Patrick J. O'meara. USA: Academic International Press, 1996.
- Soloviev, Sergei M. *History of Russia*. C. XXXVIII. Çev. Anthony V. Knowles. USA: Academic International Press, 2000.
- Wilson, Arthur McCandless. *French Foreign Policy During the Administration of Cardinal Fleury 1726-1743*. London: Cambridge University Press, 1936.

BİR PANSLAVİZM ÇEŞİDİ OLARAK AUSTROSLAVİZM (1848-1849)

 Hakan DEMİR^a

Öz

Bu makalede 1848-1849 Devrimleri dönemi temel alınarak Habsburg Slavlarının federalizm ilkesi temelinde geliştirdikleri Austroslavizm düşüncesinin politik programı anlatılacaktır. Austroslavizm düşüncesi önce Çek düşünür ve politikacılar tarafından formüle edilmiştir. Austroslavizm düşüncesinin politik programı çerçevesinde; Orta Avrupa Slavlarının federal bir şekilde organize edilecek olan Habsburg Monarşisi içinde ayrı bir federe yönetim yapısı altında toplanmaları ve bu yapı sayesinde Alman ve Rus yayılmacılığına karşı kendilerini savunmaları amaçlanmıştır. Austroslavizm, çoğunlukla Habsburg İmparatorluğu dışında başka bir vatanları olmayan Çekler, Slovaklar, Slovenler ve Hırvatlar tarafından benimsenmiştir. Bu bağlamda Habsburg Monarşisi sınırları içinde yaşayan Polonyalılar, Sırp ve Ukraynalılar gibi diğer Slav uluslarının bu monarşinin dışında kendi ana vatanlarının olması ve kendi kurtuluşlarını ana vatanlarının bağımsızlığına bağlamaları nedeniyle bu üç ulus arasında Austroslavizm programı politik anlamda çok taraftar bulmamıştır. Austroslavizm programı genel olarak Çek, Hırvat, Slovak ve Sloven entelektüellerinin ve politikacılarının savunduğu bir düşünce olmuştur. Austroslavistler açısından en önemli öncelik kendi “küçük uluslarını” Alman ve Rus baskısına karşı savunmak ve kendi uluslarının uluslaşma süreçlerini (kon)federalleştirilmiş olan Habsburg devleti içinde sürdürebilmektir. Bu nedenle bu “küçük uluslar” kendi Orta Avrupa kavramlarını Austroslavizm düşüncesi çerçevesinde şekillendirmişlerdir. Çalışmada sırasıyla önce Alman düşünürlerin perspektifinde Orta Avrupa kavramının ne anlama geldiği açıklanırken daha sonra Habsburg Monarşisi Slavlarının geliştirdiği Austroslavizm düşüncesi ve politik programı incelenecektir. Bu kapsamda önce Austroslavizm programının geliştirilmesinde önemli bir rol oynayan Çek düşünür František Palačky'nin görüşlerine yer verilecektir. Almanların ve Habsburg Slavlarının ortaya koydukları farklı Orta Avrupa kavramları; tarihsel bağlam içerisinde dönemin düşünür ve politikacılarının formüle ettikleri programlar çerçevesinde gösterilecektir.

Anahtar kelimeler: Rusya, Habsburg Monarşisi, Austroslavizm, Panславizm, federalizm, milliyetçilik.

^a Öğr. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi Araştırma Dekanlığı, Sakarya/Türkiye, hakand@sakarya.edu.tr

AUSTROSLAVISM AS ONE OF THE TYPES OF PANSLAVISM (1848-1849)

Abstract

In this article, the political program of the Austroslavism thought developed by the Habsburg Slavs based on the principle of federalism, which was important during the Revolution of 1848-1849, will be explained. The first people to come up with the idea of Austroslavism were Czech politicians and thinkers. Within the framework of Austroslavism's political program, the main goal was for Central European Slavs to unite under a separate federated administrative structure within the Habsburg Monarchy. This means that it had to be set up federally, and Central European Slavs would use this structure to protect themselves from German and Russian expansionism. Austroslavism was mostly adopted by Czechs, Slovaks, Slovenes, and Croats, who had no other country of origin than the Habsburg Empire. In this case, other Slavic countries, like the Poles, Serbs, and Ukrainians, who lived inside the Habsburg Monarchy but also had their own countries outside of it, tied their hopes for freedom to the independence of their countries. So, there wasn't much political support for the Austroslavism plan among these three countries. Most Czech, Croatian, Slovak, and Slovenian intellectuals and politicians have been in favor of the Austroslavism program. For the Austroslavists, the main aim was to protect their "small nation" from German and Russian oppression and to keep building their nation within the (con)federalized Habsburg state. Because of this, these "small nations" built their ideas about Central Europe around the ideas of Austroslavism. For this reason, these "small nations" have shaped their Central European concept within the framework of Austroslavism thought. In the study, firstly, what the concept of Central Europe means from the perspective of German thinkers will be explained, and then the thought and political program of Austroslavism developed by the Slavs of the Habsburg Monarchy will be examined. In this context, the views of the Czech thinker František Palačka, who played an important role in the development of the Austroslavism program, will be indicated first, and the different Central European concepts put forward by the Germans and the Habsburg Slavs will be shown.

Keywords: Russia, Habsburg Monarchy, Austroslavism, Pan Slavism, federalism, nationalism.

АВСТРОСЛАВИЗМ КАК ОДИН ИЗ ТИПОВ ПАНСЛАВИЗМА (1848-1849 ГГ.)

Аннотация

В этой статье рассматривается политическая программа автрославизма, разработанная габсбургскими славянами в соответствии с важнейшим для периода революций 1848–1849 гг. принципом федерализма. Идея автрославизма впервые была сформулирована чешскими мыслителями и политиками. В рамках политической программы автрославистская мысль предполагала, что центральноевропейские славяне составят отдельную административную структуру в рамках Габсбургской монархии, которая будет организована на федеративных началах. Через эту структуру славяне были бы защищены от немецкого и русского экспансионизма. Автрославизм был принят в основном чехами, словаками, словенцами и хорватами, у которых не было иной родины, кроме империи Габсбургов. Другие славянские народы, такие как поляки, сербы и украинцы, жившие в границах Габсбургской монархии, имели свою родину за пределами последней и связывали свое освобождение с ее независимостью. Поэтому программа автрославизма не нашла большой поддержки в политическом

смысле среди этих трех наций. Программу австрославизма обычно защищали чешские, хорватские, словацкие и словенские интеллектуалы и политики. Самым важным приоритетом для австрославистов была защита своей «малой нации» от немецкого и русского гнета, а также продолжение процессов национального строительства своей собственной нации в (кон)федеративном Габсбургском государстве. По этой причине данные «малые народы» сформировали свою центральноевропейскую концепцию в рамках мысли австрославизма. В исследовании, во-первых, объясняется, что означает понятие Центральной Европы с точки зрения немецких мыслителей. Во-вторых, рассматривается идея и политическая программа австрославизма, разработанная славянами Габсбургской монархии. В этом контексте анализируются взгляды чешского мыслителя Франтишека Палацкого, сыгравшего важную роль в разработке программы австрославизма, а также различные центральноевропейские концепции, выдвинутые немецкими и славянскими мыслителями и политиками того периода.

Ключевые слова: Россия, Габсбургская монархия, австрославизм, панславизм, федерализм, национализм.

Giriş

Bu makalede Habsburg Slavlarının 1848-1849 Devrimleri döneminde federalizm ilkesini temel alarak formüle ettikleri Austroslavizm düşüncesinin politik programı incelenecektir. Austroslavizm, Çek düşünürler ve politikacılar tarafından formüle edilmiştir. Bu düşüncenin hedefi, Orta Avrupa Slavlarının federal bir şekilde örgütlenecek olan Habsburg Monarşisi yapısı içinde kurulacak ayrı bir federe devlet altında toplanarak Alman ve Rus yayılcılığına karşı kendilerini savunmalarını sağlamaktır. Çalışma Austroslavizm düşüncesinin ortaya çıkışını, programını ve hedeflerini tarihsel bağlamı içinde açıklarken aynı zamanda bu düşüncenin Rus Panславизminin karşıtı olduğu yönünde bir tez de ortaya koymaktadır. Bunun dışında Austroslavizm düşüncesi Habsburg Slavları açısından Büyük Almanya fikrine karşıt bir düşünce olarak da formüle edilmiştir çünkü Alman düşünürler arasında da Prusya ve Avusturya monarşilerinin bir araya getirilerek Büyük Almanya'nın kurulması hedefi epey bir taraftar toplamıştı. Böyle bir Büyük Almanya'nın kurulmasını Habsburg Slavları kendileri açısından bir tehdit olarak görüyorlardı. Çünkü böyle bir devletin ortaya çıkması; Habsburg Slavlarının Alman yönetimi altında Almanlaştırılması ve onların ulusal entegrasyon hareketlerinin yok edilmesi anlamına gelmekteydi. Alman tahakkümündeki büyük bir devletin yönetimi altında "küçük Habsburg Slav uluslarının" ulusal anlamda var olmaları imkânsız olarak kabul ediliyordu. Bu bağlamda çalışmada önce Alman düşünürlerin perspektifinde Orta Avrupa kavramının ne anlama geldiği belirtilecek ve Alman düşünürlerin 19. yüzyılın ilk yarısında Orta Avrupa konusunda nasıl bir program ortaya koydukları açıklanacaktır. Bu yapılırken dönemin iki Alman düşünürünün (Friedrich Freiherr von dem Knesebeck ve Friedrich von Gentz) fikirlerine yer verilecektir. Habsburg Slavları arasında kendilerinin Rus ve Alman yayılcılığına karşı güvenceye kavuşturulmaları amacıyla oluşturulan Austroslavizm programının ortaya çıkışında Çekler önemli bir rol oynamışlardır. Bu kapsamda özellikle Çek tarihçi ve politikacı František Palačký'nin görüşlerine yer

verilecektir çünkü Palačký Austroslavizm düşüncesinin politik programını ilk kez somut bir biçimde formüle eden kişidir. Onun politik anlamda formüle ettiği bu düşünce daha sonra Habsburg Slav uluslarının entelektüellerini ve politikacılarını etkilemiştir. Bu suretle onlar da Austroslavizm düşüncesini temel alarak Slavcılık fikrine dayanan kendi yerel politik programlarını inşâ etmişlerdir. Sözelimi Habsburg Slavlarından olan Sloven ve Hırvatlar tüm Güney Slavların bir araya geleceği federal birliktelik temelindeki Yugoslavizm düşüncesini Austroslavizmi model alarak formüle etmişlerdir. Almanların ve Habsburg Slavlarının Orta Avrupa'yı nasıl tasavvur ettikleri ve politik anlamda nasıl bir Orta Avrupa yapısı istedikleri konusunda ortaya çıkan farklılıklar tarihsel bağlam içerisinde 19. yüzyılın düşünür ve politikacıların oluşturduğu programlar çerçevesinde gösterilirken aynı zamanda Rus Panslavizmi programının da bunlardan farklılığı belirtilmiş olunacaktır. Bu kapsamda ayrıca Polonya Panslavizmi düşüncesinin önemli bir düşünürü olan Şair Adam Mickiewicz'in görüşlerine yer verilecektir. Bu şekilde Austroslavizm programı açıklanırken tarihsel süreç içerisinde yekpâre ve tüm Slavların ulusal çıkarlarına hitap eden tek bir Panslavist programın bulunmadığı ve aslında farklı şekillere ve farklı politik programlara sahip birden fazla Panslavizm çeşidinin var olduğu gösterilecektir. Ancak yine de bu çalışmanın temel hedefi Habsburg Slavlarının politik bir program olarak formüle ettikleri Austroslavizm programını anlatmaktır. Bununla birlikte Habsburg, Polonya ve Rus Panslavizmlerinin birbirlerinden farklı ve karşıt politik programlara sahip oldukları belirtilecek ve farklı Panslavist programların aslında Slav uluslarının kendi ulusal milliyetçi programlarıyla uyumlaştırıldığı ve romantik tek bir Panslavist hareketten çok farklı politik çıkarlar çerçevesinde formüle edilmiş çeşitli Panslavist hareketlerin bulunduğu sonucuna ulaşılabacaktır.

1) 1848-1848 Devrimleri Döneminde Alman Politikası ve Alman Düşüncesinde Orta Avrupa Kavramı

1848-1849 Devrimleri dönemi Habsburg Monarşisi idaresi altındaki Slavlar açısından politik ve toplumsal anlamda önemli kırılma noktası yaratmıştır. Çünkü "bu küçük Slav ulusları" politik anlamdaki ilk milliyetçi programlarını bu dönemde ortaya koymuş ve tabiri caizse ulusal anlamda ilk kez politikleşmişlerdir. Viyana'dan yönetilen bu "küçük Slav uluslarının" entelektüelleri politik anlamda olmasa bile önce kültürel alanda yaptıkları çalışmalar yoluyla örneğin Çeklerin, Hırvatların, Slovenlerin ve Slovakların ulusal özgünlüğünü ortaya koymuşlardır. Kültürel alanda yapılmış olan bu çalışmalarda belirleyici olan asıl nokta, bu çalışmaların bir yeniden doğuş kavramını içinde barındırmalarıydı. Yani geçmişte de var oldukları düşünülen Slav ulusları uzunca bir süre büyük imparatorlukların yönetimi altında yaşadıkları için kendi ulusal kimliklerini unutmuşlardır. Fakat kültürel alanda yapılan çalışmalar bu ulusların yeniden kendi ulusal kimliklerini keşfetmelerini ve dolayısıyla bir ulusal uyanış yaşamalarını sağlamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Habsburg Monarşisi'nde etnik bakımdan Slav kökenli 7 ulus yaşamaktaydı. Bu uluslar sırasıyla Çekler, Slovenler, Slovaklar, Hırvatlar, Sırplar, Polonyalılar ve Ukraynalılardır. Bu son üçünün mensuplarının büyük bir bölümü için Avusturya Monarşisi tek vatan konumunda değildi. Çünkü Polonyalıların ve

Ukraynalıların çoğunluğu Rus hâkimiyeti altında yaşarken Sırp'ların önemli bir kısmı da Osmanlılar tarafından yönetilmekteydi. Dolayısıyla Çekler, Slovaklar, Hırvatlar ve Slovenlerin Habsburg Devleti dışında ayrı bir vatanları ya da idaresi altında yaşadıkları farklı devletler yoktu. Bu noktada Austro Slavizm düşüncesinin öncelikle Çekler, Slovaklar, Hırvatlar ve Slovenler tarafından benimsendiğini vurgulamak gerekir. Çünkü "bu küçük Slav ulusları" kendi ulusal entegrasyonlarını ve ulusal sorunlarını ancak Habsburg İmparatorluğu yönetimi altında çözmek zorundaydılar. Ayrıca "bu küçük uluslar", bu imparatorluğa karşı ayaklanarak kendi başlarına bağımsız bir devlet kurabilmek için ne yeterli bir güce ne de sayıca büyük bir nüfusa sahiptiler. Bu dönemde Çeklerin nüfusu 4 milyon, Slovakların 1,7 milyon, Hırvatların 1,6 milyon, Slovenlerin ise 1 milyonun biraz üzerindeydi. Habsburg Monarşisi'nin toplam nüfusu ise 37 milyondur ve bunun 7 milyonunu Austro-Almanlar, 4,5 milyonunu ise Macarlar oluşturuyordu. Dinsel bakımdan ise Sloven, Çek ve Hırvatların %95'i Katolik idi. Slovaklar ise ağırlıklı Katolik olmakla birlikte Slovak nüfus içinde %25-30 oranında Protestan olan bir kesim de bulunmaktaydı.¹ Dolayısıyla Austro Slavizm programını anlatmadan önce bu programı çoğunlukla benimseyen Çek, Hırvat, Slovak ve Sloven uluslarının yukarıda belirtilen koşulları dikkate alınmalıdır. Bu "küçük Slav ulusları" kendileri açısından en büyük tehlikeyi Almanya olarak görmekteydiler. Zira Alman entelektüelleri ve politikacıları arasında büyük bir Alman devletinin kurulması düşüncesi önemli bir rağbet görmeye başlamıştı. Böyle bir devletin kurulması ise "küçük Slav ulusları" açısından büyük bir tehlike anlamına geliyordu. Çünkü Slav düşünürler Büyük Almanya'nın kurulmasının kendilerinin asimile edilmesine yol açacağını düşünüyorlardı. Bu bağlamda özellikle Habsburg temelli Alman ve Slav bakışlarında farklı Orta Avrupa konseptlerinin tasavvur edildiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle 1848-1849 Devrimleri öncesinde bazı Alman düşünürlerin nasıl bir Orta Avrupa konsepti oluşturduklarına değinmek gereklidir.

Alman düşüncesinde Orta Avrupa kavramı; temel olarak bu bölgenin Alman kontrolünde bir federal ya da konfederal yapı altında düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Bu bölgenin Alman kontrolünde olması önemliydi; çünkü bu şekilde Fransız Devriminin yaydığı düşüncelerin gücü azaltılmış olacak ve ayrıca Rus Çarlığı ve Pan Slavizminin etkisi de bertaraf edilecektir. Bu noktada Alman düşüncesi açısından Orta Avrupa ister federal isterse konfederal bir yapıda olsun önemli olan bu yapının Alman kontrolünde bulunmasıdır. Bu Alman düşüncesine karşıt bir biçimde ise Slav düşünürler; Orta Avrupa'nın "küçük ulusların" birlikteliği temelinde siyasi bakımdan (kon)federal biçimde örgütlenmesini ve böyle bir siyasi yapının Slav kontrolünde kalarak Almanya'nın Drang Nach Osten (Almanya'yı Orta ve Doğu Avrupa'nın Slav topraklarına genişletmek isteyen 19. yüzyıldaki Alman milliyetçi programı)² politikasının etkisinin sınırlandırılmasını amaçlamışlardır.

Alman düşüncesinde Orta Avrupa kavramının biçimlendirilmesi konusundaki en eski düşüncelerden birisini General Friedrich Freiherr von dem Knesebeck (1768-1848)

¹ Stanley Z. Pech, "The Nationalist Movement of Austrian Slav in 1848: A Comparative Sociological Profile", *Historie Sociale/Social History* (1976): 337.

² Vojta Beneš, *The Vanguard of the Drang Nach Osten* (Chicago, Illinois: Czechoslovak National Council of America, 1943), 7-8.

formüle etmiştir. Onun düşüncesindeki program şu şekildedir: Orta Avrupa Alman Devletleri Birliği, Avusturya ve İtalya'dan oluşmalı ve bunların oluşturduğu Orta Avrupa Britanya ile ittifak hâlinde olmalıdır. Böyle bir Orta Avrupa ile Fransa'nın sınırlandırılması mümkün olabilirken aynı zamanda Britanya aracılığıyla bir Fransa-Rusya ittifakı da engellenebilecekti. Bunun dışında Osmanlı Devleti ve İran ile oluşturulacak ittifaklar temelinde de Rusya'nın Doğu'daki etkisi sınırlandırılmış olacaktı. Aslında General Knesebeck, Prusya'nın güçlendirilmesini istemekte ve Rusya'yı en büyük düşman olarak görmekteydi. Ancak Rusya'nın Napolyon'un yenilmesindeki katkısı nedeniyle Knesebeck'in beklediği şekilde 1815 Viyana Kongresi'nde Rusya karşıtı bir koalisyonun kurulması mümkün olmadı.

Almanlar arasında kurulacak bir Alman Birliği'nde Prusya önderliğinin sınırlandırılması gerektiği yönünde bazı düşünceler de ortaya çıkmıştır. Bu konuda özellikle Habsburg İmparatorluğu Şansöyesi Klemens von Metternich'in (1773-1859) oluşturduğu Avrupa Uyum sistemi etkili oldu. Aslında Alman olmayan Avrupalı büyük güçlerin temel amacı Alman birleşmesinin gerçekleşmesini engellemektir. Özellikle Fransa ve Rusya böyle bir birliği istemiyorlardı. Zaten 1806'da Napolyon Alman Halkının Kutsal Roma İmparatorluğu adı verilen tarihi siyasi birliği ortadan kaldırmıştı. Böylece küçük Alman devletleri farklı hanedanlardan gelen çeşitli monarklar tarafından yönetilirken bunlar arasında Avusturya'nın başındaki Habsburglar ile Prusya'yı yöneten Hohenzollernler ön plana çıkmış ve bu iki hanedan Alman Birliği'nin savunuculuğunu yoğun bir biçimde yapmıştır.³ Metternich kendi Orta Avrupa kavramını Viyana merkezli bir biçimde oluşturmak amacındaydı. Onun hedefi Orta Avrupa'nın Viyana daha doğrusu Habsburglar tarafından yönetilmesini sağlamaktır. Knesebeck gibi Metternich de Kuzey İtalya, tarihi Habsburg toprakları ve diğer Alman devletleri tarafından oluşan ve federalizm temelinde örgütlenen ancak Habsburgların denetiminde olan bir Orta Avrupa kavramını savunuyordu. Metternich'in danışmanı Friedrich von Gentz (1764-1832) açısından bu birliğin federalizm çerçevesinde oluşturulması önemliydi çünkü bu şekilde Jakoben cumhuriyetçi Fransız merkezizetiğine karşı çıkılabildi. Muhafazakâr değerlerin korunması İmparator ve Kralların hakimiyetlerinin meşruiyetinin Tanrı'dan geldiği düşüncesinin sürdürülmesi gerekiyordu. Metternich ve danışmanı F. Gentz için Orta Avrupa Viyana'nın doğu yönündeki Landesstraße sokağında bitiyordu. Onlara göre bu sokaktan sonra doğudaki "karanlık barbar dünya" başlamaktaydı. Metternich açısından Habsburgların yönetimindeki Orta Avrupa Katolik Avrupa'nın İslamiyetten ve Rus Ortodoksluğundan korunması açısından da gerekiyordu. Ancak Metternich'in bu düşüncesi 1848-1849 Devrimleri döneminde başarısızlığa uğramıştır.⁴ Görüldüğü üzere Alman düşüncesinde temelde biri Prusya denetimini diğeri de Avusturya denetimini öne çıkaran ve bu yönde planlar ortaya koyan iki farklı Orta Avrupa kavramı ortaya çıkmıştır. Bu durum aslında Alman Birliği'nin gerçekleştirilmesi konusunda tarihsel olarak Habsburglar ve Hohenzollern hanedanları arasında ortaya çıkmış olan rekabetin de başlangıç noktasını oluşturmaktaydı.

³ James Hawes, *Kısa Almanya Tarihi*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 101-102.

⁴ Tihomir Cipek, "Mitteleuropa. Prilog Povijesti Germanski Ideja Srednje Europe do 1919. Godine", *Politička Misao: Časopis za Politologiju* 34/1 (1997): 159-160.

2) 1848-1849 Devrimleri Döneminde Austro Slavizm Düşüncesi ve Siyasi Programı

Slav Birliği düşüncesinde etkili olan en önemli düşünürlerden birisi Alman Johann Gottfried Herder'dir (1744-1803). Herder'in çalışmaları önemli Slavist düşünürler olan Ján Kollár ve Pavel Šafarik üzerinde etkili olmuştur. Bu iki düşünür aynı zamanda Habsburg Monarşisi içinde yaşayan Sloven ve Hırvat entelektüellerini de etkilemişlerdir. Herder kendi çalışmalarında Slavları övmüş ve onları geleceğin ulusu olarak kabul etmiştir. Bunun dışında Herder, Almanların Slavları denetim altına almasına rağmen Slavların kendi dillerini ve geleneklerini kaybetmediklerini ve dolayısıyla asimile olmadıklarını vurgulamıştır. Özellikle dil kriterini temel bir kriter olarak alan Herder dili bir ulusun ruhunu yansıtan en önemli unsur olarak kabul etmiştir. Herder'in Slavlar hakkındaki olumlu düşünceleri Austro Slavizm düşüncesinin ortaya çıkışında oldukça etkili olmuştur.⁵ Bu noktada Austro Slavizmin Rus Pan Slavizminden ayrıldığını söylemek mümkündür. Çünkü Rus Pan Slavizminde özgür olmayan Slav kardeşlerin Rusların öncülüğünde kurtarılması amacı belirgindir ve bu düşüncede aynı zamanda bir tür Rus Mesianizmi (Bu fikre göre Ruslar öncü ve kurtarıcı yani mesihanik bir ulustur) bulunmaktadır.⁶ Aslında Rus Pan Slavizmi Rus milliyetçiliği ve emperyalizmine hizmet edecek bir hareket olarak da görülmekteydi.⁷ Buna karşılık Austro Slavizm düşüncesinin ana hedefi Habsburg Monarşisi'nin varlığını sürdürmesi ve bu monarşinin birbirine eşit devletlerin ve ulusların politik bir birlikteliği hâline getirilmesidir.⁸

Austro Slavizm düşüncesinin formüle edilmesinde en etkili olan isim Çek tarihçi ve politikacı František Palacký'dir (1798-1876). Bir bilim ve kültür kurumu olan Matica Češka'yı kuran Palacký Çek Ulusal Müzesi'nin de yöneticiliğini yapmıştır. Palacký aynı zamanda Viyana'daki Reicsrath Meclisine vekil olarak seçilmiş ve Habsburg Monarşisi'nin Slav ulusların da varlığının doğal ve tarihi haklar temelinde tanındığı bir devletler ve uluslar birliği olarak yapılandırılmasını talep etmiştir. Palacký düşüncelerini ulusların yeniden doğuşu olarak adlandırılan süreçte yani 1848-1849 Devrimleri döneminde formüle etmiştir. Frankfurt'ta toplanan Büyük Alman Meclisinin tüm Almanların bir araya getirilmesi gerektiğini ilan etmesi Habsburg İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan "küçük Slav uluslarını" oldukça rahatsız etmiştir. Büyük Alman Meclisinin tüm Almanları bir araya toplama düşüncesine bir tepki olarak Palacký oluşturduğu Austro Slavizm düşüncesiyle yanıt vermiş ve Slav uluslarının dayanışma içinde bir araya gelerek Büyük Alman düşüncesine karşı çıkmaları gerektiğini belirtmiştir.⁹ Alman liberal-ulusal seçkinlerin yönlendirdiği Büyük Almanya düşüncesi 1848'de Reichstag Meclisinde gündeme alınmıştı. Büyük Almanya'nın kurulması durumunda Çek topraklarının da bu devlete katılmak zorunda kalacağını gören Palacký Frankfurt Meclisinin çalışmalarına

⁵ Vlasta Švoger, "Recepcija Herdera u Hrvatskome Narodnom Preporodu na Temelju Danice Ilirske", *Časopis za Suvremenu Povijest* 3 (1998): 464-469.

⁶ Joachim Diec, "Russian Pan Slavism and its Concept of Europe", *L'Europa dei nazionalisti: Prospettive storiche*, ed. Franco Angeli (2020), 116-117.

⁷ Mithat Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Pan Slavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", *Bellefen* 69 (2005): 914.

⁸ Dragomir Džoić, "Austro Slavizam, Federalizam, Jugoslavizam Biskupa Josipa Jurja Strossmayera i Narodne Stranke", *Pravni Vjesnik* 3-4 (1999): 401-402.

⁹ Tihomir, Cipek, "Ideja Srednje Europe František Palackog", *Časopis za Suvremenu Povijest* 36/2 (2004): 598-599.

katılmayı reddetmiştir. Onun önerdiği Austrolavizm programı, Batı'dan gelen Büyük Almanya kaynaklı tehlikeye ve aynı zamanda doğudan gelen ve Büyük Macaristan'ı kurmak isteyen Macar milliyetçiliğinin baskısına karşı küçük Slav uluslarının dayanışması gerekliliğine dayanan bir tutumu içermekteydi.¹⁰ Palacký'nin programının temelinde Slav uluslarındaki demokrasi düşüncesi, liberalizmi baz alan ulusal egemenlik düşüncesi ve doğal hukuk temelinde ulusların kendi bağımsız devletlerini kurmaları gerektiği düşüncesi bulunmaktaydı. Tüm bu düşünceler çerçevesinde Palacký açısından federalizm ilkesi oldukça önemliydi çünkü Palacký "küçük Slav uluslarının" federalleştirilmiş bir Habsburg Monarşisi'nde kendi federe devletlerine sahip olmaları gerektiğini öne sürmekteydi.¹¹ Palacký'nin bu düşünceleri aynı zamanda Sloven ve Hırvat entelektüelleri ve politikacıları da politik anlamda etkilemiş ve onların kendi Yugoslavizm (Güney Slav Uluslarının Birliği) düşüncelerini geliştirmelerine neden olmuştur. Palacký bu noktada özellikle mensubu olduğu Çek ulusunun hiçbir zaman Almanlar gibi göçebe ve fetihçi bir ulus olmadığını tersine saldırgan olmayan barışçıl bir ulus olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle Çekleri merkeze oturtan bir Austroslavizm düşüncesini formüle eden Palacký savunduğu bu programla Çeklerin kendi özgün demokrasi geleneklerine geri dönmeleri gerektiğini de vaaz etmiştir. Slav uluslarının federalizm temelinde yapılandırılmış Habsburg Monarşisi'nde bir araya getirilmesi gerektiğini savunan Palacký, aslında benzer bir politik programı savunan Alman federalizm düşüncesine de karşı çıkmış oluyordu. Çünkü Alman düşüncesine göre federalizm temelinde örgütlenecek olan Orta Avrupa'nın Alman kontrolünde olması gerekmektedir. Bu bağlamda Palacký'nin Avusturya ve Habsburg Monarşisi karşıtı olmadığını vurgulamak önemlidir. Tersine bu monarşinin ulusların ve devletlerin eşitliği temelinde varlığını sürdürmesi gerektiğini savunmaktadır. Austroslavizm düşüncesinin belirgin olan tarafı da budur; yani Habsburg Monarşisi'nin yıkılması değil onun federalizm çerçevesinde yeniden örgütlenerek varlığını devam ettirmesi gerektiği savunulmuştur. Hatta Austroslavistlerin temel sloganı "bir Habsburg Monarşisi olmasa bile biz Slavlar onu yeniden kurmak zorundayız" şeklinde formüle edilmiştir.

Belirtildiği üzere Habsburg Slavlarının temel korkusu Büyük Alman Devleti'nin kurulması ve bu devletin "küçük Slav uluslarını" asimile etmesiydi. Zaten Frankfurt'ta toplanan Büyük Alman Meclisi de Habsburgların dolayısıyla Viyana'nın etkinliğinin ortadan kaldırılmasını istiyordu. Bu nedenle Palacký Almanya'nın ve Habsburg Monarşisi'nin ayrı devletler olarak varlıklarını sürdürmeleri gerektiğine inanmıştır. Ancak ortak çıkarların meydana çıkması durumunda bunların arasında bir gümrük birliğinin kurulabileceğini de belirtmiştir.¹² Aslında Palacký sadece Habsburg Monarşisi'nin bir vatandaşı olarak kalmak istemektedir. Austroslavizm düşüncesi çerçevesinde Çekler kendi temsilcilerini Frankfurt'taki Büyük Alman Meclisine değil Viyana'daki Habsburg Meclisine göndermek istiyorlardı. Batı Slavlarının (Çekler, Hırvatlar, Slovaklar ve Slovenler) Habsburg Monarşisi'ne olan bu bağlılıkları onların Rus ve Macar emperyalizmlerine karşı duydukları korkudan da kaynaklanmaktaydı.

¹⁰ Cipek, "Ideja Srednje Europe", 600.

¹¹ Cipek, "Ideja Srednje Europe", 601.

¹² Cipek, "Ideja Srednje Europe", 602-603.

Palacký'nın geliştirdiği bu Austroslavizm düşüncesinde Rusya'dan duyulan korku ve Slav uluslarının eşitliğinin garanti edildiği bir Habsburg Monarşisi'ne olan bağlılık açıkça görülmektedir. Böyle bir Habsburg Devleti aynı zamanda "küçük Slav uluslarını" Alman Drang Nach Osten politikasına karşı da koruyacaktır. Bu "küçük Slav uluslarının" federalleştirilmiş Habsburg Monarşisi'nde kendi siyasi birimlerine sahip olmalarının tarihi haklar (Bu ulusların geçmişte de bir devlete sahip oldukları ve şimdi yeniden sahip olmaları gerektiği düşüncesi üzerinden vurgulanan haklar) ve doğal hukuk (Doğal olarak var olan, her şeyin üzerinde ve her zaman ve her yerde geçerliliğe sahip hukuk) temelinde gerçekleştirilmesi istenmiştir.

František Palacký, Austroslavizm programını 25 Şubat 1848'de Kromeriž'de toplanan Avusturya Parlamentosu oturumunda ilan etti. Bu programın Habsburg Monarşisi içinde yaşayan tüm Slavların ve hatta Romenlerin ulusal beklentilerini karşılayacağını düşünüyordu. Bu bağlamda Palacký Habsburg Monarşisi'nin Alman Avusturyası, Çekya, Polonya, İliya ve İtalyan topraklarından oluşan otonom birimlere ayrılmasını istiyordu. Reichsrat Meclisinde temsil edilmeyen bölgeleri de Güney Slav toprakları, Macar toprakları ve Ulah (Romen) toprakları şeklinde ayırmıştı. Burada Palacký'nin Alman Avusturyası olarak belirttiği otonom bölgeyi de kendi içinde Štajerska, Koroška, Slazburg, Alman Tirolu ve Voralberg ile Alman Çekyası, Moravya ve Silezya olmak üzere iki bölüme ayırdığını belirtmek gerekir. Slovakya'yı ise Macaristan'a dâhil etmiştir. Palacký'nin Çekya toprakları içinde yaşayan Almanları (Südet Almanları) ayrı bir siyasi birim çerçevesinde değil de Çekya sınırları içinde düşündüğünü vurgulamak gerekir. Bu noktada Palacký'nin Çekya sınırları içinde ayrı bir Alman siyasi biriminin kurulmasını istemeyerek aynı zamanda Çek ulusal çıkarlarını da ön planda tuttuğunu söyleyebiliriz. Yani genel ulusal ilke önceliğinden vazgeçip Çek ulusal önceliklerine daha fazla önem vermiştir. Palacký, Habsburg sınırları içinde üçüncü otonom birim olmasını istediği Polonya topraklarının içine ise Galiçya, Krakov, Bukavina ve Karpatlardaki Macar Rutenyasını dahil etmektedir. Dördüncü otonom birim olarak belirttiği İliya topraklarına Slovenya'yı dahil etmekteydi ki bunun içine Sloven Štajerska, Kranjska, Koroško bölgeleri ile İstria girmektedir. İtalyan otonomi birimi altına ise İtalyan Tirolu, Lombardiya ve Venedik'i dâhil etmektedir. Onun belirttiği Güney Slav otonom bölgesinde de Hırvatistan, Dalmaçya, Slavonya ve Voyvodina bölgeleri yer almaktadır. Kurulmasını istediği yedinci otonom bölgeye Macaristan ve ağırlıklı olarak Macarların yaşadığı Sedmogorja bölgesini dahil etmektedir. Sekinci otonom bölgesinde ise Ulah bölgeleri yer almaktadır.¹³

Palacký'nin belirttiği bu bölgeleri ve yaptığı ayrımları ulusal kritere göre belirlemek oldukça güçtür. Zira buralarda karışık bir biçimde çeşitli uluslar birlikte yaşamaktadırlar. Zaten bu ulusların kim olduğu tanımının yapılması da zordur. Ancak Palacký açısından önemli olan Habsburg Monarşisi'nin federal bir yapıya dönüştürülmesidir. Bu bağlamda Viyana Sarayı'nın merkezi kontrol eden bir güç olarak dışişleri, kara ordusu ve donanma, devlet finans sistemi, ticaret ve ulaşım ile ilgilenmesi ve hukuk sisteminin de monarşi genelinde tek tipleştirilmesi gerekmektedir. Palacký, belirlenen ortak idari alanların kurulacak bakanlıklar düzeyinde yönetilmesini planlarken diğer icra alanlarının ise

¹³ Cipek, "Ideja Srednje Europe", 604.

otonom ya da federe birimlerin yönetimine bırakılması gerektiğini düşünmektedir. Bu otonom birimlerin ayrıca kendi parlamentolarına ve özyönetim birimlerine sahip olmaları gerekiyordu. Her otonom birimin başında bir bakan bulunmalı ve bu bakan da Viyana'daki İmparatorluk bakanı ile eşit olmalıydı. Federe birimler kendi hükümetlerini oluşturmalı ve bu hükümetler kendi yönetimleri kapsamına giren konularla ilgilenmeliydiler. İmparatorluk kapsamında 7 bakanlık kurulmalıydı ve bunlar şu topraklar için geçerli olmalıydı: Alman, Çekoslovak, Polonya-Rusin, Macar, Romen, Güney Slav ve İtalyan toprakları. Palacký bu dönemde ortaya koyduğu bu programı daha sonra 1865 yılında geliştirmiştir. Her birimin kendi parlamentosuna sahip olmasıyla birlikte ortak bir Reichsrat Parlamentosunun da bulunması gerektiğini belirtmiştir. Bunu belirtmese de bu parlamentonun iki kanattan oluşmasını istemekteydi. Birinci kanat mecliste monarşinin tüm vatandaşları temsil edilirken ikinci kanat meclis ise bölge meclisi şeklinde olmalıydı. Burada 7 federe birimden gelen temsilciler yer almalıydı. Palacký konsensüs ilkesine önem vermiştir. Bu şekilde aslında konfederalizme de bir geçiş yapmış oluyordu.¹⁴

František Palacký'nin oluşturduğu Austroslavizm programına tezat biçimdeki fikirlere sahip olan Polonya Slavizmi düşüncesinden de bu noktada bahsetmek gerekir. 1815 Viyana Kongresi'nden sonra Polonyalılar arasında Slavcılık düşüncesi yayılmaya başlamıştır. Polonyalıların büyük çoğunluğu Rusya'nın egemenliği altında yaşadığı için Polonya milliyetçiliğinin bu dönemdeki temel hedefi Moskova yönetimi altında otonom siyasi bir birim kurmaktır. Aslında Polonya milliyetçileri Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından en son 1795 yılında paylaşılan topraklarının tekrar bir araya getirilmesini ve bağımsız bir Polonya devletinin yeniden kurulmasını istemekteydiler.¹⁵ Bu bakımdan Polonya milliyetçileri; Çek, Hırvat, Sloven ve Slovak milliyetçilerden farklı olarak Habsburg Monarşisi'nin siyasi yapısının değiştirilerek bütünlüğünü koruması gerektiğine dayanan Austroslavizm düşüncesine karşı bir sempati beslemiyorlardı. Polonyalılar açısından yukarıda da belirtildiği gibi eski Polonya devletinin bağımsızlığının yeniden kazanılması en önemli konuydu. Ancak bir Polonya Slavizmi düşüncesi de oluşturulmuştu ve bu konuda Polonyalı Şair Adam Mickiewicz'in önemli bir rolü bulunmaktadır. Adam Mickiewicz aynı zamanda Polonya romantizminin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Mickiewicz, 1848-1849 Devrimleri döneminde özellikle Hırvatların devrimci bir potansiyele sahip olduklarını düşünerek onların Habsburg Monarşisi karşıtı bir tavır takınacaklarına inanıyordu. Onun düşüncesine göre Orta Avrupa devrim dönemindeki değişimlerin ana merkezi olmalıydı. Mickiewicz, Polonya topraklarını Prusya ve Rusya ile paylaşmış olan Avusturya'nın en zayıf halka olduğunu düşünmekteydi. Ona göre İtalyanların Avusturya karşıtı hareketi Habsburg Monarşisi'nin de sonunu getirecekti. Habsburgların sonunun gelmesi ise bağımsız Polonya'nın yeniden kurulmasının yolunu açacaktı. Bu nedenle Mickiewicz İtalya'da bir lejyonun oluşturulması hazırlıklarına başlamış ve bu lejyonun da en kısa sürede bir Slav lejyonuna dönüşeceğini düşünmüştür. Aslında Mickiewicz 1848-1849 Devrimleri döneminde

¹⁴ Cipek, "Ideja Srednje Europe", 605-606.

¹⁵ Hakan Demir, "Polonyalı Hotel Lambert ve Büyük Sırbistan "Načertanije" Planı (1840-1844)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 2/1 (2013): 278-279.

Balkanlarda gerçekten Avusturya karşıtı bir cephe oluşturacağına inanıyordu.¹⁶ Mickiewicz aynı zamanda Batı Slavlarının Ruslara karşı birleşerek karşı çıkmasını da istiyor ve kuzeyin zalim diktatörüne yani Rusya'ya karşı bir savunma seddi oluşturarak medeniyetin, hürriyetin düşmanı olan barbarlara asla yol vermemeleri gerektiğini belirtiyordu.¹⁷ Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Polonya'nın bağımsızlığının ve toprak birliğinin yeniden kazanılmasının önündeki engellerden biri olarak Habsburg İmparatorluğu da görülmekteydi. Fakat görüldüğü üzere Avusturya Slavları (özellikle Çekler, Hırvatlar, Slovaklar ve Slovenler) Polonyalılar gibi Habsburg Monarşisi'nin yıkılmasını değil onun politik bakımdan dönüştürülerek federalleştirilmesini istiyorlardı. Bu şekilde dönüşecek olan monarşi Habsburg Slavlarının Alman ve Rus emperyalizmlerine karşı direnmesini sağlayan bir kalkan rolü üstlenebilecekti. Dolayısıyla Habsburg Slavlarının ulusal çıkarları monarşisinin yıkılmasından yana değildi ve bu bakımdan Polonyalı Şair Adam Mickiewicz'in beklediği şekilde bir politika da izlemiyorlardı. Aslında 1848-1849 Devrimleri döneminde Slavlar kendi ulusal hedefleri doğrultusunda politik olarak birbirlerine tezat olan programları savunmaktaydılar.

Sonuç

Orta Avrupa Slavlarının politik bir program çerçevesinde formüle ettikleri Austro Slavizm düşüncesi temelde federalizm ilkesine dayanmış ve Habsburg Monarşisi'nin onu oluşturan ulusların talepleri çerçevesinde federalleştirilmesini amaçlamıştır. Bu bağlamda Orta Avrupa'daki Slav entelektüellerinin ortaya attığı Austro Slavizm düşüncesi romantik bir düşünce olmaktan çok Habsburg Monarşisi'nin siyasi bir biçimde dönüştürülerek bu monarşinin Orta Avrupa Slavları için Alman ve Rus emperyalist hedeflerine karşı bir koruyak olmasını amaçlanmıştır. Dolayısıyla Orta Avrupa Slavlarının geliştirdiği Austro Slavizm fikri Rus Pan Slavizminden farklı bir fikir olup aslında Rus yayılcılığına karşı bir tepkiyi de içinde barındırmaktadır. Austro Slavizm, Habsburg Slavları arasında potansiyel bir iş birliğinin kurulabilmesinin yolunu açmış yani Habsburg Monarşisi'nin varlığının korunmasına dayalı politikanın 1848 Devrimleri döneminde Habsburg Slavları tarafından izlenmesini sağlamıştır. Monarşinin korunması politikasıyla birlikte Habsburg Slavları kendi milliyetçi programlarını bu devletin yapısı içerisinde geliştirip kendi ulusal gelişimlerini gerçekleştirme platformunu bulabilmişlerdir. Zaten bu monarşinin yıkılması demek "bu küçük ulusların" yaşadığı toprakların Almanya ve Rusya tarafından paylaşılması demektir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu başka koşullar bağlamında ancak 1918 yılında yıkılmıştır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

¹⁶ Jerzy Fiecko, "Central Europe In Mickiewicz's Thought And Deed During The European Revolution (1848-1849). The Croatian Troops", *Pannonia: Časopis za Humanističke Znanosti* 2/1-2 (2018): 47-48.

¹⁷ Hans Kohn, *Pan Slavizm ve Rus Milliyetçiliği*, çev. Ağah Oktay Güner (İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 71.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Aydın, Mithat. "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü." *Bellekten* 69 (2005): 913-936.
- Beneš, Vojta. *The Vanguard of the "Drang Nach Osten*. Chicago, Illinois: Czechoslovak National Council of America, 1943.
- Cipek, Tihomir. "Ideja Srednje Europe František Palackog." *Časopis za Suvremenu Povijest* 36/2 (2004): 597-607.
- Cipek, Tihomir. "Mitteleuropa. Prilog Povijesti Germanski Ideja Srednje Europe do 1919. Godine." *Politička Misao: Časopis za Politologiju* 34/1 (1997): 154-166.
- Demir, Hakan. "Polonyalı Hotel Lambert ve Büyük Sırbistan "Načertanije" Planı (1840-1844)." *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 2/1 (2013): 271-310.
- Demir, Hakan. "Hırvat Politikacı Stjepan Radić'in (Kon)Federal Orta Avrupa Programı." *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 4/1 (2015): 19-40.
- Diec, Joachim. "Russian Panslavizm and its Concept of Europe." *L'Europa dei nazionalisti: Prospettive storiche*. Ed. Franco Angeli (2020): 113-124.
- Džoić, Dragomir. "Austroslavizam, Federalizam, Jugoslavizam Biskupa Josipa Jurja Strossmayera i Narodne Stranke." *Pravni Vjesnik* 3/4 (1999): 401-417.
- Eberhardt, Piotr. "Polski Panslawizm Jako Idea Geopolityczna." *Przeгляд Geopolityczny* Tom 7 (2014): 61-84.
- Fiecko, Jerzy. "Central Europe In Mickiewicz's Thought And Deed During The European Revolution (1848-1849). The Croatian Troops." *Pannonia: Časopis za Humanističke Znanosti* 2/1-2 (2018): 45-58.
- Fulbrook, Mary. *Almanya'nın Kısa Tarihi*. Çev. Sabri Gürses. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2011.
- Gangó, Gábor. "1848-1849 in Hungary." *Hungarian Studies* 15/1 (2001): 39-47.
- Hawes, James. *Kısa Almanya Tarihi*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Hroch, Miroslav. *Avrupa'da Milli Uyanış*. Çev. Ayşe Özdemir. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Kohn, Hans. *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*. Çev. Ağâh Oktay Güner. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Markus, Tomislav. "Federalizm i Konfederalizam u Tekstovima Slavenskog Juga 1848.-1850." *Povijesni Prilozi* 13/13 (1994): 111-137.
- Markus, Tomislav. "Mađarski Nacionalizam i Hrvatska Politika 1848.-1849." *Časopis za Suvremenu Povijest* 29/1 (1997): 41-66.
- Pech, Stanley Z. "The Nationalist Movement of Austrian Slav in 1848: A Comparative Sociological Profile." *Historie Sociale/Social History* (1976): 336-356.

şvoger, Vlasta. "Recepcija Herdera u Hrvatskome Narodnom Preporodu na Temelju Danice Ilirske." *asopis za Suvremenu Povijest* 3 (1998): 455-478.

SIRP TAHTINDA OBRENOVIÇLERİN LANETİ-II: EVLİLİKLER, SUİKASTLAR, RUSYA, AVUSTURYA- MACARİSTAN VE MİLAN OBRENOVIÇ

 Ayşe ÖZKAN^a

Öz

Prens Mihail Obrenoviç'in öldürülmesi üzerine Sırbistan tahtına çok genç yaşta çıkan Milan Obrenoviç, 1868-1889 yılları arasında tahtta kalmıştır. Yönetiminin ilk dört yılı olan 1868-1872 dönemini naiplerin gözetiminde geçirmiştir. 1872'de reşit olarak yönetimi ele alan Milan Obrenoviç ile ilgili bu tarihten itibaren evlilik söylentileri ortaya çıkmıştır. Önce Rus Grandüşes Vera ile söylentisi çıkan Milan Obrenoviç'i bakanları da Rus prenseslerden biriyle evlendirmek istemekteydi. O ise 1875'te Nataliya Keşko ile evlenmiştir. Düğünde Rus Çarı, özel elçisi aracılığıyla damadın sağdıcı olmuştur. 1876 Osmanlı-Sırp savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında da Sırp-Rus birlikteliği devam etmiştir. 1878'de Rusya'nın Bulgarlara öncelik vererek Sırp'ları ikinci plana atmasıyla Sırp-Rus birlikteliği son bulmuştur. Dolayısıyla iktidarının ilk yarısında Rusya etkisindeki Milan Obrenoviç, iktidarının ikinci yarısında Rus düşmanı olmuş ve Avusturya-Macaristan'a yakınlaşmıştır. 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Sırbistan'ın politikası buna göre belirlenmiştir.

Bu çalışmada Milan Obrenoviç ve Nataliya Obrenoviç'in siyasi yönelimleri ve kişiliklerinin evliliklerine etkileri, Rusya ve Avusturya-Macaristan'nın da Sırbistan'a etkileri incelenecektir. Nataliya Obrenoviç'in Rus taraftarı, Milan Obrenoviç'in ise Avusturya-Macaristan taraftarı olması problemlerin başlangıcını oluşturacaktır. Milan Obrenoviç'in sadakatsiz bir eş olması da önemli bir etkidir. Tüm bu etkenler, Milan Obrenoviç ve Nataliya Obrenoviç'in boşanmalarına sebebiyet verecektir. Milan Obrenoviç, eşinin Sırbistan'a gelişini yasaklayacak ve metresi ile evlenmeye kalkışacak sonra tekrar eşiyile evlenecektir. Özel hayatındaki savrulmalarını devlet yönetimine de yansıtacak ve yirmi bir yılın sonunda tahtı oğlu Aleksandar Obrenoviç'e bırakacaktır. Tahtı bırakma konusu da çalışmamızda detaylarıyla incelenecektir. Milan'ın uğradığı suikastlar da Sırbistan'daki partiler arasındaki çekişmelerle birlikte irdelenecektir. Sonrasında Milan'ın ölümü ve oğlu Aleksandar Obrenoviç'in babasıyla ilgili tutumu konunun anlaşılması açısından mevcut araştırma içerisinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Rusya, Avusturya-Macaristan, Sırbistan, Milan Obrenoviç, Nataliya Obrenoviç.

^a Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çankırı/Türkiye, zastava76@hotmail.com

THE CURSE OF THE OBRENOVICHES IN THE SERBIAN THRONE-II: MARRIAGES, ASSASSINATIONS, RUSSIA, AUSTRIA-HUNGARY AND MILAN OBRENOVICH

Abstract

Milan Obrenovic, who ascended to the Serbian throne at a very young age after the murder of Prince Mikhail Obrenovic, remained on the throne between 1868 and 1889. He spent the first four years of his rule, 1868-1872, under the supervision of the regents. From this date on, rumors of marriage arose about Milan Obrenovic, who took over the government as a minor in 1872. First of all, he wanted to marry the Russian Grand Duchess Vera and Milan Obrenovic, who was rumored, to be one of the Russian princesses. He married Nataliya Keşko in 1875. At the wedding, the Russian Tsar became the groom's best man through his special envoy. During the Ottoman-Serbian War of 1876 and the Ottoman-Russian War of 1877-1878, the Russian-Serbian unity continued. In 1878, the Russian-Serbian union came to an end when Russia gave priority to the Bulgarians and put the Serbs in second place. Therefore, Milan Obrenovic, who was under the influence of Russia in the first half of his power, became anti-Russian in the second half of his power and got closer to Austria-Hungary. The policy of Serbia, which gained its independence with the Treaty of Berlin in 1878, was determined accordingly.

In this study, the effects of the political orientations and personalities of Milan Obrenovic and Nataliya Obrenovic on their marriage, and the effects of Russia and Austria on Serbia will be examined. The fact that Nataliya Obrenovic is a Russian supporter and Milan Obrenovic a supporter of Austria-Hungary will be the beginning of the problems. The fact that Milan Obrenovic is an unfaithful husband is also an important factor. All these factors will lead to the divorce of Milan Obrenovic and Nataliya Obrenovic. Milan Obrenovic will forbid his wife to come to Serbia, attempt to marry his mistress, and then marry his wife again. He will reflect his drifts in his private life to the state administration and will leave the throne to his son Aleksandar Obrenovic at the end of twenty-one years. The issue of abdication will also be examined in detail in our research. The assassinations of Milan will also be examined together with the conflicts between the parties in Serbia. Afterward, Milan's death and his son Aleksandar Obrenovic's attitude towards his father is discussed in the current research in order to understand the subject.

Keywords: Russia, Austria-Hungary, Serbia, Milan Obrenovich, Natalia Obrenovich, Marriage.

ПРОКЛЯТИЕ ОБРЕНОВИЧЕЙ НА СЕРБСКОМ ТРОНЕ-II: БРАКИ, УБИЙСТВА, РОССИЯ, АВСТРО-ВЕНГРИЯ И МИЛАН ОБРЕНОВИЧ

Аннотация

Милан Обренович взшел на сербский престол после убийства князя Михаила Обреновича в очень молодом возрасте и оставался на троне с 1868 по 1889 год. Первые четыре года своего правления (1868-1872) он провел под надзором регента. По достижении Миланом Обреновичем совершеннолетия пошли слухи о его женитьбе. Вначале он хотел жениться на русской великой княжне Вере, но в 1875 году вступает в брак с Натальей Кешко. На свадьбе русский царь стал шафером жениха через своего специального посланника. Во время Османско-сербской войны 1876 года и Османско-русской войны 1877-1878 годов можно было наблюдать русско-сербское сотрудничество. Но в 1878 году это сотрудничество пришло к концу, когда Россия

отдала приоритет болгарам и поставила сербов на второе место. Поэтому Милан Обренович, находившийся в первой половине своего правления под влиянием России, занял антироссийскую позицию и сблизился с Австро-Венгрией. Соответственно определялась и политика Сербии, которая получила независимость по Берлинскому договору 1878 года.

В этом исследовании будет рассмотрено влияние политических ориентаций и личностей Милана Обреновича и Наталии Обренович на их брак, а также влияние России и Австрии на Сербию. Тот факт, что Наталья Обренович — сторонница России, а Милан Обренович — сторонник Австро-Венгрии, стал началом проблем. Немаловажный фактор — неверность Милана Обреновича жене. Все это привело к разводу. Милан Обренович запретил своей жене приезжать в Сербию, пытался жениться на своей любовнице, а затем снова женился на своей жене. Поползновения в личной жизни отразились на государственном управлении. Милан Обренович оставил трон своему сыну Александру Обреновичу по прошествии двадцати одного года. Вопрос отречения, также убийство Милана будут подробно рассмотрены в нашем исследовании вместе с конфликтами между сторонами в Сербии. Кроме того, для понимания предмета в текущем исследовании анализируются последствия смерти Милана и отношение к отцу его сына Александра Обреновича.

Ключевые слова: Россия, Австро-Венгрия, Сербия, Милан Обренович, Наталья Обренович.

Giriş

Araştırmanın temelini Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli fonlarda yer alan belgeler oluşturmaktadır. Özellikle Hariciye Nezareti ve Yıldız fonunda yer alan belgeler önemlidir. Bu belgeler Osmanlı Devleti'nin St. Petersburg, Viyana ve Paris elçileri tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca Milan Obrenoviç'in kendisi tarafından hem Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'e hem de eşi Kraliçe Nataliya'ya yazılan belgeler vardır. Söz konusu belgelerde Milan Obrenoviç'in evliliği, eşi ve metresiyle ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın odak noktasını da bu durum oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra konuyla ilgili Sırpça eserler de incelenmiştir. Özellikle Voyislava Latkoviç'in Nataliya Obrenoviç'in biyografisine dair eseri ve Kraliçe Nataliya'nın kendi hayatını anlattığı ve Lyubinka Trgovçeviç'in hazırladığı hatıraları önemlidir. Fransızca eserlerden de Alexandre de La Cerda'nın Kraliçe Nataliya'nın biyografisine dair eseri ile Sırp devlet adamı Çedomil Mijatoviç'in Kral Aleksandar Obrenoviç ve Kraliçe Draga Maşin'in öldürülmelerini anlattığı eseri önemlidir.

1830'da Sırp'ların irsî prensi olan ve Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'nden muhtar olmasını sağlayan Miloş Obrenoviç, Sırbistan'ı bağımsızlığa taşıyan en önemli kişidir. O, ilk olarak 1830-1839, oğlu Mihail Obrenoviç ise 1839-1842 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Rakip hanedandan Aleksandar Karacorçeviç ise 1842-1858 yıllarında tahtta bulunmuştur. 1858 yılında ikinci kez Sırbistan tahtına geçen Miloş Obrenoviç 1860'ta ölmüştür. Onun ölümüyle oğlu Mihail de ikinci kez tahta geçmiştir. Ancak o, 10 Haziran 1868'de Belgrad'da uğradığı suikast sonucunda öldürülmüştür. Çocuksuz olan

Mihail Obrenoviç'in yerine amcası Yevrem Obrenoviç'in torunu, Milan Obrenoviç prens olmuştur.¹

1) Milan Obrenoviç'in Sırp Tahtına Geçişi

Yevrem Obrenoviç'in oğlu Miloş Obrenoviç, Milan Obrenoviç'in babasıdır. Romen Mariya Katarci (Catargi) ise annesidir. Milan, 22 Ağustos 1854'te Maraşeşti-Moldovya'da doğmuştur.² Tahta geçtiğinde 14 yaşında olan Milan³ aynı zamanda Paris'te öğrenim görmekteydi.⁴ Onun yaşı küçük olduğundan, reşit olana kadar Savaş Bakanı Milivoje Blaznavats millet meclisi üyelerinden Gavriloviç ve Yovan Ristiç kendisine naip olarak atanmışlardır.⁵

Milan, halkına kendisini sevdiren dostane tavırlar içinde olmuştur. Kıvrak zekâlı, iyi bir konuşmacı olan Milan, adını Sırbistan'da çok kullanılan bir isim yapmıştır.⁶ Gördüğü herhangi bir çehreyi hiçbir zaman unutmayan Milan, bakanları ve parti liderleri arasında kendisini baskın hale getiren kritik bir düşünme yeteneğine sahipti.⁷ Ancak kendisi boşanmış bir anne babanın çocuğu olarak Paris'te sevgi ve disiplinden yoksun şekilde büyümüştür. Ergenlik döneminde Belgrad'a getirilen Milan kardeşsiz ve arkadaşsız şekilde sarayda tek başına bırakılmıştır. Ona özel bir hoca tutulmuşsa da o Milan'ın kendi yoluna gitmesine izin vermiş, naiplerin eğitimine katkısı ise, ergenlik çağında olduğu için ona bir hanım tedarik etmek olmuştur.⁸ Sırplar gibi kiliselerinin ve milletlerinin geleneklerine kendilerini adanmış, coşkulu, idealist ve mistik bir halkın geleceği ve hayatını yönetecek olan Milan halkının hassasiyetlerine uyumlu bir hükümdar olmamıştır. Hükümet işlerinden de hoşlanmayan Milan, meclisin ve mahkemelerin entrikacı siyasetçilerinden de nefret etmekteydi. O, Belgrad'da olmasını, Paris ve Viyana'daki mutlu hayatına göre dayanılmaz bir sürgün olarak görmüştür.⁹ Viyana'ya yaptığı bir ziyaret sırasında da Sırbistan'ı "kendisine kederden başka bir şey vermeyen o lanet ülke" olarak nitelendirmiştir. Bir İngiliz diplomat ise Milan'ı üçüncü sınıf bir kral olarak değerlendirmiştir. Milan bir olayda naiplerini ve bakanlarını göstererek "ben her ne isem bundan siz sorumlusunuz" demişti. Bu hususta da pek haksız olmadığını belirtmek gerekir.¹⁰ Prens, Sırpların cömert duygularını ve coşkunluklarını gördükçe onları alaya almış ve kendi halkına olan nefreti artmıştır.¹¹ Politik sorunları temelden çözen ve

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)* (İstanbul: IQ Yayınları, 2011).

² Ayşe Özkan, *Sırbistan'da Bir Aile Tragedisi: Milan-Nataliya-Aleksandar Obrenoviç* (Konya: Çizgi Yayınları, 2016), 11.

³ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), 340; L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453* (Londra: 2000), 258; John K. Cox, *The History of Serbia* (USA: 2002), 47; R. G. D. Laffan, *The Serbs The Guardians of the Gate* (New York: 1989), 48; Nevill Forbes, Arnold J. Toynbee, D. Mitran, D. G. Hogart, *The Balkans: A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey* (New York: 1970), 123; Alex N. Dragnich, *Serbia Through The Ages* (Columbia University Press: 2004), 52-53; Gale Stokes, *Vladimir Jovanoviç and The Serbian Omladina: Liberalizm, Nationalizm and The Beginnings of Modern Politics in Nineteenth Century Serbia* (Indiana University: 1970), 184-185.

⁴ Stevan K. Pavlowitch, *Serbia: The History of an Idea* (New York: 2002), 58; Castellan, *Balkanların Tarihi*, 340; Özkan, *Miloş'tan*, 219.

⁵ Özkan, *Sırbistan'da*, 12.

⁶ Laffan, *The Serbs*, 48; Stavrianos, *The Balkans*, 258.

⁷ Laffan, *The Serbs*, 48.

⁸ Stavrianos, *The Balkans*, 258.

⁹ Laffan, *The Serbs*, 48.

¹⁰ Stavrianos, *The Balkans*, 258.

¹¹ Laffan, *The Serbs*, 48. Milan eşi Kraliçe Nataliya'ya da oğulları Aleksandar ile ilgili "Allah aşkına ve çocuğun adına söylüyorum. Sırlara sakın güvenme" derken eşi de "Bir kral halkına güvenmemek ve onları sömürmek için taç

kendini bakanlarından daha zeki bulan Milan, yaşamı daha zeki ve daha acımasız olmak için yapılan bir mücadele olarak görmüştür. Aynı zamanda müsrifti ve kadın düşkünü birisiydi.¹²

Prens Milan, 22 Ağustos 1872'de reşit olarak yönetime geçmiş ve Milivoye Blaznavats'ı başbakan, Yovan Ristiç'i de dışişleri bakanı olarak atamıştır.¹³ Milivoye Blaznavats bir Macar dostu iken¹⁴ Ristiç, Rus dostu idi.¹⁵ Siyasi güç, Ristiç'in elindeydi ve Mart 1873'te Blaznavats'ın ölümüyle Ristiç'in şöhreti daha da artmıştır. Ristiç, 1861-1867 yılları arasında İstanbul'da Sırbistan'ın temsilciliğini yapmış ve daha sonra dışişleri bakanı olmuştur. Yoksullaşmış bir aileden gelen Ristiç, hükümet bursuyla Almanya'da eğitimini almış daha sonra iki yıl da Paris'te Sorbonne'da geçirmiştir. Liberal Parti'nin lideri olmuştur.¹⁶ Yovan Ristiç için "halkın egemenliği" sadece parlamenter hükümet değil ayrıca milliyetçi bir dış politika çizgisi takip edilmesini öngörmekteydi ve yardım için de Rusya'ya başvurulması gerektiğini düşünmekteydi. Ristiç, bütün Sırp'ları birleştirme ideali doğrultusunda askeri güç kullanmayı önceliklerinden biri yapacaktır.¹⁷ Liberal Parti yayılcı politikasından dolayı, geniş ve popüler bir destek kazanacaktır.¹⁸ Milan da Ristiç'in etkisiyle önce Rus siyasetine uygun bir yönetim anlayışını benimseyecektir.¹⁹

2) Milan Obrenoviç'in Evlenmesi ve Rusya

1871 sonbaharında Rus Çarını ziyaret eden Milan'ın²⁰ 1872'de yönetimi ele aldıktan sonra Grandüşes Vera ile evlilik planı söylentileri çıkmıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin St. Petersburg elçisi Rüstem Bey, Dışişleri Bakanı Halil Paşa'yı 23 Kasım 1872 tarihli gönderisiyle bilgilendirmiştir.²¹ Milan'ın bakanları da kendisini birkaç Rus prensesinden bir tanesi ile evlendirme planları yapmaktaydılar ve Rusya'nın favori şahıslarından olan hükümet reisi Yovan Marinoviç de St. Petersburg'da bu amaçla bazı gizli görüşmeler gerçekleştirmekteydi.²² Yovan Marinoviç, Ekim 1873'te Milan'ın liberalleri ve Ristiç'i görevden almak suretiyle muhafazakârları iktidara getirmesiyle hükümet reisi olmuştur.²³

Milan Obrenoviç, Nataliya Keşko ile 6 Ağustos 1875 tarihinde 21 yaşında iken nişanlanmıştır. Prens Milan Obrenoviç nişanlılık haberini Viyana'dan gönderdiği açık bir telegram aracılığıyla vermiş ve hükümet ile halk bu habere çok şaşırılmışlardır. Sırp'ların bir Rus prensesi ile evlenmemesi üzerine hayal kırıklığına uğramışlardır.²⁴

gizmez, onlarla yaşamak ve ölmek için taç giyer" diye cevap vermiştir. Laffan, *The Serbs*, 48; Özkan, *Sırbistan'da*, 71-73.

¹² Dragnich, *Serbia*, 52.

¹³ Özkan, *Sırbistan'da*, 12.

¹⁴ Stokes, *Vladimir Jovanoviç*, 185.

¹⁵ A. Hajek, "Sırbistan", *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, 564.

¹⁶ Dragnich, *Serbia*, 51-52.

¹⁷ Cox, *The History*, 51.

¹⁸ Stavrianos, *The Balkans*, 259.

¹⁹ Hajek, "Sırbistan," 564.

²⁰ Stavrianos, *The Balkans*, 259.

²¹ BOA, HR. SFR.1, 36/58.

²² Özkan, *Sırbistan'da*, 15.

²³ Özkan, *Miloş'tan*, 232.

²⁴ Özkan, *Sırbistan'da*, 15.

Nataliya Petrovna Keşko 14 Mayıs 1859'da Firenca (İtalya)'da dünyaya gelmiştir. Babası, Rus bir albay iken, annesi Moldovyalı Prenses Pulkeriya Sturca'dır. Aile Beserabya'da mülkleri olan zengin bir aileydi. İki kız kardeşi ve bir oğlan kardeşi olan Nataliya'nın babası Şubat 1865'te vefat etmiş, annesi de çeşitli hastalıklardan dolayı Avrupa termallerinde tedavi görmüştür. Babasının erken ölümü ve annesinin hastalığı nedeniyle Nataliya'nın çocukluğu düzensiz geçmiştir. 15 yaşında iken annesi vefat etmiş ve büyük anneleri onu kardeşleriyle birlikte Yaş'a götürmek istemiştir. Onlar ise Rusya'da kalmak istemiş ve teyzeleri Katarina Muruzi'nin yanına Odesa'ya yerleşmişlerdir. Milan Obrenoviç'in adını Nataliya, ilk kez 12 yaşındayken Viyana yakınlarında Baumgart'da bulunduğu sırada duymuştur. Milan'ın annesi tarafından Sırbistan hükümetinin bilgisi dışında bir ziyaret ayarlanmıştır. Prenses Muruzi de vefat eden kız kardeşi Bayan Keşko'nun kızı Nataliya'yı teyzesi ve vasisi olarak Viyana'ya getirmiştir. Milan'ın büyük annesi, Nataliya'nın büyük annesi ve Milan'ın annesi Mariya Katarci bu ziyarette bulunmuşlardır. Milan'ın büyük annesi torunu Milan'ın resmini bu ziyarette Nataliya'ya vermiştir. Nataliya 16 yaşında iken büyükannesi Milan ile evlenmesini teklif etmiştir. Nataliya'nın teyzesi bu haberden hoşlanmasa da yeğeni tahta çıkacağı için sevinmiştir. Nataliya önce hakkında hiçbir şey bilmediği bir ülkeye gitmekten çekindiği için direnmiştir. Fakat Slav bir ülkede aynı dine ve soya mensup insanlar arasında yaşayacağı söylenerek direnci kırılan Nataliya, Prens Milan ile nişanlanmıştır. Bu nişan Milan'ın iyi bir seçim yaptığı konusunda şüphelere yol açmış ve dedikodular çıkmıştır. Ancak Milan ve Nataliya, Prens ve Prenses Muruzi ile Viyana'dan Boğdan'a buharlı gemi ile Tuna yoluyla dönerken Belgrad'da durmuşlardır. Nataliya açık at arabası ile caddelerden geçerken güzelliği ve alçak gönüllülüğü ile herkesin gönlünü fethetmiştir.²⁵

17 Ekim 1875'te Nataliya Belgrad Katedrali'nde Prens Milan ile evlenmiştir. Gelinin gelişinden önce bir kabine krizi baş göstermiş ve Milan yeni kabineyi kurmakta zorlanınca, düğün töreni birkaç gün ertelenmiştir. Sonrasında düğün halk tarafından büyük bir coşkuyla kutlanmış, çarın genç çiftin düğününde özel elçisi aracılığı ile "koom" olmasıyla da bu mutluluk artmıştır.²⁶ Çünkü bir Sırp düğününde "koom" baş şahit ve sağdıçtır. Fakat hepsinden de önemli olarak çiftin hayatları boyunca koruyucusu, vekili, en iyi ve en saygın dostu anlamına da gelmektedir. Neredeyse hepsi Rus hayranı olan ve çarı tapınırcasına seven Sırplar "yüce ve yenilmez" Rus Çarının genç prens ve prenseslerinin "koom'u" olmasından çok gurur duymuşlardır.²⁷

Düğün töreni ile ilgili, Osmanlı Devleti'nin Viyana elçisi de Dışişleri Bakanı Safvet Paşa'ya "Correspondance Generale Austrichence" (Avusturya Genel Haberleri)'nin 21 Ekim 1875 tarihli nüshasında yer alan bir makaleyi göndermiştir. Makalede şu ifadeler yer almıştır:

Sırbistan Prensi Milan'ın dün Belgrad'da kutlanan evliliği Avusturya-Macaristan ve Rusya tarafından, önemini abartmanın kuşkusuz çocukça olacağı, ancak yine de tam da içinde gerçekleştiği koşullardan gerçek bir anlam

²⁵ Özkan, *Sırbistan'da*, 13-16.

²⁶ Özkan, *Sırbistan'da*, 16-17.

²⁷ Chedomille Mijatovich, *A Royal Tragedy, Being the Story of Assassination of King Alexander and Queen Draga of Servia* (New York: 1907), 11-12.

çıkartılabilecek bir gösteriye yol açtı. Sırbistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa girmeye hazır görüldüğü günün ertesinde, iki kuzey imparatorluğunun özel temsilcileri, Prens'in düğününe katılmak ve böylelikle kendisine büyük bir sempati ifadesi sunmak üzere Belgrad'a gönderildi.

Bu temsilcilerin kişisel durumları ve toplumsal açıdan önemi, meselenin sıradan bir gösteri olmadığını yeterince gösteriyor. Majesteleri Avusturya İmparatoru ve Rusya Çarı, Kont Hunyady ve General Kont Suwarukoff Elston'u Belgrad'a göndererek, Prens Milan'a duydukları yüksek saygıyı en resmi şekilde gösterdiklerini ve böyle gösterişli şartlarda kendisine derin bir sempati ifadesi sunduklarını gösterdiler... Prens Milan, haklı olarak, Avrupa'nın bilgeliğine ve sadık tutumuna karşı gösterdiği bu saygıdan kişisel olarak gurur duyabilir. Sırp politikasını asla sapmaması gereken sağduyu ve ılımlılık yollarına geri döndürme onuru yalnız ve yalnız ona ait olduğundan bu konuda gururu daha da okşanabilir.

Bazı yerlerde Bay Ristiç'in yerine Muhafazakâr Parti lideri, ülkesine Avrupa'nın saygısını ve sempatisini kazandırmasını bilen, yetenekli devlet adamı Sayın Marinoviç'in Konsey başkanlığına çağırılmamış olması şaşkınlık yarattı. Şüphesiz ki eğer genç prens sadece arzularını ve kişisel eğilimlerini dinlemiş olsaydı, bir an bile tereddüt etmezdi. Sırp politikasına verilmesi gereken yön konusunda ve durumun zorunlulukları ile ilgili olarak Sayın Marinoviç ile tamamen aynı fikirde olarak, kendisinin tüm güvenine, sempatisine sahip olan devlet adamının tavsiyeleri ve yüksek tecrübesi ile kuşatılmaktan memnundu. Ancak Sırbistan'ın içinde bulunduğu ruh halinde, Ristiç kabinesi tarafından beceriksizce ortaya atılan popüler tutkularla birdenbire çatışmak belki de ihtiyatsızlıktı. O zaman Sırbistan ordusunu savaş alanına sokmayacağını kararlılıkla ilan etmesi ve iktidar partisinin liderinden iktidarı alması yeterliydi. Aniden muhafazakârların kollarına atılmak, kendini çok büyük bir hoşnutsuzluk yaratmaya maruz bırakmak olurdu. Prens, bu nedenle, geçişi yönetmeye hazırlanmış kişileri konseyine çağırırdı. Bay Salyeviç ve Sanloviç, Ristiç'in partisine aittiler; ancak en ılımlı fraksiyonu temsil ediyorlardı. Ayrıca, şu anda hem hüküm süren hem de yöneten prensin kişisel etkisine tabi olarak, bu kişiler diplomasinin ilhamlarını takip etmeye kişisel olarak yatkınlar. Belgrad'da büyük güçler tarafından yetkilendirilmiş olan başkonsoloslarla ilişkileri son derece dostane ve bu da prensliğin özel durumuna uygun düştüğü ölçüde dikkate almaya büyük özen gösterdikleri Avrupa'nın isteklerini açık bir şekilde takdir etmelerini sağlıyor.

Mevcut bakanların Ristiç kabinesinin sadece bir benzeri, zayıf bir devamı olduğu söylendi. Bu onları yanlış değerlendirmek ve bu nitelemeyi yapıştırmak onlara karşı fazlaca sert davranmak olur. Bay Ristiç'in ne kişisel önemine ne de popülaritesine sahipler; ama onun seve seve yapacağı gibi ülkelerini Avrupa'da hiç kimsenin sonucunu tahmin edemeyeceği bir maceraya sokmuyorlar. Bu bağlamda, Avrupa onları için içinde görmekten memnun olmalıdır. Onlar tutumlarıyla Muhafazakâr Parti'nin kesin dönüşünü hazırlayacaklar. Onların liderliğinde Sırbistan bir kez daha her zaman olması gerektiği gibi, gelecekteki büyüklüğünün kaynaklarını işte, iş hayatında, kendi iç refahının gelişmesinde arayan genç ve sempatik bir prenslik olacaktır. Her şeyden önce Rusya ve Avusturya-Macaristan hükümdarları, Prens Milan'a meselelerdeki bu barışçıl

*dönüşünü görmekten duydukları memnuniyeti göstermek için, prensin düğününde kendilerini seçkin kişiler tarafından temsil ettirdiler.*²⁸

Düğün beklendiği gibi muhteşem geçmiş, diğer katılımcılarla beraber tüm milletvekilleri de düğüne katılmışlardır. Yeni prenses kamunun beklediği gibi tam bir Rus prensesi olmasa da yarı Rus'tu. Böylece Milan eşi Nataliya'nın yanı sıra Rus Çarının yakınlığını da kazanmıştır. Bosna İsyanı'na odaklanan halkın dikkatini de bu törene çevirmeyi başarmıştır.

Düğündeki bazı olaylar da Belgrad halkı tarafından kötüye yorumlmuştur. Katedraldeki törenden sonra çift, saraya dönmek için üstü açık at arabasına bindiklerinde atlar yerlerinden kıpırdamamış, zorlanınca da geri gitmeye başlamışlar ve gelin damadın arabası devrilme tehlikesi atlatmıştır. Yine çok şiddetli bir fırtına Belgrad'ı vurmuş ve prens ile prenses saraydaki odalarına güçlkle ulaşmışlardır.

Vakur ve saygı duyulan bir kadın olan prenses çok güzel, hırslı ve entrika çevirebilecek bir yapıda idi. Milan, kazanımlarından dolayı bu evlilikten memnun olmuştur. 14 Ağustos 1876'da Milan ve Nataliya'nın tek çocukları olan Aleksandar dünyaya gelmiştir.²⁹

Prens Milan'ın evlenmesinden önceki gelişmelere bakacak olursak; Ekim 1874'de yapılan seçimleri liberaller kazanınca mecliste huzursuzluk artmış ve meclis feshedilmiştir. Ağustos 1875'te yapılan ikinci seçimi de liberaller kazanmış ve Milan, liberal bir hükümet kurmak zorunda kalmıştır. Temmuz 1875'te ise Hersek Sırpları, Türklere karşı ayaklanmıştı. Liberaller de savaş tehlikesini göze alarak isyana yardıma karar verdiler. Ama üç imparatorun karışmama öğüdüne uyan Milan, Ekim 1875'te genç muhafazakârlar ve bazı liberallerden oluşan yeni bir hükümet kurmuştur. Savaş meselesi yüzünden siyasi gruplar arasında bölünmeler başlamıştır. Milan, Rus Slavistleri tarafından körüklenen milliyetçilik akımının önünü alamamış, Rusya ise bu akımları resmen desteklememiştir.³⁰ Balkanlardaki statükoyu tehlikeye atacak hiçbir Sırp hareketini desteklemek istemeyen Rusya ve Avusturya, Almanya ile birlikte 1872'de Üç İmparator Ligi'ni oluşturmuşlardı. Böylece, Rusya ve Avusturya Balkan yarımadasına müdahale etmekten kaçınmayı ve mevcut sınırları korumak için iş birliği yapmayı taahhüt etmişlerdi. Milan da Rusya ve Avusturya'nın istekleriyle tarafsızlığını korumaya çalışmıştır. Ancak Sırplar, tarafsızlığın neredeyse vatana ihanet olduğunu düşünmüştür.³¹ Liberaller savaş taraftarı olsa da Milan, liberallere güvenmeyip, onlardan nefret etmekte ve muhafazakârlarla birlikte savaş istememekteydi. Milan bu savaşı Sırpların kazanacağını da düşünmemekteydi. Ancak bir ihtilal olmasından ve Sırp ve Avusturya gazetelerinin de aleyhinde olmasından dolayı suikasta uğramaktan korkmuş, yoğun baskıya karşı koyamayarak savaşa sürüklenmiştir. Kasım 1875'ten itibaren Karadağ Prensi Nikola ile de temasta bulunmaya başlamıştır.³² Bu durumda Rusya'dan gelen ve Rus ordusunun hemen müdahale edeceği iddiasıyla Sırbistan'ın Osmanlı Devleti ile savaşa

²⁸ BOA, HR. SYS, 159/31.

²⁹ Özkan, *Sırbistan'da*, 17-18.

³⁰ Dragnich, *Serbia*, 56.

³¹ Stavrianos, *The Balkans*, 259.

³² Özkan, *Miloş'tan*, 253-254.

girmesini talep eden genç panislavistlerin kışkırtması da etkili olmuştur. Nikola da Sırbistan ile bağlantı kurmaya hazır bulunmuştur.³³

Ekim 1874'te göreve gelse de meclisin feshedilmesi nedeniyle göreve başlayamayan liberaller nihayet 1876 yılının nisanında bunu gerçekleştirebilmiştir. Göreve başlayan liberaller Stevca Mihailoviç'i hükümet reisi, Yovan Ristiç'i ise dışişleri bakanı seçmiştir. Yeni kabinenin liberaller tarafından kurulduğu zaman dilimi Bosnalı isyancılara destek vermek ve ilgili destek için de kredi sağlamak için de en uygun dönem olmuştur.³⁴

1 Temmuz 1876'da Sırbistan, 2 Temmuz 1876'da ise Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.³⁵ 1,5 milyon nüfusluk Sırbistan, 40 milyonluk Osmanlı Devleti'ne karşıydı. Sırp'ların faaliyetleri resmi olmayan bir şekilde Rusya tarafından desteklenmiştir. General Mihail Çernayef komutasında 3000 Rus gönüllü ile gelmiş fakat hazırlıksız ve deneyimsiz Sırp ordusu yenilgiye uğratılmıştır. Rusların ısrarıyla Sırp'lar, Aralık 1877'de Osmanlı-Rus savaşına da katılmışlardır. Ocak 1878'de Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan bu ikinci savaşta Rusya ile birlikte savaşmalarına rağmen Ayastefanos Antlaşması'nı Rusya Sırp katılımı olmadan imzalamıştır. Ayrıca Ruslar, Sırp nüfuslu bölgeler aleyhine bir Bulgar Devleti yaratmış ve Sırp'lara düşmanca davranmıştır. Ruslar için Bulgarlar öncelikli konumdayken Sırp'lar ikinci planda kalmışlardır. Berlin Kongresi'nde ise Ruslar Avusturya Macaristan'a Bosna-Hersek'i işgal sözü vererek, Sırp'lara yine düşmanca davranmıştır. Hükümdarlığının ilk yarısında Rusya'nın etkisinde olan Milan, ikinci yarısında Rusya'nın amansız düşmanı olmuştur.³⁶

Berlin Antlaşması ile 13 Temmuz 1878'de bağımsız olan Sırbistan'ın yüzölçümü 48.302 km²'ye çıkarken, nüfusu da 1.700.000'e ulaşmıştır. Prens Milan, 22 Ağustos 1878'de Sırp'lara bağımsızlık ilanında bulunmuştur.³⁷ Bağımsızlık sonrası Sırbistan, Berlin Kongresi'ndeki Rus tavrını unutmadığından Avusturya'ya yönelmiştir. Milan, Rusya'nın içine alınmanın Avusturya'nın tehditlerinden daha korkutucu olduğunu düşünmekteydi. O, Avusturya ile ticari anlaşmalar yaptıktan sonra demiryolu imtiyazı vermiş ve ağır borçların altına girmiştir. Ancak Radikal Parti, ülkedeki entelektüeller ve Paris'ten dönen öğrenciler Sırp'ların geleneksel Rus sempaticizmini sürdürmüşlerdir. Ristiç, Milan'ı Avusturya taraftarı politikalarını ebedileştirmemesi için uyarmıştır. Avusturya'nın genişlemesi sebebiyle, Sırbistan'ın bağımsızlığını korumak için bir savaş çıkacağı konusunda da uyarıda bulunmuştur.³⁸ Milan, bir konuşmasında "Germeizm ile Slavizm arasında yaklaşan çatışma konusunda benim yaklaşımım ve isteğim Sırbistan'ın tarafsız kalmasıdır" demesine rağmen tarafsız kalamamış ve 1881'de Avusturya ve Macaristan ile gizli bir anlaşma yapmıştır. 1882'de ise krallığını ilan etmiştir.³⁹

³³ Mihailo Voyvodiç, *İlazovi Sırpske Spoljne Politike: 1791-1918: ogleği rasprave*, ur. Tibor Jivkoviç (Belgrad: 2007), 103.

³⁴ Dragnich, *Serbia*, 56.

³⁵ Özkan, *Miloş'tan*, 271.

³⁶ Dragnich, *Serbia*, 57.

³⁷ Ayşe Özkan, *Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığına Sırp'lar (1878-1918)* (İstanbul: IQ Yayınları, 2013), 17.

³⁸ Rene Ristelhueber, *A History of the Balkan Peoples*, ed. Sherman David Spector (New York: 1971), 159.

³⁹ Laffan, *The Serbs*, 70-71.

3) Milan Obrenoviç'in Boşanması ve Rusya

Milan, Berlin Kongresi'nden sonra Avusturya ile gizli anlaşma yaparak güçlü batı komşusunun yardımına güvenmekteydi. Nataliya ise kendini Rus olarak hissetmesinden dolayı Rus siyasetine meyilliydi. Böylece Milan ve eşi farklı partilere ve kişilere destek vermekteydiler. Bu ayırım onların farklılıklarının daha da çok derinleşmesini sağlamıştır. Ayrıca ikisinin karakterleri de farklıydı. İkisi de çok genç ve tecrübesizlerdi. Hayatın ciddi sorumluluklarına hazır değillerdi. İnatçı olduklarından dolayı da ilişkileri dayanılmaz bir hal almıştır. Oysaki Nataliya Sırbistan'ın en zor yıllarında bu ülkeye gelmişti. Dertsiz bir hayat yerine, Sırbistan'da savaş hazırlıklarıyla karşılaşmış ve ilk on yılda dört savaş yaşamıştır. Savaş krizleri, hükümet krizleri, sarayın maddi sıkıntıları, dünyaya gelen ikinci oğlu Sergey'in ölümü gibi etkenler çiftin karşılıklı aşklarını bitirmiş ve aralarında önce çekememezlik sonra da nefret başlamıştır. Düşünce farklılığı ve karakter uyumsuzluğu da büyük siyasi olaylarla iyice ortaya çıkmıştır. Milan'ın siyasi değerlendirmeleri doğru iken, sabrı az idi. Milan, sorumsuz ve ebeveyninin gözetimi dışında büyüdüğünden kadınlarla ve kumar ile vakit geçiriyordu. Bu zevkleri de hükümdarlık görevinin önüne geçiyordu. Nataliya ise daha gençti ama ebeveynlerini erken kaybetmesi ve bu yüzden bağımsız hareket etmek zorunda kalması nedeniyle sorumluluk sahibiydi. Çocukluğundan beri önde olmaya ve kendini öne çıkarmaya meyilli olduğundan prensesliğinin sorumluluklarını üstlenmiştir. Görevleri her zaman önce gelmiştir. Hatta eşi Prens Milan moral bozukluğu içinde, birkaç sefer prenslik ve krallıktan ayrılmak istediğinde onu bundan vazgeçirmiştir.⁴⁰

Milan'ın Avusturya taraftarlığı ülkede hoşnutsuzluk yaratmıştır. Sırbistan ile Rusya arasında iyi ilişkiler kurmak isteyen ve dış politikada değişiklikten yana olan, Rusya'yı Sırbistan'ın kurtarıcısı olarak gören radikaller ve köylüler Avusturya-Macaristan'a düşmanlardı. Radikallerin en güçlü olduğu Timok bölgesinde, 2 Kasım 1883'te bir isyan patlak vermiş ve Milan da bu fırsatı radikalleri temizlemek için kullanmıştır. Ölüm cezaları, idamlar, hapis cezaları birbirini izlemiştir. Bu yaşananlar sonrasında Radikal Parti faaliyetlerini durdurmuş, Bulgaristan da Sırbistan'dan kaçanların sığınağı olmuştur. Buradaki göçmenler ihtilafı sınır üzerine giderek olaylar çıkarmışlardır. Bulgaristan ise bu asilere sığınma hakkı vermiştir. Bu ihtilaf sonradan çözülsün de Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi ilhak etmesi, bardağı taşıran son damla olacaktır.⁴¹

Doğu Rumeli'nin Bulgaristan tarafından ilhakını Berlin Antlaşması'nın ihlali olarak kabul eden Milan, 14 Kasım 1885'te savaş ilan etmiştir.⁴² Oysaki Berlin Antlaşması'ndan sonra Rus Çarı Milan'a özel bir mektup göndererek, Bulgaristan Prensi Battenberg ile dostça ve kardeşçe münasebetlerde bulunmasını, Slavlık yararını birlikte korumalarını tavsiye etmişti. Çar bu konuda Rusya tarafından gereken yardımın yapılacağı teminatını vermişti.⁴³

⁴⁰ Kralyitsa Nataliya Obrenoviç, *Moje Uspomene*, haz. Lyubinka Trgovçević (Belgrad: 2006), 25; Özkan, *Sırbistan'da*, 19.

⁴¹ Özkan, *Bağımsızlıktan*, 48-52.

⁴² Özkan, *Sırbistan'da*, 20.

⁴³ Özkan, *Bağımsızlıktan*, 19-20.

18 Kasım'da Sırp ve Bulgar ordusu Slivnitza'da karşılaşmış ve Sırp'lar başarısız olmuştur. Pirot ve Niş'i alarak Sırbistan içerisine ilerleyen Bulgar ordusunu Avusturya-Macaristan tehdit etmiş ve durmazsa Sırbistan'ın yanında savaşa gireceğini belirtmiştir. 21 Aralık 1885'te ateşkes imzalanmış ve bu sırada Milan tahttan çekilmekten bahsetmiştir. Kamuoyu onun bu önerisini sevinçle karşılarken Nataliya devreye girmiştir. İlerici bakanlar⁴⁴ tarafından çekilme fikrinden caydırılan Milan'ın bu kararı almasında, eşi Nataliya'nın naip olabileceği gerçeği de etkili olmuştur. 3 Mart 1886'da Bulgaristan ve Sırbistan arasında barış antlaşması imzalanmıştır. Ancak bu savaş Milan'ı itibarsızlaştırırken, otoritesini de sarsmıştır. Askeri saygınlığı azalan ve borçları çok artan Sırbistan'da rakip hanedan Karacorçeviçlerin destekçileri de Milan'ın ülkedeki kontrolünü yitirmesinden ümitlenmişlerdir. Milan ise iktidarda kalmak için radikallerle uzlaşması gerektiğini anlayarak Timok İsyanı'na katılan ve mahkûm edilen radikalleri Ocak 1886'da affetmiştir.

Sırp-Bulgar savaşı öncesinde Kral Milan ve Kraliçe Nataliya arasındaki ilişki fırtınalı bir döneme girmişti. Aşkla başlayan evlilik kişilik uyuşmazlıkları, Kralın saraya metreslerini getirmesi gibi hareketlerinden dolayı kavgalarla sarsılmıştı.

Büyük av etkinliği sırasında 1885 yazında Nataliya eşine eşlik etmeyi reddetmiş ve zamanını oğluna ayırmıştı. Kral ise burada genç ve güzel Theodora Groufa'ya âşık olmuştu. Sarışın ve mavi-gri gözlü kız, Milan'a Bulgarlara karşı savaştığı muharebe alanında eşlik edebileceğini iddia edecek kadar ileri gitmişti. Ancak Nataliya, bu sırada kralın yardımına koşmuştu. Cesareti kırılarak görevinden istifa etmeyi ve ülkeyi terk etmeyi düşünen Milan'ı Nataliya durdurmuştur. Nataliya oğlunun tahta çıkmasını sağlama almak istemiştir. Avusturya elçisi Khevenhüller de Kral tahttan çekilirse Nataliya'nın onun yerine geçmesi fikrini öne sürmüştür. Bu fikrini Kraliçeye de bildirmiştir. Fakat Milan görevinden ayrılmamıştır. Bu olaydan sonra Milan, Nataliya'nın yerine geçmesi fikrinin kendisini görevinden almak isteyen Kraliçeden kaynaklandığını düşünmeye başlamıştır. Khevenhüller'e karşı kıskançlığı da buna eklenmiş ve şüpheleri gibi nefreti de artmıştır. Evlilik ayakta tutulamayacak sınıra dayanmıştır.⁴⁵

İçerdeki bu anlaşmazlık, ülkede de kötü etki göstermiş ve yurt dışında ulusun gözden düşmesine neden olmuştur. Balkanların uzak ve keşfedilmemiş köşesi olan Sırbistan'a dair Batı Avrupa halkının bildiği tek şey ülkesinin şerefini Avrupa başkentlerinin kaplıcalarında ve şüpheli yerlerinde sürdüren yöneticisinin ahlaksızlığıydı.⁴⁶ Yaşamayı seven, zevkine düşkün ve çapkın Milan, kendi insanlarından nefret etmekteydi. Kraliçe Nataliya ise, eşinin aşikâr sadakatsizliklerini göz ardı edememekteydi. Önce Mitsa Protiç ve akrabası Mariya Katarci, sonra Artemiza Hristiç, Viyanalı ve Parisli bayanlarla Milan'ın geçici maceraları ve diğer kadınlara aşikâr meyli, Nataliya gibi terbiyeli bir kadın için kabul dışıydı. Keyfi yönetimiyle Milan, müsrifliğiyle birlikte yolsuzluklara da göz yummaktaydı. Onun kumara karşı zaafı ve savurganlığından dolayı Nataliya, erkek kardeşinin defin törenine gitmek için para bulamamıştır. Bu da

⁴⁴ Sırbistan'da İlerici, Liberal ve Radikal olmak üzere üç parti bulunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bk. Özkan, *Bağımsızlıktan*.

⁴⁵ Özkan, *Sırbistan'da*, 20-23.

⁴⁶ Laffan, *The Serbs*, 74.

aralarındaki nefreti artırmıştır.

1886 yılında Kral Milan ve Kraliçe Nataliya arasındaki uçurum daha da derinleşmiştir. Nataliya, güzelliği ve iyi huyluluğuyla kamuoyunun sempatisini kazanmış, hayır işleri ile ilgilenmiştir. Milan ise eşini durmadan aşağılama yoluna gitmiştir. Milan, Rusya'nın karısı Nataliya'nın desteğiyle aynen 1886'da Bulgaristan'da Aleksandr'a yaptığı gibi kendisini tahttan çekilmeye mecbur bırakacağından korkuyordu ve Prens Aleksandr'ın durumuna düşmek istemiyordu. Gönlünün yarısının her daim Rus olduğunu övünerek dile getiren Kraliçe Nataliya Rusya taraftarı idi ve Sırp halkı da Rusya yanlıydı. Oysa Milan, Panislavizme karşı idi ve Rusya'nın yarı barbar bir devlet olarak Avrupa'nın kültürel, politik ve ekonomik gelişmesini tehdit ettiğini, Rusya'nın medeniyette yavaşlamayı temsil ettiğini düşünmekteydi. "Rusya, doymak bilmiyor, Sırbistan'ı bir çırpıda yutmak istiyor, bununla beraber Almanlaştırma fikri de dehşet vericidir" derken Rusya'dan korkmakta ve Slavlar ile Germenler arasında bir mücadele çıkacağını da öngörmekteydi. O, bu ikisi arasında yakın zamanda çıkacak çatışmada Sırbistan'ın tarafsız kalmasını istediğini söylemekteydi.⁴⁷

1887 yılının baharında ise Kral Milan ve Kraliçe Nataliya arasında gerçek anlamda boşanma fırtınası başlamıştır. Öncelikle eşler sarayda bir paskalya davetinde, Yunan maslahatgüzaranın eşi Bayan Nasos yüzünden kavga etmişlerdir. Kraliçe, Bayan Nasos ile selamlaşmayı reddetmiş⁴⁸ ve Bayan Nasos'un Milan'ın sevgilisi olduğunu düşünmüştür. Bu davranışı nedeniyle Milan, Kraliçeden uzaklaşmış ve ona tahtın varisi ile birlikte Kırım'a eşlik etme görevini vermiştir. Daha sonra da varisin eğitimi için seçilen bir Avrupa ülkesine gitmeleri sağlanacaktı. Böylece Milan, Nataliya'nın bu davranışını bahane ederek ortak hayatı sürdürmenin artık mümkün olmayacağını beyan etmiştir.⁴⁹ Milan'ın boşanmadan bahsetmeye başlamasıyla kendisinin Artemiza Hristiç ile olan ilişkisi açıkça ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Ancak Ruslar, bir yandan Kraliçe Nataliya'nın Kral Milan' a karşı çabalarını desteklerken, diğer yandan özel sekreteri Milan F. Hristiç'in eşi, Kral Milan'ın metresi Bayan Artemiza'yı kendi yanlarına çekmişlerdi. Milan'ı eşini boşaması konusunda Bayan Artemiza etkilemiştir. Oysaki boşanma, aileye ve evliliğe derin köklerle bağlı olan tutucu ve köylü kökenli Sırp toplumunun benimsemediği bir hareketti. Milan, Nataliya'ya mektup yazarak birlikte yaşamalarının imkânsızlığını ve Sırbistan'dan ayrılması gerektiğini belirtmiştir. 18 Nisan 1887'de Kraliçe Nataliya'nın vaktinin çoğunu yabancı ülkelerde geçireceğini içeren bir sözleşme, bir yıl geçerli olmak üzere akdedilmiştir.⁵¹ Nataliya, Yalta'ya giderken Başbakan Garaşanin de Kral ve Kraliçenin boşanmasını gerçekleştirme konusunda Milan'dan bir talimat almıştır.⁵² Nataliya'nın yurt dışında bulunma sebebi ise oğullarının eğitimi gösterilmiştir. Nataliya, Belgrad'a dönüşünden sonra önce Baden'e sonra da Floransa'ya gitmiştir. Yolculuğunda yanına oğlunu da almıştır.⁵³

⁴⁷ Özkan, *Sırbistan'da*, 24-26.

⁴⁸ Stoyan Novakoviç, *Dvadeset Godina Ustavne Politike u Srbiji (1883-1903)* (Belgrad: 1912), 26-27.

⁴⁹ Özkan, *Sırbistan'da*, 27.

⁵⁰ Novakoviç, *Dvadeset*, 27.

⁵¹ Özkan, *Sırbistan'da*, 27- 28.

⁵² Novakoviç, *Dvadeset*, 27.

⁵³ Özkan, *Sırbistan'da*, 29.

Garaşinin'in istifasıyla yerine Ristiç geçmiştir. Liberal-Radikal kabinenin başkanı Ristiç, Rusya'ya sürülen Metropolit Mihail'in geri çağırılma şartını öne sürse de Rusya'ya sadakati bilinen metropolite düşmanlığından dolayı Kral, bu şartı ertelemiştir. Ristiç'in iktidara gelmesine Avusturya hoşnut olmamış, Milan ise Rusya'ya nefret ve düşmanlığının bu durumla değişmeyeceğini söylemiştir. 1888 yılında ise Radikal Parti parlamentoda çoğunluğu elde etmiş, Albay Sava Gruyiç'e başbakanlık verilmiştir. O, Nataliya'ya sempatisi yüzünden dört ay içinde istifa etmiş, Milan da 26 Nisan 1888'de Nikola Hristiç'i başbakan yapmıştır. Aynı zamanda içişleri bakanı olan Hristiç'in yanı sıra Miyatoviç de dışişleri bakanı olmuştur. Milan gittikçe güçlenen radikallerden, Avusturya aleyhinde ve Rusya lehinde olduklarından emin olamamış ve Sırbistan'daki panslavistleri yasaklamıştır. Başka tebaadan olanları da tutuklayarak sürmeye başlamıştır. Nataliya'nın kışkırtıcı mektubu tüm bunların üzerine Milan'ı daha da kızdırmış ve Sırbistan Ortodoks Kilisesi başkanına bir boşanma dilekçesi sunmuştur.⁵⁴

Milan o sırada oğulları Aleksandar ile Wiesbaden'de olan Kraliçeyi de bu konuda bilgilendirmiştir. Ayrıca boşanma davasına veliahdı alıp getirmek için General Protiç'i Almanya'ya göndermiştir. Bir çözüm sözleşmesi de getiren Protiç görevinde başarılı olamamış, Nataliya'yı ikna edememiştir. Sonrasında Milan, Nataliya'nın oğullarıyla birlikte Rusya'ya kaçmış olabileceğini düşünmüş ve kaygıya kapılmıştır. Alman hükümetine kaygılarını bildiren ve oğlunun kendisine teslimi hususunda Alman İmparatorunun yardımını talep eden Milan'a olumlu cevap verilmiştir. Alman hükümeti Veliht Aleksandar'ı Almanya'dan ihraca karar vermiştir. Bismarck'ın emirleri çerçevesinde Alman polisi Aleksandar'ı Nataliya'dan almıştır. Aleksandar'ın babasına götürülmesi ve Kraliçenin Wiesbaden'den sürülmesi bir skandal olarak görülmüştür.⁵⁵

Milan boşanma işlemlerini gerçekleştirmeleri için kilise yetkililerini görevlendirmiştir. Milan'ın baskısıyla Metropolit Teodosiye, 24 Ekim 1888'de boşanma kararını imzalamıştır. Bu karar Milan'ın halkın gözünde daha olumsuz yer edinmesine yol açmıştır. Çünkü o zaman Sırbistan'da boşanma sıradan vatandaşlar için bile hoş karşılanmamaktaydı ve Milan'ın boşanma yöntemi despot yapısından kaynaklanmaktaydı.⁵⁶ Eşi Kraliçe Nataliya'ya yaptığı muameleden dolayı Milan, Avrupa'nın utanç kaynağı olmuştur. Ayrıca bundan dolayı Sırp halkının sevgi ve güvenini de kaybetmiştir.⁵⁷ Milan'ın bu düşüncesiz davranışı ona çok fazla itibar kaybettirmiştir ki takip eden seçimlerde Radikal Parti boşanmaya karşı çıkmaları sebebiyle muazzam ölçüde güçlenmiştir.⁵⁸

4) Milan Obrenoviç'in Tahttan Çekilmesi ve Gelişmeler

Milan, evlilik sorunları, Sırp siyasetçilerin sadık olmamaları, Rusya ile ilişkilerin iyileştirilmesi isteği ve akıl sağlığını yitirme korkusu gibi nedenlerle tahttan çekilmeye karar vermiştir. Milan, özel sekreterinin karısına aşık ve bu ilişkiyi gizlememekteydi.

⁵⁴ Özkan, *Bağımsızlıktan*, 73-76.

⁵⁵ Özkan, *Sırbistan'da*, 40.

⁵⁶ Özkan, *Bağımsızlıktan*, 76.

⁵⁷ John Foster Fraser, *Sultan II. Abdulhamid Döneminde Balkanlarda Kaos*, çev. Hamdi Akyol-Recep Yıldız (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022), 29.

⁵⁸ Ristelhueber, *A History*, 160.

Aynı zamanda kadının boşanması ve tahttan indikten sonra onunla evlenmesine dair beklenti içerisindeydi. 6 Mart 1889'da Yovan Ristiç'e bir mektup yazan Milan, tahttan çekildiğini bildirmiştir. Ayrıca Yovan Ristiç, General Kosta S. Protiç ve General Yovan Belimorkoviç'i de naip tayin ettiğini, oğlu Aleksandar reşit olana kadar onların görevini icra edeceklerini bildirmiştir. Milan tahttan ayrıldığında henüz 35 yaşındaydı. Onun ayrılığı Avusturya açısından şaşkınlık yaratmamıştır. Rusya ise olayı olmuş bitmiş bir olay şeklinde kabul etmiştir.⁵⁹

Milan'ın istifasını Kraliçe Nataliya'ya bildirmek üzere Olempi Vasilyeviç, olağanüstü görevle Yalta'ya gönderilmiştir. Bu sırada Kraliçenin Belgrad'a geleceğiyle ilgili söylentiler çıkmışsa da gerçekleşmemiştir. Rusya da bütün mesaisini Obrenoviç Hanedanı aleyhine yönelttiğinden Nataliya'nın dönüşünü engellemiştir.

Radikaller, Milan'ın tahttan çekilmesi ile iktidarı ele geçirmişlerdir. Rusya ile ilişkiler geliştirilirken, Avusturya-Macaristan ile gerilemiştir. Hem naipler heyeti hem de hükümet Kral Aleksandar'ın annesini görmek için Rusya'ya gitmesine izin vermemişlerdir. Nataliya'nın senede iki kez Belgrad'a gelip oğlunu görmesine onay vermişlerdir. Kraliçe Nataliya, Belgrad'a gelmiş 12 Ekim 1889'da oğluyla görüşmüştür. Nataliya'nın Belgrad'da kalışı bir meseleye dönüşmüştür. Milan'ın istifasını takiben kendisine 30.000 frank maaş tahsis edilmişti. Milan bunun yarısını talep sahiplerine terk etmiş, kalan yarısı 15.000 frangı alarak kışı geçirmek için Paris'e gitmiştir.⁶⁰ Onun gidişiyle Kraliçe Nataliya'nın rakibi olan Bayan Hristiç de Paris'e gitmiş ve Bay Hristiç de Berlin'de Sırp sefiri iken ne olduğu anlaşılmayarak kaybolmuştur.⁶¹ Bardağı taşıran son damla da Fenerli Rum Vasilaki Yohannidi Efendi'nin kızı olan Artemiza Hristiç ile olan bu ilişkisinden⁶² bir çocuğun dünyaya gelmesi olmuştur.⁶³ Artemiza, İstanbul'da Corce adlı oğlunu doğurmuş, Milan Paris'e yerleşirken Artemiza İstanbul'da kalmıştır. Kraliçe Nataliya ise, 1890'da Fransa'ya yerleşmeye karar vermiş ve Biarritz'de "Sashino" adlı özel bir villa yaptırmıştır. Kendisine baş nedime olarak da Draga Maşin'i almıştır.⁶⁴

Milan'ın istifasıyla sorunlar son bulmamıştır. O ve Nataliya sonraki dört yılı oğullarının huzurunda ve tahtın etrafında entrikalar çevirerek, kavga ederek, araları bulunarak ve bir şeyi sırasıyla paylaşan iki kişiyi oynayarak geçirmişlerdir.⁶⁵ 18 Mayıs 1891'de Kraliçe Nataliya'nın Belgrad'dan çıkarılması ve ülkeyi terk etmesi isteği nedeni ile olaylar çıkmıştır. 19 Mayıs'ta da Nataliya ülkeden ayrılmıştır. Rus basını bu olayda Kraliçe Nataliya'yı desteklerken, Milan'ı suçlamıştır. Milan 11 Mart 1892'de naipler heyetine Sırbistan kraliyet hanedanı üyesi unvanından ve bu unvana bağlı bütün hak ve taahhütlerinden ebediyen feragat ettiğine dair bir beyanname göndermiştir. Sırbistan'a asla ayak basmayacağını ve yabancı bir vatandaşlığı seçmek için Sırbistan vatandaşlığından ayrılmasına izin verilmesini isteyen Milan 3.000.000 frank karşılığında vatandaşlıktan çıkmıştır. Milan elindeki toplu ödemeyi kısa sürede tüketmiş, altın, gümüş

⁵⁹ Özkan, *Bağımsızlıktan*, 81-83.

⁶⁰ Özkan, *Sırbistan'da*, 52-61.

⁶¹ BOA, Y.PRK.TKM, 16/23.

⁶² Alexandre De La Cerda, *Nathalie de Serbia, La reine errante* (Biarritz: 2000), 40-41.

⁶³ BOA, Y.MTV. 212/87; De La Cerda, 40-41.

⁶⁴ Özkan, *Sırbistan'da*, 61.

⁶⁵ Forbes, *The Balkans*, 127.

ve Prens Mihail Obrenoviç'ten kalan mücevherleri de rehin bırakan Milan, çaresizliğe düşmüş ve Nataliya'dan yardım istemiştir.⁶⁶ 12 Ocak 1893'te Nataliya'ya yazdığı mektupta günah çıkararak Milan, sadece Artemiza'nın kendisinin metresi olduğunu, aralarındaki bağı bir çocuk olduğunu ve istifası sırasında onunla evleneceğini kendisine vaat ettiğini belirtmiştir. Nataliya'ya kendisini Almanya ve Sırbistan'dan jandarmalar marifetiyle kovduğunu ve pek çok fenalıklarda bulunduğunu ve affını dilediğini yazan Milan, yalnız iflas etmekle kalmayıp 345.000 frank borcu bulunduğunu, intihar edeceğini bildirmiştir.⁶⁷ Nataliya onun için 100.000 frank toplayabilmiş ve Milan da bu parayla aile mücevherlerini rehinden kurtarmıştır. Ancak kalan parayı da harcamıştır. Artemiza yardımıyla Osmanlı Sultanından da 500.000 frank borç alan Milan borçlarını kapatmış ancak yine parasız kalmıştır. Gözünü kraliyet hazinesine diken Milan, bir askeri darbe planlamıştır. Nataliya ile barıştığı dedikodusunu da yayararak, kamu desteğini arkasına almak istemiştir. Ayrıca Fenerli Rum Vasilaki Yohannidi Efendi'nin kızı Artemiza Hristiç ile evlenmekten de vazgeçmiştir.⁶⁸

Milan bu durumla ilgili şikâyetini, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'e de bildirmiştir. Kendisi refakatine tayin edilen Ahmed Paşa ve Vasilaki Kalfa ve oğlu Yanko Bey Yovanidis ile de konuşmuştur. Dolayısıyla durumun arz edildiğini zannettiğini ifade ederek Padişaha sunduğu arızasında şunları belirtmiştir:

Zatınıza hakikati arza mecburum. Bu zatınıza karşı kalbi bir vazifedir. Bu ailenin büyük kızı olan Artemiza'ya evlenmeyi vaat etmiştim. Malumdur ki insanın hayatında hususlar niyetleri değiştirir. Tabii olarak oğlum Kral Aleksandar'ı anlayıp sonra bu düşünceden katiyen feragat etmek üzere bu hissiyata tabi oldum. Hükümetlerini ve iç ve dışişlerini tedbirli bir surette idare eden zatınızın benim tabi olduğum sebepleri takdir edip anlayacaklarına şüphe yoktur. Bundan başka beni bu karara başka bir kanaat sevk etmiş idi. Mevzu bahis olan kadının liyakatim olmadığı derecede bana karşı hırslı olduğuna ve bundan dolayı bazı siyasi düşmanlarımın yararına hizmet ettiğine kanaat ettim. Bir seneden beri o kadının sürekli münasebetlerinden kaynaklanan her çeşit entrikalarla mücadelede idim. Bu sebepten dolayı aramızda mevcut olan ilişkiyi kesmeye kesin karar vermiş idim. Gösterdiğim şu hareket ve daima sevgi ve korumanıza mazhar olan oğlumun yararı için ve Kraliçe Nataliya'dan dolayı verdiğim şu karar üzerine Yovanidis ailesi tarafından tehdit edildim. Yanko Bey tarafından onun adına yazılmış bir mektupta "fedakârlıkları tanınmamış olan bir kadını düşürecek özel durumun derecesini anlamadan önce hal ve mevkii değiştirmememi" rica etti. Daima taleplerde kusur etmeyen bu ailenin teklifini kabul edemeyeceğimden icra edilmiş entrikaları şikâyet etmeye hakkım vardır. Ben onların tehditlerinden korkmam. Zira teklifini reddettiğimi kesinlikle beyan ederek son veririm. Fakat sizin muktedir himayetleriniz olmazsa haksız yere çıkacak gürültü ve rezalete karşı kendimi muhafaza hususunda zor duruma düşerim. Adaletli hissiyatınıza iltica ederim. Zatınız bu meselede ne takdir buyururlar? Mevzu bahis adamlar İstanbul'dan uzaklaşıp Avrupa'ya geldiklerinde entrikaların arttığına tecrübemle kanaate vardım. Zatınızın bir

⁶⁶ Özkan, *Sırbistan'da*, 66-70.

⁶⁷ BOA, Y.MTV, 212/87; Özkan, *Sırbistan'da*, 70-71.

⁶⁸ Özkan, *Sırbistan'da*, 74.

sözleri, onların ne benim şahsımla ne de Sırbistan ile hiçbir şekilde uğraşmamalarına, gerek doğrudan doğruya ve gerek dolaylı bu mesele ile münasebette bulunmaktan çekinmelerine yeterlidir. Onları entrikalar icrasından men etmek lazımdır. Gerçi entrikaların bana bir zararı olamaz ise de oğlum Kral Aleksandar'a fenalığı dokunur. Zatinızın oğlum Kral Aleksandar hakkındaki sevgi hislerini biliyorum. Oğlumun bizzat hükümete geçeceği zaman yakınlaşıyorsa da reşit olmasına bir sene bir ay kalmıştır. Zatinıza müracaata cesaretimden dolayı beni mazur görmenizi rica ederim. Gerek oğlum ve gerek ben hakkımızda daima edilegelen lütuf ve sevgiye güvenerek bu teşebbüsü gerçekleştirdim. Bağlılığımın kabulünü arz ederim. Minnettar hükümdar Milan.⁶⁹

Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin Paris elçiliğine özel yazı yazılmıştır. Kral Milan'ın Vasilaki Efendi'nin kızıyla evlenmekten vazgeçtiğine dair hakkında ne şekilde tehditlerde bulunulduğu ve bunun için yardım talebine dair olan arızası belirtilmiş ve Vasilaki Efendi ile oğlu Yanko Bey çağırılarak bu gibi uygun olmayan muameleden vazgeçmeleri kendilerine tavsiye edilmiştir. Vasilaki Efendi, Kral Milan ile kızının evliliğinin önceden kararlaştırıldığını ve bu yolda kendilerinin birçok tasarrufu olduğunu söylemiştir. Kralın bu evlilikten sonradan vazgeçmesi üzerine avukatlara müracaat edilmekle beraber kralın kendi el yazısıyla Artemiza'ya yazdığı ve politikaya dair bazı konuların da bulunduğu mektupların verilmiş olduğunu belirtmiştir. Kendilerinin şimdi bu hususa müdahale etmediklerini ve mektupların Paris'te olduğunu cevaben beyan etmişlerdir. Şimdi ellerinde olmayan ve o zamanlar ellerine düşmüş olan bir işten dolayı tedbir almaya gerek olmayıp, bundan dolayı Paris'e gidecek olurlarsa bir dereceye kadar engellenmeleri gerektiği belirtilmiştir. Zaten kendileri bu hususa müdahaleden çekindiklerinden, işin duyulmadan çözüme kavuşturulması uygun olacağından, mektupların bunlardan geri alınması için kral tarafından kendilerine bir miktar şey verilerek işin sonlandırılması istenmiştir.⁷⁰ Paris elçisi de bu halin sonucunun özel surette arz edilmesini emreden emirname üzerine Kral Milan ile görüşüp konuşma sonucunun gönderileceğini 26 Mart 1893 tarihli telgrafında bildirmiştir.⁷¹

Kral Milan ise padişah tebligatından dolayı çok müteşekkir bulunduğunu ifade etmiştir. O, Vasilaki Efendi'nin kızıyla evlenmesi hakkında olan vaadinin hiçbir mahkeme huzurunda nazar-ı itibara alınmayacağını Artemiza'nın kendisinin de güzel bildiğini ancak bir senedir tarafından icra edilen hile ve tehditlerin babası ve kardeşinin teşvikleri eseri olduğunu belirtmiştir. Milan, bu meselede Sırbistan'ın zor duruma düşmesi maksadına dayanan bazı Sırbistan reislerinin katılımıyla Kral Aleksandar ve babası aleyhinde bir takım politika entrikalarında bulunduğunu bildiğinden bunları yalnız men edebilmek iktidarında olmadığını beyan etmiştir. O, kullanılan esef verici şu halin iyi bir netice kazanması için Vasilaki Efendi ve oğlunun ellerinde bulunan mektupların Osmanlı Devleti tarafından alınması vasıtasıyla sağlanmasından başka bir çare göremediğini söylemiştir. Bu evrakın geri alınmasının emredilmesini Sırbistan kraliyet hanedanı hakkında layık buluna gelen lütfa binaen Padişah

⁶⁹ BOA, Y.EE, 86/105.

⁷⁰ BOA, Y.PRK.EŞA, 17/33.

⁷¹ BOA, Y.PRK.EŞA, 17/33; Özkan, Sırbistan'da 74-75.

hazretlerinden niyaz etmekte olduğunu da eklemiştir.

Eğer bu yalvarışı kabul edilirse kendisi hükümdar bulunmaması nedeniyle bu lütfa karşılık Osmanlı Devleti'ne bir hizmet görmeye muktedir olmayacağından geri alınan evrak kendisine verilmeyip Osmanlı Devleti nezdinde korunarak, buluş çağına eriştiğinde Kral Aleksandar'a verildiği takdirde bu görevi onun yerine getireceğinde şüphesi olmadığını da ifade etmiştir. Kral Milan bu husustaki müracaatından Sırbistan idaresi başında bulunanların haberdar olmayıp yalnız Kral Aleksandar'a bilgi verilmiş olduğunu da eklemiştir. Ayrıca Milan bu isteğinin telgrafla hemen arz edilmesini rica etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Paris elçisi, durumu 30 Mart 1893 tarihli telgrafla hemen bildirmiştir.

Milan Kraliçe Nataliya'ya yazdığı 12 Ocak 1893 tarihli mektubunda bu konudan bahsetmiştir. O, Artemiza ile evleneceğini istifası sırasında kendisine vaat ettiğini, ancak o kadının bazı halleri kendisine bildirildiğinden ve dostlarından aldığı nasihatlerin tesiriyle bu ilişkide eski lezzetin kalmadığını, dostlarının bu halin krala zarar verebileceğini ima ettiklerini belirtmiştir. Artemiza'nın kendisini altı ay boyunca takip edip, bir gün rahat ve huzur göstermediğini, yalnız bir kadın ile ilişkide bulunduğunu ve bunun pek de gizli kalmadığını ifade etmiştir. Sonuçta Milan ve Nataliya barışmışlar ve Kral Aleksandar bu olaydan dolayı Biarritz'de bulunan annesini tebrik etmiştir.

13 Nisan 1893'te Aleksandar bakanlarını tutuklatarak reşit olduğunu ilan etmiştir.⁷² Kral Aleksandar'ın doğum gününü tebrik için Niş'te bulunduğu sırada Milan, Yanko Bey'in kız kardeşi Artemiza tarafından Aleksandar'a hitaben İstanbul'dan Fransız postası vasıtasıyla zarflı şekilde gönderilmiş bir fotoğrafı Osmanlı Devleti'nin Belgrad elçisi Ahmet Tevfik Bey'e göstermiştir. Resmin üzerindeki Fransızca "kardeşiniz" ibaresiyle "Sırbistan Kralı Haşmetlü I. Aleksandar Hazretleri'ne" fıkrasının Artemiza'nın kendi el yazısı olduğunu ilave etmiştir. O, Artemiza'nın Kral Aleksandar'a karşı bu edepsiz muamelesinden dolayı utandığını ve çocuğun yaşına nazaran kendisinden olduğu şüphe götürmemekle beraber Kral Hazretleri kendi için bir sığınak bildiği Osmanlı Devleti'ne bu konuda müracaat ederek gerçekleşen girişimden dolayı affedilmesini istemiştir.⁷³ Artemiza, daha sonraki yıllarda Sırbistan Kralı Aleksandar'a mütemediyen mektup yazmış ve Milan'ı oğluna karşı küçük düşürecek ve nezdinde çok mahcup edecek derecede uygunsuz lisan kullanmıştır. Sırbistan elçisine bu durumla ilgili Milan bir mektup yazmış ve elçi de aldığı emirle mektubun bir fıkrasını Osmanlı makamlarına vermiştir.⁷⁴

Aleksandar yönetiminde annesi ve babasının tavsiyeleri arasında kalmıştır. Babası yönetimde radikalleri istemezken, annesi hanedanın güvenliği için radikallerle iş birliği yapmasını öğütlemiştir. Önce babasının fikirlerinden etkilenen Aleksandar, sonra annesinden etkilenmeye başlayacaktır. Kraliçe Nataliya 1895'te Belgrad'a dönmüş ve Belgrad'da bulunduğu sırada onu en çok ziyaret eden kişi de Rus Askeri Ataşesi Miralay Taube olmuştur. 1890'lar boyunca Kraliçe Nataliya, Belgrad'daki Rus elçiliği ve özellikle

⁷² Özkan, *Sırbistan'da*, 70-78.

⁷³ BOA, Y.PRK.EŞA,18/56.

⁷⁴ BOA, Y.PRK.TŞF, 4/90.

Askeri Ataşe Taube ile yakın ilişkilerini de sürdürecektir.⁷⁵

1896 ve 1897 yılları Nataliya ve Milan'ın Belgrad'a geliş gidişleriyle geçecektir. 1897'de Belgrad'a dönen Milan sayesinde ve 1897-1900 arasındaki Dr. Vladan Corceviç hükümetinde Avusturya etkisi artmıştır.⁷⁶ Kral Aleksandar ülke yönetimini babası ile paylaşmıştır çünkü radikallere karşı durabilmesi için babası Milan'ın desteğine ihtiyacı vardı. Aralık 1897'de Milan'ı Sırp ordusunun komutanı yapmıştır. Milan, "Radikaller, Obrenoviç hanedanının baş düşmanıdır ve onlar yıkılmalı ve yok edilmelidir" diye oğluna mektuplar yazmış ve bir gizli servis kurarak radikallerin hareketlerini yakından takip etmiştir.⁷⁷

5) Milan Obranoviç'e Suikast Girişimleri ve Ölümü

Milan'a ilk suikast girişimi Timok İsyanı öncesinde ve krallığın ilanından sonra, 1882'de gerçekleşmiştir. 1877 yılında Obrenoviç hanedanı aleyhinde düzenlenen bir ihtilalin lideri olup, Karacorceviç taraftarlığından idam edilen Kaymakam Yevrem Markoviç'in dul eşi Yelena Markoviç 23 Ekim 1882'de Belgrad Ortodoks Katedrali St. Mark'ta dini merasim yapılırken silahlı saldırıda bulunmuştur. Kurşunlar Krala isabet etmemiş ancak bir kadın yaralanmıştır. Suçlu tutuklanmış fakat hem Kraliçe hem kilisedeki halk son derece etkilenmişlerdir. Yelena Markoviç'in radikallerle iletişimi ortaya çıkmış dolayısıyla suikastta radikallerin parmağı olmasından şüphelenilmiştir. Ancak Yelena Markoviç ısrarla kendisinin Milan'dan intikam almak için olayı gerçekleştirdiğini söyleyince radikaller serbest bırakılmıştır.⁷⁸

Milan'a 1899 yılında bir suikast girişiminde daha bulunulmuştur. 6 Temmuz 1899'da seyahat ettiği açık arabada suikasta uğrayan Milan omzundan, yaveri de elinden yaralanmıştır. Kendisini görmeye gelen elçiler heyetine kanlı gömleğini göstermiştir. Suikastı gerçekleştiren genç Boşnak Cura S. Knejeviç hemen tutuklanmıştır. Suikastın olduğu günün gecesinde Milan, Radikal Parti lideri Pasiç ve diğer radikallerin tutuklanmasını, onların suikast girişimine ilham vermeleri ve organize etmeleri bahanesiyle emretmiştir. Nikola Pasiç, Kosta Tauşanoviç, Stoyan Protiç, Lyuba Jivkoviç ve Milan Dyuriç hapsedilmişlerdir. Milan bu olayı radikal hareketi yıkmak için bir fırsat olarak görmüştür. Tüm Belgrad ve civarında sıkıyönetim ilan edilmiş ve duruşmaların askeri mahkemede görülmesi sağlanmıştır. Olaydan sonraki altı hafta içinde radikallere yönelik büyük bir temizlik harekâtı başlatılmıştır.

Suikastı aslında Rusya'nın planladığı ve kiralık katilin Rus gizli servisinin Bükreş sorumlusu tarafından görevlendirildiği iddiaları ortalığı karıştırmıştır. Bu suikast ile Obrenoviç hanedanının ortadan kaldırılıp yerine Petar Karacorceviç'in geçirileceği iddia edilmiştir. Vladan Corceviç de Belgrad'daki Rus elçiliğinde görevli bir hizmetkara Kral Aleksandar ve Milan'ı öldürmesi için para teklif edildiğini yazmıştır. Fakat siyasal nedenlerden dolayı mahkemede Rusya'nın adı geçmemiş, sadece radikaller suçlanmıştır.

⁷⁵ Özkan, *Sırbistan'da*, 86-87.

⁷⁶ Forbes, *The Balkans*, 128.

⁷⁷ Özkan, *Bağımsızlıktan*, 125-131.

⁷⁸ Özkan, *Bağımsızlıktan*, 42.

Askeri mahkeme iki kişiyi idama mahkûm etmiştir ki bunlardan birisi suikasta yeltenen Cura Knejeviç ve diğeri de suç ortağı olan Ranka Tayisiç idi. Yine mahkeme 15 radikal suçlamış ve çoğu 20 yıl hapse mahkûm olmuştur. Pasiç ve Tauşanoviç ise ayrı yargılanmışlar ve Pasiç 5 yıl, Tauşanoviç ise sekiz yıl hapse mahkûm olmuşlardır. Milan, radikallerden Nikola Pasiç ve Kosta Tauşanoviç'in idam cezasına çarptırılmasına ısrar etmiştir.⁷⁹ Ancak Rusya, radikalleri desteklemiş ve Avusturya-Macaristan ile birlikte radikal liderlerin idam edilmemeleri için Sırbistan'a baskı yapmıştır. Hatta mahkeme sürerken Avusturya, askeri ataşesini Milan ve Aleksandar'a göndermiş, Pasiç ve Tauşanoviç'in idamları gerçekleşirse tüm Avrupa'nın Sırp hanedanını boykot etmesinin kaçınılmaz olacağı konusunda onları uyarmıştır.⁸⁰ Bunun üzerine Pasiç ile parti içindeki hanedan karşıtı unsurlara göz yumması karşılığında uzlaşmıştır. Pasiç'ten özür dilenmiş ve Tauşanoviç'in cezası da üç yıla düşürülmüştür. Hiçbir duruşmada gerçek bir delil ortaya konulmamıştır.

Padişah II. Abdülhamid bu suikasttan dolayı hem Kral Milan hem de oğlu Kral Aleksandar'a bir geçmiş olsun temennisi göndermiş ve üzüntülerini bildirerek, Tanrı'nın yardımıyla bundan sonra da her türlü kazalardan korunması dileğini ifade etmiştir. Aleksandar ve Milan da karşılık olarak teşekkürlerini bildirmişler ve Milan da yaralandığını ancak şimdi iyi olduğunu belirtmiştir. Yine siyasi çevrelerde Milan'a yapılan suikastın kendisi lehine bir tezahürat meydana getirmek üzere kendisi tarafından düzenlendiğine dair söylentiler çıksa da gerçek sebep hiçbir zaman anlaşılmamış ancak Milan bu olayla radikalleri ezmiştir.

Suikast olayından sonra Corceviç hükümeti bir de Kral Aleksandar'ın evlilik planlarıyla ilgili sarsılacaktır. Aleksandar'ı annesi bir Rus soylusunun kızıyla evlendirme arzusunda iken, babası Milan ise oğlunu Alman bir kızla evlendirmek düşüncesindeydi. Annesinin ve babasının isteklerini gözardı eden Aleksandar ise kendi tercihini yapacaktır. Evlilik meselesinden dolayı babası ile arası bozulan Aleksandar onun Sırbistan'a girişini yasaklayarak Corceviç kabinesinin yerine Aleksa S. Yovanoviç başkanlığında yeni bir kabine kurmuştur. Babasının Sırbistan'a döneceğinden ve kendisine karşı harekete geçeceğinden endişe duyan Aleksandar'ın şüphelerini Rus diplomat Pavel Mansurov daha da artırmıştır. Rus gizli servisiyle de bağlantı kuran Aleksandar, iki ajanla anlaşarak 1901-1902 yılları için onlara ödenek tahsis etmiştir. Ancak buna gerek kalmamış ve babası Milan, 11 Şubat 1901'de Viyana'da ölmüştür. Babasının ölümüyle Aleksandar gizli servise hanedan karşıtı hareketleri izleme emrini vermiştir. 15 Mart 1901'de de Padişah II. Abdülhamid'e babasının vefatını bildirmiştir.⁸¹

Sonuç

Öldürülen Sırp Prensi Mihail Obrenoviç'in amcasının torunu olarak Sırbistan'a getirilen ve henüz 14 yaşında iken Sırbistan tahtına çıkarılan Milan Obrenoviç, Sırbistan'ı sürekli bir sürgün yeri olarak görmüştür. 1872'de reşit olan ve 1875'te de Nataliya Keşko ile evlenen Milan'ın oğlu Aleksandar 1876 yılında doğmuştur. Sırbistan, 1878'de Osmanlı

⁷⁹ Özkan, *Bağımsızlıktan*, 131-143.

⁸⁰ Dragnich, *Serbia*, 84-85.

⁸¹ Özkan, *Bağımsızlıktan*, 133-143.

Devleti'nden bağımsız olmuş ve Milan 1882'de krallığını ilan etmiştir.

Evlilikleri ilk dönemlerde iyi gitse de havai ruhunu teskin edemeyen ve bir kralın sorumluluklarından uzak olan Milan, eşi Nataliya Obrenoviç ile zaman içerisinde anlaşmazlıklar yaşamıştır. 1885'te Bulgaristan'a savaş açıp yenilen Milan'ın eşi Kraliçe Nataliya ile sorunları bu sırada daha belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Savaşla birlikte zaten fırtınalı olan ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. Milan eşinin kendisi yerine tahta geçmek istediği şüphesine kapılmış ve ikili arasında mücadele başlamıştır. Kendisinin Avusturya-Macaristan eşinin ise Rusya taraftarı olması da ikilinin anlaşmazlığında büyük bir etki oluşturmuştur. Kral Milan'ın sadakatsizliği, kumara düşkünlüğü ve savurganlığı da aralarındaki uçurumu büyütüştür. 1887'de oğlunun eğitimi bahanesiyle eşi Kraliçe Nataliya'yı yurtdışına göndererek Sırbistan'dan uzaklaştıran Milan, 24 Ekim 1888'de ondan boşanmıştır. 6 Mart 1889'da tahttan da çekilen Milan yerine oğlu Aleksandar'ı bırakmıştır. Amacı metresi Artemiza Hristiç ile evlenmek olan Milan, zamanla ondan da uzaklaşmıştır. 1893 yılında oğlunun yönetimi ele almasından sonra Milan eşinden af dilemiş ve Kraliçe Nataliya ile barışmıştır. 1897-1900 yılları arasında ülkeyi oğluyla birlikte yöneten Milan hem 1882'de Timok İsyanı öncesi hem de 1899'da suikasta uğramıştır. 1899 suikastını ise kendisine olan muhalefeti ezmek için kullanmıştır. Daha sonra oğlunun evliliği meselesinde onunla da bozuşmuş ve ülkeyi terk ederek Viyana'ya gitmiştir. Orada da 1901'de genç yaşında ölmüştür.

Kral Milan ve Kraliçe Nataliya'nın aşkla başlayan evlilikleri, ikisinin de hazin hayat öykülerinde önemli bir yer tutmuştur. İnsana dair her duygudan kral ve kraliçelerin azade olmadığı ve aşk, nefret, hüznün, acı, tutku gibi unsurların devlet yönetimi üzerindeki tesirleri araştırmamızda gösterilmeye çalışılmıştır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi

BOA, Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti 1, (HR.SFR.1), 36/58.

BOA, Hariciye Nezareti Siyasi, (HR.SYS.), 159/31.

BOA, Yıldız Esas Evrakı, (Y.EE.), 86/105.

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat, (Y.MTV.), 212/87.

- BOA, Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, (Y.PRK.EŞA.), 17/33.
BOA, Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, (Y.PRK.EŞA.), 18/56.
BOA, Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği, (Y.PRK.TKM.), 16/23.
BOA, Yıldız Teşrifat-ı Umumiye Dairesi, (Y.PRK.TŞF.), 4/90.

İnceleme ve Araştırma Eserler

- Castellan, Georges. *Balkanların Tarihi*. Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.
- Cox, John K. *The History of Serbia*. USA: 2002.
- De La Cerda, Alexandre. *Nathalie de Serbia, La reine errante*. Biarritz: 2000.
- Dragnich, Alex N. *Serbia Through The Ages*. Columbia University Press, 2004.
- Forbes, Nevill, Arnold J. Toynbee, D. Mitrany & D. G. Hogart. *The Balkans: A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey*. New York: 1970.
- Fraser, John Foster. *Sultan II. Abdulhamid Döneminde Balkanlarda Kaos*. Çev. Hamdi Akyol-Recep Yıldız. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022.
- Hajek, A. "Sırbistan." *İslam Ansiklopedisi*. C.10. 556-566.
- Laffan, R. G. D. *The Serbs The Guardians of the Gate*. New York: 1989.
- Latkoviç, Voyislava. *Natalija Obrenoviç*. Belgrad: 2006.
- Mijatovich, Chedomille. *A Royal Tragedy, Being the Story of Assassination of King Alexander and Queen Draga of Servia*. New York: 1907.
- Novakoviç, Stoyan. *Dvadeset Godina Ustavne Politike u Sırbiji (1883-1903)*. Belgrad: 1912.
- Obrenoviç, Kralyitsa Nataliya. *Moje Uspomene*, haz. Lyubinka Trgovçeviç, Belgrad: 2006.
- Özkan, Ayşe. *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*. İstanbul: IQ Yayınları, 2011.
- Özkan, Ayşe. *Bağımsızlıktan Sırp Hırvat Sloven Krallığına Sırp (1878-1918)*. İstanbul: IQ Yayınları, 2013.
- Özkan, Ayşe. *Sırbistan'da Bir Aile Trajedisi: Milan-Nataliya-Aleksandar Obrenoviç*. Konya: Çizgi Yayınları, 2016.
- Pavlowitch, Stevan K. *Serbia: The History of an Idea*. New York: 2002.
- Ristelhueber, Rene. *A History of the Balkan Peoples*, editör Sherman David Spector, New York: 1971.
- Stavrianos, L.S. *The Balkans since 1453*. Londra: 2000.
- Stokes, Gale. *Vladimir Jovanoviç and The Serbian Omladina: Liberalizm, Nationalizm and The Beginnings of Modern Politics in Nineteenth Century Serbia*. Indiana University: 1970.
- Voyvodiç, Mihailo. *İzazovi Sırpske Spoljne Politike: 1791-1918: ogleği rasprave*. Ur. Tibor Jivkoviç, Belgrad: 2007.

EKLER

EK 1: Kral Milan Obrenoviç. Chedomille Mijatovich, *A Royal Tragedy, Being The Story of Assassination of King Alexander and Queen Draga of Servia*, 56-57.

EK 2: Kraliçe Nataliya Keşko Obrenoviç. Chedomille Mijatovich, *A Royal Tragedy, Being The Story of Assassination of King Alexander and Queen Draga of Servia*, 8-9.

EK 3: Kral Milan Obrenoviç, Kraliçe Nataliya Keşko Obrenoviç ve oğulları Kral Aleksandar Obrenoviç, Kralyitsa Nataliya Obrenoviç, *Moje Uspomene*, 13.

EK 4: Kral Milan Obrenoviç'in metresi Artemiza Hristiç, Voyislava Latkoviç, *Nataliya Obrenoviç*, 212.

“AK ALTIN”IN KARA KADERİ: PAMUK VAKASI VE ŞEREF REŞİDOV’UN BAŞINA GELENLER*

 Feruza SHOKIROVA^a

Öz

Çarlık Rusya’sı Türkistan topraklarını işgal ettikten sonra, bölgedeki verimli topraklar pamuk yetiştirmede kullanılmaya başlandı. Pamuk ektirme siyaseti Sovyetler devrinde de devam etti. Özbekistan, Sovyetler memleketinin en büyük pamuk üretici cumhuriyetine dönüştürüldü. Pamuk, Sovyet ekonomisi için önemli bir hammadde halini aldı. Moskova’nın cumhuriyetlere dayattığı beş yıllık planlamalarına göre cumhuriyet her yıl öncekisinden daha çok pamuk yetiştirmeye teşvik edildi. Ancak, toprakların verimliliğini yitirmesi, hava şartları gibi hususlar dikkate alınmadı. Pamuk üretimi devlet düzeyinde bir siyasi olay halini aldı. Sovyetler için pamuk stratejik bir hammadde olup, pamuk üreten cumhuriyetlerin altyapı gelişimi pamuk yetiştirme planlarının ne denli gerçekleştiğine bağlıydı. Bazı yöneticiler için gerçekte pamuğun ne kadar üretildiğinden ziyade yüksek sayılarla dış düşmanlar, özellikle ABD karşısında güçlü görünmek daha önemli hâle geldi. Yanlış yapılan planlamalar, yöneticilerin ne pahasına olursa olsun pamuktan yüksek hasat alma istekleri, Moskova ile ters düşmekten kaçınma gibi etkenler sonraki yıllarda Özbekistan için bazı felaketlere sebep oldu. Bunlardan biri, su kaynaklarının yanlış kullanılması sonucu Aral Gölü’nün kuruması, diğeri “Pamuk İşi” olarak bilinen yolsuzluk davalarıdır. Aral Gölü’nün kurumasıyla ilgili ilk başta bazı tedbirler düşünülse de sonradan ülkenin maddi yetersizliği sebebinden durduruldu. “Pamuk İşi” olayları esnasında çok sayıda yönetici hapis cezası aldı. Reşidov, ölümünden sonra pamukla ilgili tüm yolsuzlukların baş müsebbibi olarak görüldü. “Pamuk İşi”ni Sovyetler Birliği’nin çökmesi izledi. Özbekistan tarihinde pamuğun önemli bir yer alması hakkında bazı araştırmalar yapılmış olsa da pamuğun cumhuriyet tarihine tesirleri hakkında müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu makalede Özbekistan için pamuğun önemi, pamuk üretiminden doğan problemler, bunlara dair çözüm önerileri ile Şeref Reşidov dönemi ve sonrasında bu husustaki gelişmeler incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Rusya, Özbekistan SSC, Pamuk İşi, Aral Gölü Faciası, Şeref Reşidov.

* Bu makale yazarın Doktora tezinden üretilmiştir.

^a Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, İstanbul/Türkiye, sh.feruza76@gmail.com

THE DARK FATE OF “WHITE GOLD”: THE COTTON INCIDENT AND WHAT HAPPENED TO SHARAF RASHIDOV

Abstract

After Tsarist Russia invaded the lands of Turkestan, the fertile lands in the region started to be used for cotton cultivation. The policy of cotton cultivation continued drastically in the Soviet era, and therefore, Uzbekistan was transformed into the largest cotton-producing republic in the Soviet Union. Cotton became an important raw material for the Soviet economy. According to the five-year plans that Moscow imposed on the republics, Uzbekistan was encouraged to grow more cotton each year than before. Cotton production became a state-level political event. Cotton was a strategic raw material for the Soviets, and the infrastructure development of the cotton-producing republics depended on how well the cotton-growing plans were realized. For some rulers, it became more important to appear strong in high numbers against external enemies, especially the United States, rather than how much cotton was actually produced. However, issues such as the loss of fertility of the soils and weather conditions were not taken into account. Factors such as wrong planning, the desire of the rulers to get a higher harvest of cotton at any cost, and avoiding conflict with Moscow, caused big problems for Uzbekistan in the following years. One of them is the drying up of the Aral Sea as a result of the misuse of water resources, and the other is the corruption case known as the “Cotton Affair”. Although some measures were initially considered regarding the drying up of the Aral Sea, they were later stopped due to the country's financial insufficiency. During the “Cotton Affair” events, many executives were imprisoned. After his death, Rashidov was seen as the major cause of all cotton-related corruption. The “Cotton Affair” was followed by the collapse of the Soviet Union. Although it is known that cotton has an important place in the history of Uzbekistan, there is no independent study about its effects on the history of the republic. Therefore, this article will study the importance of cotton for Uzbekistan, the problems arising from cotton production, solution proposals for them, and the development of this issue during and after the period of Sharaf Rashidov.

Keywords: Russia, Uzbekistan SSR, Cotton Affair, Aral Sea Disaster, Sharaf Rashidov.

ТЕМНАЯ СУДЬБА «БЕЛОГО ЗОЛОТА»: ХЛОПКОВОЕ ДЕЛО И ЧТО СЛУЧИЛОСЬ С ШАРАФОМ РАШИДОВЫМ

Аннотация

После захвата царской Россией туркестанских земель, плодородные почвы этого региона стали использоваться для выращивания хлопка. Практика выращивания хлопка продолжалась и в советское время, тем самым превращая Узбекистан в крупнейшую хлопкопроизводящую советскую республику Союза. Хлопок стал важным сырьем для советской экономики. Согласно пятилетним планам, распределяемым для республик Москвой, Узбекистану предлагалось ежегодно увеличивать выращивание хлопка. Однако, этими планами не учитывались такие вопросы, как потеря плодородия почв и погодные условия региона. Производство хлопка превратилось в политический квазиинстинкт государственного уровня. Хлопок был стратегическим сырьем для Советского Союза. От реализации хлопкового плана зависело развитие инфраструктуры хлопкопроизводящих республик. Советским руководителям было

важнее казаться сильными в глазах руководителей развитых стран мира, особенно Соединенных Штатов, а не то, сколько хлопка было фактически произведено промышленностью. Неправильное управление отраслью, стремление правителей любой ценой получить более высокий урожай хлопка и нежелание конфликтов с Москвой, создали большие проблемы для Узбекистана в последующие годы. Одна из них — высыхание Аральского моря в результате нерационального использования водных ресурсов, а другая — случаи расцвета коррупции, известные как «Хлопковое дело». Хотя первоначально руководством рассматривались некоторые меры в связи с высыханием Аральского моря, позже они были остановлены из-за нехватки финансов в стране. Во время расследований по «Хлопковому делу» многие руководители получили тюремные сроки. После смерти первый секретарь компартии Узбекистана Ш. Рашидов стал считаться главной причиной всей коррупции в регионе, связанной с производством хлопка. За «Хлопковым делом» последовал распад Советского Союза. Хотя известно, что хлопок занимает важное место в истории Узбекистана, независимого исследования о его влиянии на историю республики не проводилось. Данная статья рассмотрит значение хлопка для Узбекистана, проблемы, возникшие при производстве хлопка, предложения по их решению и развитие этого вопроса в период правления в республике Шарафа Рашидова и после его смерти.

Ключевые слова: Россия, Узбекская ССР, Хлопковое дело, Аральская катастрофа, Шараф Рашидов.

Giriş

Sovyetler Birliği’ndeki 15 cumhuriyetten biri olan Özbekistan SSC’nin tarihî gelişimini, oluşum yılları (1918-1929), baskı yılları (1930-1940), savaş yılları (1941-1945), savaştan sonra yaraları sarma yılları (1946-1958), Reşidov dönemi (1959-1983) ve sonrası (1984-1991) olarak dönemlere ayrılabilir. Ülkeyi 24 yıl boyunca yöneten Şeref Reşidov’un¹ adının verildiği dönem, pamukla alakalı tartışmalarla ve vefatından sonra da onun adıyla özdeşleşti. Özbekistan’ın kaderinde ayrı bir yere sahip olan pamuk, bölgeye Rusların adım atmasıyla yaygınlaştı. Çarlık döneminde bölge topraklarının önemli bir kısmı pamuk yetiştirmeye tahsis edildi; Sovyet döneminde en çok pamuk yetiştiren bir cumhuriyet hâlini aldı.

Konuyla alakalı yazılanlara bakıldığında, bu mesele bütünüyle ele alınmamış olsa da ülkenin yapay olarak pamuk yetiştirmeye mecbur bırakılması hakkında birtakım bilgilerin verildiği görülür. Örneğin, “Özbekistan Halkları Tarihi (1993)” kitabında, Çarlık Rusya’sının Türkistan’a gelmesinden sonra önüne koyduğu önemli vazife olarak bölgeyi pamuk üretim sahasına dönüştürmek olduğu, I. Dünya Savaşı öncesi Özbekistan’ın

¹ Şeref Reşidov (1917-1983), yoksul bir çiftçi ailesinde doğdu. Çocukluğu Sovyetlerin oluşum devrine denk geldi, kendisi de devletin gelişim süreci içinde büyüdü. Cizzah Pedagoji Meslek Okulu ve Semerkant Devlet Üniversitesi’ndeki tahsili sonrasında iş kariyerini önce öğretmen ve muhabirlikle başlayan Reşidov, 1959’da Özbekistan SSC Komünist Partisi’nin Birinci Sekreterliğine kadar yükseldi. Ülkeyi yönettiği 24 yıl devamında depremden viraneye dönüşen Taşkent’in kısa sürede onarılması, bilim ve kültürün gelişmesi, başkentte metro inşa edilmesi, insanların yaşam şartlarının iyileştirilmesi gibi önemli işlere önyak oldu. Bununla birlikte Reşidov dönemi nepotizm ve rüşvetçiliğin devlet düzeyinde yayılması ile de akıllarda kaldı.

Rusya'daki pamuk ihtiyacının yarısı kadarını temin ettiği söylenir.² Buna benzer bilgiler Özbekistan'da neşredilen *Vatan Tarihi* (2016) adlı eserde de mevcuttur.³

"Özbekistan Tarihinden Universal Kollanma (2019)" kitabında verilen bir bilgiye göre Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki toprak siyaseti, pamuk üretiminin dayatılması, pamukla ilgili tefeciliğin artması 19. yüzyılın sonlarında bölgede görülen ayaklanmalara sebep olmuştur.⁴ Aynı eserde Sovyetlerin bölgedeki reformları hakkında söz edilirken Özbekistan hududunda hususî toprak sahipliği yok edilerek insanlardan alınan toprakların kolektif kullanmaya geçiş süreci detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.⁵ Kitabın devamında Aral gölünün kuruması ve Pamuk İşî olayının anlatımları da yer almaktadır.⁶

Özbekistan'daki pamuk siyaseti başta olmak üzere bazı başka konularda da muhalif fikirler 1942-1975 yılları arasında Avrupa'da çıkan "Millî Türkistan" Türkistanlı muhacirlerin dergisinde yer almıştır. Tanınmış araştırmacı ve yazarlardan Veli Kayum Han, Baymirza Hayit ve Bulakbaşı, Rusların Türkistan topraklarında uyguladıkları çoğu girişimi tenkit etmişlerdir. Özellikle Baymirza Hayit yaptığı akademik araştırmaları bu konuyu ele almıştır.⁷ Nurgül Uzunel'in "Millî Türkistan" dergisi hakkındaki çalışmasında da⁸ pamuk siyasetine değinilmiştir.

Pamukla ilgili olayların anlatımı daha çok Reşidov dönemi ve sonrasını ele alan araştırmacıların eserlerinde yer almaktadır. Böyle olmasının değişik sebepleri bulunmaktadır. Reşidov, Sovyet dönemi Özbekistan'ını en uzun süre yöneten bir siyasetçiydi. Uzun yıllar Özbekistan SSC Birinci Sekreterliği görevini yürüten Reşidov, cumhuriyette pamukçuluğun gelişmesi, çöl ve bozkırların pamuk ekimine elverişli topraklar haline getirilmesi, sulama kanalları yapılmasına en çok emeği geçen yönetici olmuştur. Tam da onun yönetimi yıllarında Moskova'nın pamuğa olan aşırı taleplerini yerine getirmek için abartarak yazmalar ve yolsuzluklar ortaya çıktı. Onun ölümünden sonra Özbekistan'da gösterişli cezalandırmalar gerçekleşti. Özbekistan'daki tüm bu süreçleri inceleyen İtalyan Siyasî Tarih araştırmacısı Riccardo Mario Gucciolla, bulgularını "The Crisis of Soviet Power in Central Asia: The Uzbek Cotton Affair (1975-1995)"⁹ adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Araştırmacının bu konuda birkaç makalesi de bulunmaktadır.

Adeeb Khalid, "Central Asia (2021)" adlı kitabında Orta Asya ve bu topraklarda pamuk ektirme siyasetini de ele almış, özellikle Sovyetler döneminde pamuk siyasetinin ne anlama geldiğine dikkat çekmiştir. Ona göre Sovyetler Birliğinin Orta Asya'daki pamuk siyasetinin sonucu olarak, Sovyet döneminin sonuna gelindiğinde Özbekistan'ın kendisi

² Ahmadali Askarov, *Özbekistan Halkları Tarihi* (Taşkent: Fan neşriyatı, 1993), 155.

³ K. Usmanov, *Vatan Tarihi* (Taşkent: Şark neşriyatı, 2016), 186-193.

⁴ D. Orakov & A. Şarapov, *Özbekistan Tarihinden Universal Kollanma* (Taşkent: Akademnaşr, 2019), 246.

⁵ Orakov & Şarapov, *Özbekistan Tarihinden*, 336-339.

⁶ Orakov & Şarapov, *Özbekistan Tarihinden*, 373-376.

⁷ Baymirza Hayit'in araştırma eserlerinin bazıları: *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi* (Ankara: 1995); *Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası* (Ankara: 1975); B. Hayit'in *Millî Türkistan*'da yazdığı makaleler, Timur Kocaoğlu'nun yayımladığı *Millî Türkistan Hürriyet Dâvası* (Ankara: 2004) adlı eserde derlenmiştir.

⁸ Nurgül Uzunel, *Millî Türkistan: Türkistanlı Muhacirlerin Avrupa'daki Dergisi 1942-1975* (İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı, 2016), 58-60.

⁹ Riccardo Mario Gucciolla, "The Crisis of Soviet Power in Central Asia: the Uzbek Cotton Affair (1975-1995)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Lucca IMT School for Advanced Studies, 2017), 165.

tüm ABD’deki pamuk üretiminden fazla pamuk üretmekteydi.¹⁰

Görüldüğü üzere, Özbekistan’da pamuk üretiminin getirdiği sonuçları inceleyen müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu husustaki yaklaşımlar cumhuriyetin genel tarihini ele alırken süreçlerin birbirine bağlamaksızın dile getirilmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada Özbekistan tarihinde yaşanan önemli olaylar pamuk üretimine bağlı halde değerlendirilecek, bir hammaddeye bağlı kalmanın nasıl bir sonuçlar getirebileceği incelenecektir.

1) Özbekistan’ın Pamuk Yetiştirme Bölgesine Dönüştürülmesi

Pamuğun Özbekistan ekonomisinde ayrı bir yere sahip olmasının yanı sıra ülke tarihinde de önemli bir yeri vardır. Verimli topraklara sahip olan bölge, pamuk üretici devletler arasında en kuzey yerleşimine sahiptir. Doğasının pamuk yetiştirmeye pek de uygun olmaması ile birlikte bu ürün, Rusların bölgeye gelmesi ile buralarda daha geniş bir alanı kaplamaya başladı. 19. yüzyılın ikinci yarısı Türkistan topraklarında hareketli geçti. Çarlık Rusya’sı Kuzey Kafkasya’yı işgal ettikten sonra Türkistan topraklarına yöneldi. 1864’te Çimkent, 1865 yılında Taşkent’in alınması ile başlayan işgal süreci 1884’te Merv şehrinin alınması ile son buldu. Ele geçirilen topraklarda Türkistan Genel Valiliği kuruldu. Buhara ve Hive hanlıkları Çarlık Rusya’sının vasalı olarak varlığını devam ettirdi.

Çarlık Rusya’sı bölgeye geldikten sonra burada bir dizi değişiklikler gerçekleştirdi. İdari bakımdan yapılan düzenlemelerin yanı sıra bölgeye demir yolları inşa edildi, ülke Batı teknolojisi ile tanıştı, posta ve telgraf sistemi kuruldu, Rus okulları açıldı ve Rus basını faaliyet yürütmeye başladı.¹¹ Bu gelişmelerin yanında ülkede pamuk ekme siyaseti uygulandı.

Türkistan topraklarında daha önce de belli bir oranda pamuk yetiştiriliyordu. Fakat 19. yüzyıl sonunda bölgede pamuk üretimi ile ilgili yapılan bazı hareketler burada adeta bir pamuk hummasına sebep oldu. Şöyle ki, Rusya o dönemlerde pamuğa olan ihtiyacını Amerika, Brezilya, Mısır ve Hindistan gibi ülkelerden temin ediyordu. Bunun için önemli ölçüde dövize gereksinim duyulmaktaydı. Türkistan toprakları Rusya’nın eline geçince burada üretilen pamuk ile devletin ihtiyaçlarının karşılanması amaçlandı. Fakat Türkistan pamuğu diğer ülkelerdeki pamuklar gibi kaliteli değildi; ondan yapılan kumaş kalın ve kullanışsızdı. Türkistan’ın pamuk diyarına dönüştürülmesinde Nikola Rayevski’nin (1839-1876) önemi büyüktür. Asilzade asker ailesinden gelen Rayevski, kendisi de askerliğin yanı sıra ziraata da ilgi duyuyordu. Kırım’da üst sınıf pamuk yetiştirme hobisi ile meşgul olmuştu; ürünleri 1864’te Rusya Tarım Fuarında sergilenmişti.¹²

Kırım toprakları daha ziyade üzümçülük için kullanıldığından, Rayevski için Türkistan toprakları olağanüstü bir keşifti. 1871’de bizzat kendisi Taşkent’e gelerek Amerika pamuğunu Türkistan topraklarına uygun hale getirme işleriyle uğraştı. Aynı yıl Semerkant’taki büyük bir alana Amerika pamuğu ekildi. Güzel bir netice alınınca bölgede

¹⁰ Adeeb Khalid, *Central Asia; a New History from the Imperial Conquest to Present* (Princeton: Princeton University Press, 2021), 258.

¹¹ Ahmet Kanlıdere, “İdil-Ural ve Orta Asya’da Kültürel ve Toplumsal Dönüşüm (1800-1991)”, *Ötüken’den Kırım’a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, ed. A. Kanlıdere & İ. Kemaloğlu (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020), 473-474.

¹² İlga Mehti, “Hlopok, Lyudi, Voynı”, *Hronika Turkmenistana* (2016), erişim 31.08.2022, <https://www.hronikatm.com/2016/12/hlopok-lyudi-voynyi/>.

Rayevski'nin Amerika pamuğuna ilgi çoğaldı. 1875'te Taşkent'te yerli ziraatçılardan Molla Yolçı Toyçıboyev, Rayevski pamuğunu tarlasına ekti. 1878'e gelindiğinde bu tür pamuk Andican, Nemengan, Kokand ve Margilan gibi Fergana Vadisi tarlalarında yetiştirilmekteydi.¹³

Rus hükümeti genel olarak Amerika'ya olan pamuk bağımlılığından kurtulmak için Türkistan topraklarını pamuk üretimi için kullanmaya başladı. Bu amaçla Avrupa'dan kredi sağlandı. Fergana Vadisinin önemli bir kısmı pamuk ekimine ayrıldı. 20. yüzyılın başlarında Fergana topraklarının yarısından fazlasında pamuk ekildi, bölge işçilerinin yarısına yakını pamuk üretimi ile meşgul oldu. Pamuk ekiminin gelişmesi ülkede tahıl üretimini azalttı. Bunun sonucunda ülke buğday ve arpayı Rusya'dan almaya mecbur kaldı. Çarlık Rusya'sının 1917'de bir devrim sonrası yıkılmasının ardından ülkede açlık felaketi baş gösterdi. Bununla yetinmeyip, tahıl karaborsacıları bu durumdan faydalanarak servet çoğalttılar. Pamuk fiyatı ucuzlarken diğer yiyecekler pahalandı.¹⁴

20. yüzyılın birinci yarısında Rusya'da yaşanan siyasi olayların tesiri Türkistan topraklarında da yankı buldu. 1917 ihtilali sonrası yönetime geçen Bolşevikler Türkistan'da da yönetim kurma çabalarını sergilemekteydiler. İhtilalden hemen sonra Taşkent'i ele geçiren Bolşevikler 1918 yılının ilkbaharında Sovyet Rusya Federasyonu'na giren Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni oluşturdular. Hive ve Buhara'da devam eden hanlıklar 1920'ye gelince Bolşevikler ve Ceditçi gençlerin iş birliği ile yok edildi ve yerlerine önce Harezmi ve Buhara Halk Cumhuriyetleri kuruldu. 1924'te bu iki cumhuriyet kısa bir süre Sovyet Sosyalist cumhuriyeti statüsünü aldıktan sonra Türkistan ÖSC ile birlikte Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine dahil edildi.¹⁵

Yeni cumhuriyetlerin oluşumu yerli halkları fazlasıyla etkiledi. Sovyetler değişik bölgelerde hükümet teşkil ettikten hemen sonra hızlı ve taviz vermeyecek bir şekilde siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşüm projelerine başladılar. 13 şubat 1925'te Buhara'da olan Özbekistan SSC 1. Kuruluş Kurultayında konuşan Mikail Kalinin,¹⁶ yeni cumhuriyetler kurulduğunu ilan ettikten sonra, Özbekistan Komünist Partisi'nin kurulması teklifini verdi. Bu kurultayda bundan sonraki 66 yıl boyunca Özbekistan'ın siyasi hayatında en etkili olan oluşum (Özbekistan Komünist Partisi) teşkil edildi.¹⁷ Bundan böyle ülkede olacak herhangi önemli olay parti onayı ve katılımı olmadan gerçekteşemezdi. Memlekette tüm sahalardaki yönetim parti eline geçti.

Özbekistan, Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden birine dönüştüğü yıllardan itibaren ülkede gerçekteştirilen çeşitli reformların belki de halkı en çok etkileyeni toprak reformu oldu. Bilindiği üzere, Özbekistan'da o yıllarda yaşayan halkın büyük bir kısmı tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı. 2 Aralık 1925 tarihli Özbekistan Komünist Partisi Merkezî İcra Komitesi'nin "Suyu Millileştirme" ve "Toprak ve Su Islahatı Hakkında" diye adlandırılan iki kararı ile varlıklı toprak sahiplerinin topraklarına, hayvanlarına ve toprak

¹³ Usmanov, *Vatan Tarihi*, 189.

¹⁴ Zeki Velidi Togan, *Buğünkü Türki (Türkistan) ve Yakın Tarihi* (İstanbul: Enderun, 1981), 278.

¹⁵ K. A. Zufarov, *Uzbekskaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika* (Taşkent: Özbek Sovyet Ansiklopedisi Neşriyatı), 92-105.

¹⁶ Mikail Kalinin (1875-1946), şubat ve Ekim İhtilalleri katılımcısı. SSCB Yüksek Prezidyum reisi.

¹⁷ Abdulla şaropov, *Özbekistan Tarihinden Ünlü Kullanma* (Taşkent: Akademnaş, 2019), 334.

aletlerine el konuldu. 1929 yılına kadar Özbekistan’ın tüm vilayetlerinde ıslahat neticesinde 5000’den fazla toprak sahibinin malları devlete geçirildi. Islahat, sadece zengin olan toprak sahiplerini değil, ortadan daha iyi halde olanları da etkiledi. Bunun gibi 23 binden fazla insanın toprağı elinden alınarak, sahiplerinin çoğu sürgüne gönderildi. Reformlara karşı çıkanlar hapis ve idam cezasına mahkûm edildi. Ele geçirilen topraklar Sovyet usulü tarım kooperatifleri olan Kolhoz ve Sovhozlara dönüştürüldü.¹⁸

Topraklar tek bir yönetim altında toplandıktan sonra onlardan olabildiğince faydalanmak, çorak toprakları da tarıma elverişli hâle getirmek için sulama sahasında da reformlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu ihtiyacı gidermek için ülkede kanallar kazılmaya başladı. Bunlardan en meşhuru 1940’da 160 bin kişinin katılımı ile kırk beş günde tamamlanan Büyük Fergana Kanalı’dır.¹⁹ Sovyetler döneminde Özbekistan’da kurulan 17 kanalın umumi uzunluğu 156 bin km’yi teşkil etmekteydi. Bir yıl devamında Aral Gölü havzasına koyulacak suyun %50’si kanallar vasıtasıyla sulama için kullanılmaktaydı.²⁰

Kuşkusuz, Sovyet Özbekistan’ının en gelişmiş ekonomik alanı tarım oldu. Çarlık Rusya’sının Özbekistan’ı pamuk ülkesi olarak kullanma siyaseti Sovyetlerde de devam etti. Belirtmek gerekir ki pamuk üretimi çok zahmetli bir iştir. Çok miktarda enerji, doğal ve insan kaynağına ihtiyaç duyulan, yılın hemen-hemen her ayında uğraşılan bu üretim özellikle hava şartlarına bağlı olarak hasat zamanında çok farklı sonuçlar gösterebilmektedir.

Pamuk SSCB için stratejik anlam taşıyan bir hammadde idi. Ülkenin ekonomik bağımsızlığı birçok bakımdan pamuğa dayanıyordu. Pamuk yetiştirmek aynı zamanda siyasi bir mesele olarak görüldü. Pamuk hakkında olumsuz fikir beyan etmek, tenkit etmek devlet tarafından cezalandırılırdı. Cumhuriyette pamuk propagandası yapılır, pamuk “Ak Altın”a benzetilir, pamuk deseni milli desen olarak görülürdü. Cumhuriyet armasında da pamuk resmi olması bunun önemine işaret ediyordu.

2) Reşidov Devrinde Pamuk Üretimi

Çarlık döneminde ve Sovyet yönetiminin kırk yılı boyunca pamuk siyasetinden söz ettik. Artık, Reşidov döneminde pamuk ekimi ve hasılatı meselesinin ne gibi sorunlara yol açtığı konusuna gelebiliriz. Özbekistan Sovyet Cumhuriyetindeki pamukla ilgili önemli bazı gelişmeler Şeref Reşidov’un 24 yıllık yönetim yıllarının başlarında oluşmaya başlayıp, ölümünden sonra zirveye çıktı. Reşidov’un Birinci Sekreterlik²¹ yıllarında (1959-1983) pamukçuluk için cumhuriyetteki tarım arazisinin üçte ikisi kullanılmaktaydı. Dünyanın en kuzeyinde yer alan pamuk üreticisi olan Özbekistan’da pek de elverişli sayılmayan doğa şartlarına rağmen yüksek hasat elde ediliyordu. Bunun için geniş çapta sulama işleri, boz toprakları tarıma verimli hale getirmek için çalışmalar, yeni pamuk türleri üretimi, toprak ıslahı gibi birçok işler yapıyordu.²²

¹⁸ Şaropov, *Özbekistan Tarihinden Ünsel Kullanma*, 336.

¹⁹ Asıl ismi, Osman Yusupov Adındaki Büyük Fergana Kanalı. 162 km uzunluğundaki bu kanala, dönemin Özbekistan KP Birinci Sekreteri olan ve bu girişime öncülük eden Osman Yusupov’un adı verilmişti.

²⁰ Zufarov, *Uzbekskaya Sovetskaya Sotsialisticheskaya Respublika*, 39.

²¹ Cumhuriyet Parti Birinci Sekreterliği, Sovyet cumhuriyetlerindeki en üst yönetim makamıydı.

²² Zufarov, *Uzbekskaya Sovetskaya Sotsialisticheskaya Respublika*, 202.

Sovyetler Birliği ekonomisinin gelişmesi için 1928 yılından itibaren beş yıllık planlamalar yapılmaya başlamıştı. Bu planlamalara dayanarak cumhuriyetin pamuk üretim yükümlülüğü her yıl daha da artırılıyordu. Bu durum tarıma elverişli olmayan topraklardan da faydalanılması zorunluluğunu ortaya çıkardı. Neticede Özbekistan'ın çok kısmını teşkil eden çöllere de su kanalları getirildi. Su ihtiyacının giderilmesi için Çarvak, Kattakurgan, Tuyatortar gibi birkaç baraj kuruldu. Mirzaçöl, Karşi, Cizzah, Makrid gibi yerlerin toprakları tarıma elverişli hale getirildi. Yeni şehir ve köyler ortaya çıktı, insanlara iş olanağı sağlandı.²³

Pamuk üretiminde çok sayıda el emeğinden faydalanılırdı. Özellikle hasat zamanında tüm cumhuriyette pamuk üretimi için seferberlik ilan edilirdi. Sadece çiftçi ve köy ahali değil, şehir halkı da pamuk toplamaya gönderilirdi. Okul ve üniversiteler tatil edilip öğrenciler uzaklardaki pamuk tarlalarına götürülür, pamuk toplama planı hedefine ulaşana kadar orada çalıştırılırdı. Bazı yıllarda öğrencilerin birkaç ay tarlalarda kaldığı olurdu.²⁴ Hava şartlarının uygun olmadığı dönemlerde, kar ve yağmurların altında bile pamuk toplatılırdı.

Hava şartlarından dolayı pamuk planının gerçekleştirilmemesi durumunda ilk başta cumhuriyetin üst yönetimdekiler Moskova tarafından cezalandırılırdı. Örneğin, Reşidov'dan önce Özbekistan Birinci Sekreteri olan Nurettin Muhitdinov'un²⁵ hatıralarında 1951 yılında pamuk planının sadece %87,1 gerçekleştirildiği için önce uyarma, sonra disiplin cezası uygulandığı söylenir.²⁶ Planı gerçekleştirememenin en büyük cezası da çiftçiye olurdu: onca emeğine rağmen çiftçiler pamuk için o yılki ekstra ödenekten mahrum bırakılırlardı. Pamuğun fiyatı ise çok düşüktü. 1 kg pamuk için 5 tiyin²⁷ verilirdi. Bu bir bardak suyun fiyatıydı. 1 ton pamuğun Pazar fiyatı 2700 ruble olduğu halde çiftçiye 810 ruble verilirdi.²⁸

Çeyrek asırlık yönetimi boyunca, tabii olarak, Reşidov da olumsuz hava şartları yüzünden hâsılat planının gerçekleştirilememesi durumlarıyla yüz yüze gelmiştir. Böyle bir durumda Reşidov'un kendi girişimi ile durum hakkında haberler merkezî basında çıkarılırdı.²⁹ Cumhuriyet yöneticisinin böyle olumsuz bir durumda bile devlet yöneticisi olan Genel Sekretere doğrudan vaziyeti anlatmak yerine haber kanallarını tercih etmesi ilginçtir. Belki de özelde yapılan bildirim kanıtı olarak durumun basında da yansıtılmasını istemiştir.

²³ B. O. Törayev, "Şarof Raşidov Özbek Halqi Milliy Himoyaçisi, Özbekistonda Millatlararo Munosabatlar Barqarorligi Asoschisi," *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağışlangan İlmîy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari)*, 74-75.

²⁴ İrismat Abduxoliqov, *Men Bilgan Şarof Aka* (Taşkent: Akademnashr, 2018), 54.

²⁵ Nuriddin Muhitdinov (1917-2008), Taşkent'in Aklan mahallesinde doğdu. Babası muhtardı. 1939-1946 yıllarında Sovyet ordusunda görev aldı. Stalingrad muharebesine katıldı. 1955-57 yılları arasında ÖSSC Parti Birinci Sekreteri görevinde bulundu. 1957-1961'de KP Merkezi Komitesinin Sekreteri görevini üstlendi. 1968-1976'de SSCB'nin Suriye'deki elçisi oldu. 1986'da Taşkent'e döndü. 1989'e kadar Bakanlar Kurulu Danışmanı olarak faaliyetini devam ettirdi. Nurettin Muhitdinov, *Gody Provedennyye v Kremle* (Taşkent, 1994), 3.

²⁶ G. Reşidova & D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson-Davr Közğusida va Davr-Inson Taqdirida* (Taşkent: Tasvir, 2017), 275.

²⁷ Sovyetler dönemi en küçük para dilimi olan kopeykanın Özbekçe söylenişi (Türkçedeki "kuruş" gibi), 100 kopeyka 1 rubleye denk geliyordu.

²⁸ Mamadaliev, "Şarof Raşidovning Rahbarlik Faoliyati: Miflar va Reallik," 70-71.

²⁹ Abduxoliqov, *Men Bilgan Şarof Aka*, 49-53.

Aynı hal ilkbahar döneminde yağmurlardan dolayı pamuk ekiminin zorlaştığı ve çok miktarda tohumun yüksek nem sebebiyle çürümesinden dolayı tekrardan dikildiği zaman da gerçekleşmişti. “Vremya” programında³⁰ yayınlanan haberin sonrasında Brejnev, Reşidov’u arayıp doğal afeti gidermek için Özbekistan’a merkezi bütçeden para ayrıldığını söylemiş, fakat buna rağmen o yıllık planı gerçekleştirmesi şart olduğunu tembihlemiştir.³¹

3) Kontrolsüz Sulamanın Getirdiği Çevresel Sorun

Pamuk yetiştirmek için çok su gerekir. Özbekistan’ın su kaynakları kısıtlıdır. Cumhuriyet hududundan iki büyük nehir; Sırderya ve Amuderya geçer. Bu iki nehir yakınlarına kadar Özbekistan ve Kazakistan’ın bölüştüğü dünyanın dördüncü en büyük gölü olan Aral’a dökülürdü. Cumhuriyetteki su kaynaklarının aşırı düzeyde kullanımı bugünlerde büyük çevresel sorun olan Aral’ın kurumasına sebep oldu. Peki, Reşidov bu durumdan haberdar mıydı?

Yaklaşan su krizi hakkında 70’li yıllardan itibaren konuşulmaya başlanmıştır. Buna rağmen su yetersizliği Moskova’nın pamuk planlarını azaltmıyordu. Tam o sıralarda Aral’ı kurtarma projeleri oluşturulmaya başlandı. Bu projeler tabii ki tarımda kullanılan iki nehrin suyunu daha az kullanmayı değil, Aral mntıkasında dış kaynaklar yardımıyla su kaynaklarını çoğaltmayı amaçlamaktaydı.

Projelerin en popülerleri olan Sibirya nehirlerinden su getirme projesini Reşidov’un bizzat kendisi komşu Kazakistan SSC Birinci Sekreteri Dinmuhammed Kunaev’i de dahil ederek Moskova’ya sunmuştu.³² Proje, Sibirya’nın İrtiş ve Dvina nehirlerinin bir kısmını Kazakistan ve Özbekistan toprakları üzerinden Aral’a yönlendirmeyi amaçlıyordu. Bu iki nehir özellikle ilkbahar döneminde çok sayıda sellere sebep oluyor, bunun neticesinde bataklıklar oluşuyordu. Proje gerçekleşirse sadece İrtiş’in Aral’a kadar gelecek olan akışının 1500 km mesafesi Rusya Federasyonu’nun Kurgan, Orenburg ve Omsk bölgelerinden geçecek, 1000 km’si de Kazakistan’dan geçecekti. Bu durum bu bölgelerin ekonomik durumunu da iyileştirecekti.³³

Sibirya’dan su getirme projesi Reşidov’un yönetiminin son yıllarında giriştiği iş oldu. Bu projenin gerçekleşmesi Özbekistan için yeni toprakların tarım için kullanılması, hızlı demografik yükseliş gösteren cumhuriyette işsizliği önlemek ve merkezden gitgide azalan yatırımı elde etmek anlamına gelecekti. İlk başta projenin yanlısı çoğaldı. Projeyi Komünist Parti Merkez Komitesi (bundan sonra KP MK olarak geçecektir) Tarım Bölümü onayladı. Proje 1976-1981 beş yıllık plana alındı. Komünist Partisinin 25. Kurulunda projenin gerçekleştirmeye girişme kararı alındı.³⁴

Merkez onayının akabinde Özbekistan da dâhil olmak üzere Sovyetlerde 26 proje enstitüsü kuruldu. Enstitü çalışanları 14 yıl devamında durumu iyi ve kötü yanlarıyla öğrenme, hesaplama ve kıyaslama işleriyle uğraştılar. Proje hazırlıkları bitme aşamasına

³⁰ Vremya Merkezi TV Haber Programı.

³¹ Abduxoliqov, *Men Bilgan Şarof Aka*, 55-59.

³² Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 218.

³³ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 221.

³⁴ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 218-219.

gelip kazınacak kanalın toprak işleri başlatıldığı sıralarda böyle bir girişim için Sovyetlerin maddi durumunun yetersiz olduğu ortaya çıktı. Reşidov'un ölümünden sonra 14 Ağustos 1986 yılında KP MK Siyasi Bürosu'nun toplantısında projeyi durdurma kararı alındı.³⁵

Bugüne kadar Aral havzası 68.900 kilometrekareden 8300 kilometrekareye kadar azaldı (1960 ve 2007 verilerine göre). Suyun tuzluluk oranının 10 kat artması neticesinde çok sayıda hayvan ve bitki yok oldu. Mıntıkada iklim değişikliği, anne ve çocuk ölüm oranının artması, işsizlik gibi sorunlar ortaya çıktı.

4) Reşidov'un Yönetim Yıllarındaki Yolsuzlukların Açığa Çıkışı

Pamuk üretimi, getirdiği çevresel sorunların yanı sıra cumhuriyetin sosyal ve siyasi hayatını etkisi altına bırakan olaylara da sebep oldu. 1983 yılı Reşidov'un yönetim hayatında en sıkıntılı yıl oldu. O yıl Özbekistan'daki yolsuzluklar hakkında binlerce mektuplar Merkezî İstihbarat Komitesine ulaşmıştı. Ocak ayında Reşidov, SSCB'yi 18 yıl yöneten Brejnev'in³⁶ ölümünden sonra devlet yönetimine yeni gelen Andropov³⁷ ile Moskova'da görüştü. Görüşmede Reşidov'un sonraki yöneticilik durumunun toplantıların birinde görüleceği ile tehdit ettiği söylenir.³⁸ Bunu Andropov'un Reşidov'a kendi isteği ile istifa etme teklifi olarak değerlendirebiliriz. Reşidov bu teklifi kabul etmemiş, cumhuriyetin yönetiminde kalmıştır.

İstifa teklifi geri çevirilince şubat ayında KP MK Siyasi Büro toplantısında Özbekistan'da pamukçuluktaki yolsuzlukları incelemek hakkında karar alındı ve SSCB Baş Savcılığına soruşturma komisyonu düzenleme görevi verildi. Aynı yıl Nisan ayında Merkezden gönderilen müfettişler Telman Gdlyan³⁹ ve Nikolay İvanov⁴⁰ başkanlığındaki komisyon cumhuriyette çalışmaya başladı.⁴¹ 27 Nisan'da Buhara Vilayet Sosyalist Mülkiyet Hırsızlığıyla Mücadele Departmanı (OBHSS) başkanı rüşvet alırken gözaltına alındı.⁴² Bu olay Reşidov ve cumhuriyetin başına yaklaşan kara bulutların habercisiydi.

1983 yılı temmuz ayında Moskova'da gerçekleşen Genel Kurul'da Reşidov, Özbekistanlıların bu yıl partinin cumhuriyetin önüne koyan tüm vazifeleri gerçekleştireceğini söyledi. Reşidov'un konuşmasından sonra kürsüye çıkan Andropov, ülkede devlet mülkünün kötüye kullanılmasına karşı mücadelenin gerekli olduğunun altını çizdi.⁴³

³⁵ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 219.

³⁶ Leonid Brejnev (1909-1982), Ukrayna'nın Kamenskoe şehrinde bir işçi ailesinde doğdu. Parti faaliyetini 1923'te Komsomol'a üyelikle başlayan Brejnev, önce Ukrayna, sonra Kazakistan'da yaptığı görevlerindeki başarıları dolayısıyla Moskova'ya teklif edildi. Kendisinden önceki Genel Sekreter Kruşçev'in yardımıyla üst parti devlet yönetimine kadar yükseldi. 1964-1982 yılları arasında SSCB KP Genel Sekreteri olarak görev aldı.

³⁷ Yuri Andropov (1914-1984), 1930 yılından Komsomol teşkilatında çeşitli görevler yaparak 1967 yılında SSCB Milli İstihbarat Başkanı derecesine çıktı. Bu görevde 1982'ye kadar kaldı.

³⁸ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 301.

³⁹ Telman Gdlyan (doğ. 1940), 1983 yılında SSCB Baş Savcılığında özel davalar boyunca baş soruşturucu olarak görev almaktaydı.

⁴⁰ Nikolay İvanov (doğ. 1952), 1983-1989 yıllarında T. Gdlyan ile birlikte "Özbek davası" soruşturmasının liderleri arasında yer aldı.

⁴¹ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 301.

⁴² Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 303.

⁴³ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 302.

1983 yılının sonbaharı geldiğinde Reşidov günlerinin önemli bir kısmını cumhuriyetin her köşesindeki pamuk tarlalarında geçirmekteydi. Bunun yanı sıra Merkezin ona yüklediği görevlerini de ihmal etmiyordu. Eylülde Sovyet delegasyonu ile Etiyopya’ya gitmişti. Ekim ayında da altı seyahat yapmak zorunda kaldı.⁴⁴ Ekim ayını yoğun bir iş temposunda geçiren Reşidov, ay sonunda Karakalpakistan’daydı. 30 Ekim’de üç ilçedeki tarlaları ziyaret edip, birkaç toplantıda katıldıktan sonra akşama doğru rahatsızlanan Reşidov, vilayetleri ziyaret etmede kullandığı özel tren vagonunda vefat etti.⁴⁵

Reşidov’un ölümü hakkında çeşitli dedikodular vardır. Resmi beyana göre onun kalp yetersizliğinden vefat ettiği bilirse de, bazı kaynaklarda onun zehir içerek veya kendini vurarak intihar ettiği söylenir.⁴⁶ Fakat Reşidov’un son anlarında onun yanında olan özel koruma komiseri Sadullo Muhammadkulov’un tanıklık ettiğine göre Reşidov’un ölüm sebebi kesinlikle intihar değildir. Hatıralarında Muhammadkulov, Reşidov’un hayatının son saatlerini en ince ayrıntısına kadar dile getirmiştir. Bununla birlikte kızı ve torununun kitabında dedikodular hakkında söylenmesine rağmen onların esassız olduğu hakkında kesin bir ifade bulunmamaktadır.

Reşidov’un ölümünü Andropov’la olan görüşmesinin verdiği sıkıntıya bağlayanlar da vardır. Bunun sebebi Reşidov’un Genel Sekreterle yaptığı son telefon görüşmesiydi. Şöyle ki, 29 Ekim’de Harezmi vilayeti Parti Komitesinin Birinci Sekreteri M. Hidaybergenov vilayetin 300 bin ton pamuk topladığı hakkındaki müjdeyi Reşidov’a bildirdi. Reşidov bu iyi haberi merkeze bildirmek için Andropov’u aradı. Andropov da onu kutlamak yerine bu rakamın ne denli gerçek olduğunu elbette kontrol edeceklerini söylemiştir.⁴⁷

Diğer bir tahmine göre Reşidov’un ölümünü yaklaştıran husus onun ölümünden üç gün önce Vietnam’a uçan Azerbaycan SSC Birinci Sekreteri Haydar Aliyev’in Taşkent’e gelmesi olmuştur. Reşidov, Aliyev’le görüşmek için 26 Ekim’de Urgenç’ten Taşkent’e uçtu. Havalimanında kendisini Reşidov’un karşıladığını gören Aliyev, durumun kötülüğünü, Andropov’un Reşidov’a karşı eylemlere başladığını söylediği ve Reşidov’un da bundan çok etkilendiği söylenir.⁴⁸ Reşidov’un kızının yazdığı hatıra kitabında da bu ihtimal dile getirilmiştir.

Aliyev’in Taşkent’te Reşidov ile kısa görüşmesi onun ölümüne sebep olmuş görüşüne katılmayanlar da bulunmaktadır. Reşidov’un özel koruma komiserinin verdiği mülakata bakılırsa bunun doğru olmadığı görülür. S. Mamatkulov’un dediğine göre Aliyev’le görüştüğü zaman Reşidov’un keyfi yerindeydi. Onların arasındaki sohbet gizli olup, başkalarının duymadığı şekilde olmuş olsa da özel güvenlik hizmetinin kişi hakkındaki psikolojik portre, onun davranışları, bakışları, tutumlarına göre o gün

⁴⁴ Etiyopya’dan Moskova’ya ve ardından hemen Taşkent’e, 24 Ekim Taşkent’ten Urgenç’e, 26 Ekim Urgenç’ten Taşkent’e, 27 Ekim Taşkent’ten Urgenç’e, 28 Ekim Urgenç’ten Turtkul’a ve ardından Urgenç’e, S. Muhammadkulov, “Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara”, erişim 14.09.2022, <https://uz.sputniknews.ru/20171105/Rashidov-vospominaniya-komissara-6747573.html>.

⁴⁵ “Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara.”

⁴⁶ Abduxoliqov, *Men Bilgan Şarof Aka*, 130; Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 312.

⁴⁷ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 311.

⁴⁸ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 313; Abduxoliqov, *Men Bilgan Şarof Aka*, 131.

Reşidov'u kötü yandan etkileyen durum olmadığını söylemiştir. Hatta sohbetten sonra Reşidov'un çok iyi bir durumda olduğu, arabada Mamatkulov'a radyo açmasını rica ettiği, keyfi yerindeyken hep böyle davrandığı söylenir.⁴⁹

Ne olursa olsun, Reşidov'un vefatı Andropov'un devletin yönetimine geldikten sonra Özbekistan hususunda soruşturmalar başlattığından etkilenmiş olduğu görünümünü vermektedir. Savaşta aldığı yaralanmanın etkisi, daha önce de yaşanan sağlık sorunları, Brejnev gibi haminin vefatı ardından Andropov'un soğuk davranışları, tüm Sovyetler devletinde başlatılan yolsuzluklara karşı mücadele ve Özbekistan'daki soruşturmaların gerilimi hepsi yığılıp Reşidov'un hayatının son bulmasına sebep olduğu açıktır.

5) Pamuk Skandalı⁵⁰

Reşidov'un son aylarda sıkılması esassız değildi. Andropov'un yönetime gelmesi ile devlette Brejnev zamanında olmayan reformlar başladı. KGB'nin yetiştirdiği yönetici devletin ne denli yolsuzluk bataklığına battığını iyi bilirdi. Yeni başkanın önünde devletteki uzun yıllar devam eden aynılığı değiştirmek, etkili hareketler yaparak kendi mevkiini sabitlemek gibi bir vazife durmaktaydı. Bunun için devletteki yolsuzluklara karşı mücadele yolunu seçen Andropov, başkalarına ders olması için Özbekistan'ı cezalandırmayı seçmişti.

Andropov, istihbarat kuruluşundan geldiğini göz önünde bulundurursak, SSCB'de olup biten usulsüzlük ve sahtekârlıklardan epeyce haberdardı. O yıllarda Özbekistan'daki pamukla ilgili hasadı çoğaltarak göstermeler [pripiski], rüşvetçilik ve sahtekârlıklar hakkında çok sayıda şikâyet mektupları merkeze yollanmıştı. Daha Reşidov hayattayken merkezden yollanan soruşturma komisyonu Özbekistan'da soruşturmalar yapıyor, bazı yöneticilerin işleri mahkemeye sevk ediliyordu.

Şurası açık ki, Andropov daha önce de yolsuzluğa karşı mücadelelerde öncülük etmişti. 1970'lerin sonlarında Balık Davası olarak bilinen bir dizi suç incelemeleri o zaman KGB başkanı olan Andropov'un bizzat kontrolü altında yürütülmüştü. O yıllarda balıkçılık Bakanı olan Aleksandr İşkov⁵¹ Avrupa'daki balık mağazalarından etkilenerek SSCB'de de bu tür mağazalar açma girişiminde bulundu. Önce Moskova, sonra ülkenin başka şehirlerinde Okean [Okyanus] mağazalar zinciri açtı. Mağazalar Batı standartlarına uygun, görkemli ve ilgi çekiciydi. Bu girişim sonrası denizlerden uzak yerlerde yaşayanlar bile deniz mahsullerini satın alma imkanını elde etmişler. Böylece balık o dönemde sıkıntıda olan et ürünleri yetersizliğine bir alternatif olmuş, bununla ülke ekonomisine katkı sağlanmıştır.

Girişimin başarısını gören Bakanlar Kurulu Başkanı Kosigin, İşkov'un balık üretim ve satış kontrolünü balıkçılık sektörüne verme teklifini olumlu değerlendirerek ilk kez bir sanayi kontrolü devletten bakanlığa geçmiş oldu. Bunun akabinde balık üretiminden satışına kadar olan her aşamada usulsüzlükler görülmeye başladı. Çift girişli muhasebe ve

⁴⁹ "Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara".

⁵⁰ "Pamuk İşi" veya "Özbek İşi" olarak da bilinir.

⁵¹ Aleksandr İşkov (1905-1988), 1940-1979 yılları arasında SSCB'de balıkçılık sanayisinin başında üst yönetim görevlerinde bulundu.

büyük çapta rüşvet balıkçılık sahasında dolanmaya başladı. Soruşturmalar bu zincirin devletin üst düzey yöneticilerine kadar çıktığını gösterdi. Balıkçılık Bakanı yardımcısı ölüme mahkûm edildi. Bakanın kendisi Brejnev’in müdahalesi ile cezadan kurtuldu.⁵² Bu iş daha sonra Soçi-Krasnodar davası olarak daha da büyüdü, çok sayıda yolsuzluk ve rüşvet olayları açığa çıktı. Brejnev zamanında zorluklarla ilerleyen bu davalar Andropov zamanında kolay sonuçlandı. Soçi ve Krasnodar’daki çoğu yönetici hapse girdi.⁵³

Özbekistan’a gelecek olursak, burada da yolsuzluklarla ilgili davalar sadece Andropov’un Genel Sekreter olduğundan sonra görülmeye başlamıştır diyemeyiz. Daha 70’li yılların ortalarında Özbekistan SSC Yüksek Kurul Reisi Yadgar Nasrettinova’ya karşı rüşvet suçlaması ile dava açılmıştır. Dava mahkemeye teslim edilirken en son aşamada Brejnev’in müdahalesi ile iş frenlenmiş, Nasrettinova ise Moskova’ya yeni bir göreve çağırılmıştır. Böyle olmasının sebebi Nasrettinova’nın Brejnev’ten bir yol bulup yardım istemeyi başardığı gösterilir.⁵⁴

Reşidov’un ölümünden önce başlatılıp, sonra tüm hızıyla devam eden yolsuzluk davalarının hepsi daha sonra “Pamuk İşi” olarak basında adlandırıldı. Pamuk İşi sadece bir tek dava olmamış, fakat hemen-hemen her dava pamukla bağlı olduğundan bu ad ile birleştirilmişti. Özbekistan’da 800 dava başlatılmış, 4 bine yakın kişiye hüküm okunmuştur.⁵⁵ Sadece Özbekistan’da değil, Rusya Federasyonu’nda da birkaç yönetici Özbek pamuğu ile bağlı davalar sebebinden mahkemeye verilmiştir.⁵⁶

Görüldüğü gibi SSCB boyunca yolsuzluklar yeni bir şey değildi. Onlar hakkında herkes bilir, malum miktarda göz ardı edilirdi. Peki devletin bu kadar yolsuzluğa girmesine sebep neydi? Brejnev yönetiminin son yıllarında devletin ürettiği ürünler tüm insanların ihtiyacını karşılamıyordu. Mal kıtlığı rüşvet, torpil, ikili muhasebe gibi kusurlara kapı açmaktaydı.⁵⁷ Diğer yandan iyi yaşam şartlarına ulaşabilme şansı veren makamlara erişmek de çoğu zaman torpil ve rüşvetle olabilmekteydi. Sovyet insanı özel mülke sahip olamazdı; mülk devletindi ve ortak kullanım söz konusuydu. Sovyetlerde oyun kuralları kapitalist dünyadakinden farklıydı. Burada insanın kıymeti maddiyattan öte daha uzun süre hükümranlık etme veya belli bir hükümrana hizmet etme, toplumdaki makam, partinin sunduğu çeşitli ayrıcalıklar, devlet ödülleri gibi şeylerle ölçülürdü.⁵⁸

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Neden Andropov yolsuzlukla açık mücadeleyi Özbekistan’dan başlattı? Özbekistan Sovyetler devletinin en yozlaşmış bölgesi miydi? Rusyalı tarihçi Aleksandr Kolpakidze’ye göre⁵⁹ Andropov’un Reşidov’un şahsına olan

⁵² “Ribnoe Delo Samiy Gromkiy Korruptsiyonniy Skandal v SSSR”, Diletant (2010), erişim 07.06.2022, <https://diletant.media/articles/35829694/>.

⁵³ Aleksandr Zvyaginsev, “Kurortnaya Drama”, Kommersant (2011), erişim 08.06.2022, <https://www.kommersant.ru/doc/1646828>.

⁵⁴ “Vladimir Kaliniçenko ile sohbet”, V Gostyah u Gordona (2004), erişim 30.05.2022, <http://www.gordon.com.ua/tv/kalinichenko/>.

⁵⁵ “Umer Osujdyonniy po Hlopkovomu Delu Zyat Brejneva”, Lenta.Ru (2013), erişim 09.06.2022, <https://lenta.ru/news/2013/10/10/churbanov/>

⁵⁶ “Vladimir Kaliniçenko ile sohbet”.

⁵⁷ Riccardo Mario Gucciolla, “The Crisis of Soviet Power in Central Asia”, 171.

⁵⁸ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 336.

⁵⁹ “KGB O’zbekistonga qarshi: tarixchi «paxta ishi» ning yashirin sabablarini ma’lum qildi”, Kun.Uz (2019), erişim 09.06.2022, <https://kun.uz/uz/news/2019/05/21/kgb-ozbekistonga-qarshi-tarixchi-paxta-ishining-yashirin-sabablarini-malum-qildi>.

çelişkisi yolsuzluk mücadelesini aynen bu cumhuriyet ile başlamasına sebep olmuştu; yoksa Özbekistan'dan kat-kat daha kötü durumda olan cumhuriyetler bulunmaktaydı.⁶⁰ Diğer yandan Afganistan'a Sovyet ordusunu sevk etme meselesinde Reşidov ve Andropov'un görüşlerinde zıtlık vardı. Reşidov baştan Andropov'un onayladığı bu girişime karşı olmuştu.⁶¹

Pamuk İşi davalarının kökü, 3 Şubat 1976'da Taşkent'te gerçekleşen KP Kuruluna kadar gitmektedir. Kurulda söz alan Reşidov, yeni beş yılda Özbekistan devlete her yıl en az 5 milyon ton pamuk vereceğini, 1983'e gelindiğinde bu rakam 6 milyon tona kadar çıkacağını vaat etmişti. Bu 6 milyon ton pamuk vaadi Reşidov'un Genel Sekreter Brejnev'in isteğine karşı çıkmadığından verilmiş olsa da daha sonra kendi ve cumhuriyetteki yüzlerce kişinin başına bela oldu. En iyi hava koşullarında cumhuriyetin devlete verebileceği pamuk 5 milyon tonu geçmesi imkansızdı. Üstelik her yıl iyi hasat almak için toprağa yapılan ilaçlamalar gitgide toprak verimliliğini olumsuz etkilemekteydi. Böyle bir durumda devletin cumhuriyete koyduğu mecburiyeti tamamlayabilmek için sahte raporlar oluşturulmaya başlandı.

Belli ki, sadece cumhuriyetteki sahteliklerle iş bitirmek mümkün değildi. Rusya Federasyonu'ndaki pamuk işleme fabrikaları müdürlerine rüşvet pahasına sahte bildirimlere göre hesap yapmak teklif edilirdi. En düşük altıncı sınıf pamuk kisvesi yerine işleme fabrikalarına atık ve tiftik sağlanırdı. Yetkililere hammaddelerin nitelik ve niceliğine göz yummaları için rüşvet verilirdi. Sadece bu değil, Özbekistan'dan Rusya'ya pamuk doldurulduğu gösterilen boş vagonlar da gönderilmekteydi. Boş vagon için 10 bin, yarı boş vagon için de 5-6 bin ruble rüşvet verilirdi.⁶² Bunun yanı sıra Özbekistan'da pamuk depolarında oluşan yangınlar hakkında sık-sık haberler çıkmaktaydı. Yanan depolardaki pamuğun raporlarda gösterildiğinden çok daha az olduğu belliydi.⁶³ Devlet Özbekistan'a sahte belgelere göre pamuk ücreti verirdi. Bu paranın bir kısmı devlet altyapısının gelişimi için sarf edilir, iş ücreti olarak ödenen diğer kısmı ise alttan yukarıya rüşvet olarak verilirdi.⁶⁴

Tüm bunlardan Reşidov'un haberi var mıydı? Tabii ki bu denli büyük dolandırma cumhuriyet liderinin bilgisi dışında olamazdı. Reşidov tüm bunları bilse de⁶⁵ önüne geçmesi mümkün değildi. Bu sahtekârlıklardan Brejnev'in de haberi olduğu kuvvetle muhtemeldir. Brejnev için pamuk stratejik bir hammaddeydi. Onun için gerçekte pamuğun ne kadar üretildiğinden daha ziyade yüksek sayılarla dış düşmanlar, özellikle ABD karşısında güçlü görünmek daha önemliydi.⁶⁶ Reşidov'la iyi ilişkiler ise çoğu şeye göz yummasına sebep olmaktaydı. Fakat şu da gerçektir ki, Reşidov, Brejnev'le her ne kadar iyi ilişkide olsa da cumhuriyete yüklenen imkânsız mecburiyete karşı çıkmaya kendisinde

⁶⁰ Kolpakidze açık söylemese de Gürcistan ve Azerbaycan'ı ima ettiğini anlamak zor değil.

⁶¹ "KGB O'zbekistonga qarshi: tarixchi «paxta ishi» ning yashirin sabablarini ma'lum qildi", Kun.Uz (2019), erişim 09.06.2022, <https://kun.uz/uz/news/2019/05/21/kgb-ozbekistonga-qarshi-tarixchi-paxta-ishining-yashirin-sabablarini-malum-qildi>.

⁶² "Vladimir Kaliniçenko ile sohbət".

⁶³ Yuri Luçinski, "Massı Bistro Zabılı Gdlyana i İvanova i Voznenavideli Yeltsena", Lenta.ru (2015), erişim 09.06.2022, <https://lenta.ru/articles/2015/05/18/luchinsky/>.

⁶⁴ "Vladimir Kaliniçenko ile sohbət".

⁶⁵ "Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara".

⁶⁶ "Vladimir Kaliniçenko ile sohbət".

cesaret bulamamıştı. Belki de bunun hiçbir işe yaramayacağını biliyordu.

1984 yılında Moskova’dan Özbekistan’daki davaları yürütmek için gönderilen Nikolay Kaliniçenko o zamanlar yapılan incelemeler hakkında şöyle der:

Beş yıl boyunca yapılanların ekonomik incelemesini yaptım. Sadece bu süre içinde, sahte yazılan minimum pamuk göstergesi beş milyon tona ulaşmıştı. Devlet bütçesinden gerçekte olmayan hammadde için Merkez üç milyar ruble ödedi. Bunların 1,6 milyarı Özbekistan’da oluşturulan altyapıya harlandı: yollar, okullar, hastaneler yapıldı. 1,4 milyarı ürün üretilmediği için kimsenin almadığı ücretlerdi. Diğer bir deyişle, beş yılda sahte raporlarla en az 1,4 milyar ruble devlet bütçesinden çalındı. Bu para yukarıdan aşağıya rüşvet şeklinde dağıtıldı.⁶⁷

9 Şubat 1984’te Andropov vefat etti. Onun yerine gelen Konstantin Çernenko zamanında da Özbekistan’da başlatılan soruşturmalar tüm hızıyla devam etti. 1984 yılı Haziran’ında Taşkent’e MK Sekreteri Ligaçev ve birkaç parti görevlisi Özbekistan SSC 16. Genel Kurulu için geldiler. Plenum’da Özbekistan’daki yolsuzluklar konuşuldu ve tüm bunların müsebbibi olarak Reşidov gösterildi.⁶⁸ Onun yerine cumhuriyet Birinci Sekreteri olan İnamcan Osmanhocayev, Reşidov’u karalayan bir konuşma yaptı.⁶⁹ Fakat şunu da söylemek gerekir ki Osmanhocayev’in kendisi de beş yıl sonra Pamuk Davası ile mahkemeye sevk edilecek ve 12 yıl hapis cezası alacaktır.⁷⁰

Bir yıl önce Reşidov’a sadakatte yemin edenler, Kurul’da Reşidov’u dürüst insanları takip etmek, cumhuriyette eş-dost kayırmak ve rüşvetçilik gibi illetlerin çoğalmasına zemin yaratmakla suçladılar.⁷¹ Reşidov’un bir zamanlar destek verdiği Rafik Nişanov tam o sıralarda “Raşidovşçina” [Reşidovcılık] ıslahını kullanmış,⁷² bu kelime “de-Stalinizasyon” gibi sonraki yıllarda “Reşidov’dan arındırma” anlamını almıştı. Kurul Reşidov’un naaşını Taşkent’teki Çağatay Mezarlığı’na tekrar defnedilmesi hakkında karar kabul etti.⁷³ Akrabalarının Reşidov’un naaşını kendi doğduğu yer olan Cizzah’da defnedilmesi talebi reddedildi.⁷⁴

1986’da Reşidov defnedildiği yerden gece vakti gizlice çıkarılıp tanınan parti görevlileri ve Özbekistan gelişimine katkıda bulunan ünlü insanların defnedildiği Taşkent’teki Çağatay mezarlığına gömüldü. Bir şeylerden korkmuş olmalı ki, mezarının üstü kalın betonla kaplandı. Tam o saatten sonra Reşidov’un ailesi ve yakın çevresi

⁶⁷ “Vladimir Kaliniçenko ile sohbet”.

⁶⁸ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 319.

⁶⁹ Rafik Nişanov, “Nigde Davlenie Sentra Ne Bilo Stol Razruşitelnim kak v Uzbekistane”, *Gazeta.Uz* (2020), erişim 14.06.2022, <https://www.gazeta.uz/ru/2020/12/23/nishanov/>.

⁷⁰ “Skonçalsya Bıvşiy Rukovoditel Uzbekistana”, *Radio Ozodlik* (2017), erişim 14.06.2022, <https://rus.ozodi.org/a/28375695.html>.

⁷¹ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 320.

⁷² Özbekistan’ın tanınan internet yayını *Gazeta.Uz*’a verdiği sohbette Nişanov bu kelimeyi Özbekistan’da o zamanlarda görülen otoriter yönetime ithafen söylediğini anlatır. Bununla birlikte Reşidov hakkında hep pozitif tutumda olduğunu belirtir: Rafik Nişanov, “Nigde Davlenie Sentra Ne Bilo Stol Razruşitelnim kak v Uzbekistane”, *Gazeta.Uz* (2020), erişim 14.06.2022, <https://www.gazeta.uz/ru/2020/12/23/nishanov/>.

⁷³ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 324.

⁷⁴ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 351.

baskıya maruz kalmaya başladı.⁷⁵ Hükümetin verdiği evde oturan eşi ve oğlu Osmanhocayev'in özel talimatı gereği oturduğu evden başka bir ev verilmeden çıkarıldı. Diğer çocuklarının bazılarının evleri geri alındı ve bazıları hiçbir esas gösterilmeden işten çıkarıldı. Eşi Hursend Gafurova'nın Gorbaçev'in eşi Raisa Gorbaçeva'ya durumu anlatarak ve yardım isteyerek yazdığı mektup cevapsız bırakıldı. Devletin verdiği özel emeklilik nafakası iptal edilerek, yerine en az emeklilik miktarı belirlendi.⁷⁶

Pamuk İşi kapsamında 430 kolhoz ve sovhoz reisi, 1300 reis yardımcısı, 84 pamuk fabrikası müdürü, 340 pamuk fabrikası uzmanı, 69 parti, iç işler ve savcılık görevlisi, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Kazakistan, Gürcistan ve Azerbaycan'daki sanayi işçileri vardı. Toplamda 22 bin insan yargılandı. Bunlardan 600 kişi çeşitli yöneticilerdi, 10 Sosyalistik Emek Kahramanı vardı. 1813 Parti çalışanı görevden alındı.⁷⁷

Bu davaların bazıları epeyce ses çıkardı. Özbekistan SSC İç İşleri Bakanı Yardımcısı G. Davidov soruşturmalar sürerken intihar etti.⁷⁸ Brejnev'in damadı bir zamanlar İç İşleri Bakanı yardımcısı olarak görev yapan Yuri Çurbanov da Pamuk İşi kapsamında yolsuzluk suçlaması ile 12 yıllık hapisle cezalandırıldı.⁷⁹ Özbekistan Pamuk Sanayi Bakanı Vahab Osmanov kurşuna dizildi.⁸⁰

Özbekistan'da Reşidov'un güvendiği yöneticilerden Ahmadcan Adilov'un (1925-2017) davası da oldukça ilginçtir. 1950'lerde Reşidov'un gözüne giren Nemengan'lı Adilov, 1970'lerin sonlarında Nemengan'ın Pap bölgesindeki 40 bin kişi çalışan, 14 sovhoz ve 17 kolhozdan oluşan Tarımsal Sanayi Kompleksi reisi olmuştu. Bu teşkilat bütün SSCB boyunca örnek bir teşkilat olup, kendisi birkaç parti kurultaylarında delege olmuştu. Reşidov'un yardımı ve kendi girişimi ile sanayiye köye getiren insan olarak tanınan Adilov, Moskova'da Pamuk İşi davasının en büyük figüranlarından biri oldu. 1984'de hapse alınan Adilov, 8 yıl Moskova hapishanelerinin birinde kaldı. Bu süre içinde hakkında hüküm verilmedi, Pamuk İşi'nin diğer figüranları gibi daha önce aldığı devlet ödülleri iptal edilmedi.⁸¹

Adilov hakkında hâlâ da çok çelişkili iddialar bulunmaktadır. Onu Özbekistan ekonomisine büyük katkıda bulunan girişimci, devlet adamı olarak görenlerle birlikte zalim, kanun tanımaz, ne pahasına olursa olsun maksadına erişebilen insan olarak bilenler de bulunmaktadır. Tanınmış Özbek yazarı Seyit Ahmet'in Cimciticlik [Sükünet] romanındaki başkahraman Adilov'un prototipi ile yaratılmıştır.⁸² Şurası ilginçtir ki, Adilov'un yargılandığı çoğu suçun kanıtı bulunamadı.

⁷⁵ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 325; "Video: Sayyora Rashidova otasi va Islom Karimov haqida", Kun.uz 2:33, (2019), erişim 14.05.2022, <https://kun.uz/uz/news/2019/02/08/video-sayyora-rashidova-otasi-va-islom-karimov-haqida>.

⁷⁶ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 350.

⁷⁷ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 328-329.

⁷⁸ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 330.

⁷⁹ "Umer Osujdyonniy po Hlopkovomu Delu Zyat Brejneva", Lenta.Ru (2013), erişim 09.06.2022, <https://lenta.ru/news/2013/10/10/churbanov/>.

⁸⁰ Zoloto dlya Partii, 35: 30, (2011), Erişim 14 Eylül 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=2GLbTBheA8c>

⁸¹ Timur Karimov, "Odilov Ahmadjan", Warheroes.Ru, erişim 16.06.2022, https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=18664.

⁸² Seyit Ahmet (1920-2007), bu romanını iyilik ve kötülük mücadelesi, Sovyet devri yöneticilerinin çirkinliği, sıradan halkın hayat zorlukları hakkında yazmıştır. Roman tam da Pamuk İşi davaları sürdüğü ve ses çıkardığı 1986-87 yıllarında Özbekistan'ın tanınmış edebi dergisi *Şark Yıldızı*'nda ilk kez neşredilmiştir.

Sovyetler ülkesini tam 13 ay yönettikten sonra 10 Mart 1985’te vefat eden Çernenko’nun yerine SSCB’nin son Genel Sekreteri Mihail Gorbaçev⁸³ geldi. Tam da onun yönetimi yıllarında Pamuk İşi ile ilgili ilginç gelişmeler görülmeye başladı. Andropov’u örnek alan Gorbaçev işini ekonomiyi iyileştirmekle değil yolsuzlukla mücadeleyi sıkılaştırmayla başladı.⁸⁴ Gorbaçev de mevkiini sağlamlaştırmayı Özbekistan’da yolsuzlukları cezalandırmakla başladı. Genel Sekreterliğe atandığının onuncu günü eski milletvekili ve Özbekistan İç İşleri Bakanı Kahramanov tutuklandı.⁸⁵ Bu olaydan sonra cumhuriyette kadro değişimi ve görevden almalar yeni güçle devam etti. Böylece kanun uygulayıcı kurumlardaki tasfiyeler, memlekette kolluk kuvvetlerin zayıflamasına sebep oldu. O devirde çeşitli suçlar çoğaldı. Sadece 1984 yılında Özbekistan’da 308 silahlı baskın, 1406 çalma, 5 binden fazla ev ve daire hırsızlığı gerçekleşti. Bu cumhuriyetteki yasa ve düzen kurumlarını itibarının merkezinde tutan Reşidov zamanından pek daha çoktu.⁸⁶

Gorbaçev’in yönetime geldiği yıl görevden alınmalar sadece Özbekistan’la sınırlanmadı. Yıl sonuna kadar Orta Asya’nın başka cumhuriyetlerinde büyük çapta değişiklikler oldu. Böylece 2 Kasım’da, 1961’den beri iktidarda olan Kırgızistan Birinci Sekreteri Turdakun Usubaliyev, bir yolsuzluk skandalının sonucu görevden alındı. Ardından, 14 Aralık’ta Tacikistan Birinci Sekreteri, 1982’den iktidarda olan Rakhmon Nabiev görevinden gitti. Ayrıca, 1963’ten beri görevde olan Türkmenistan Birinci Sekreteri Muhammetnazar Gapurov, 21 Aralık 1985’te yerini Saparmurat Niyazov’a verdi. Reşidov o zamana kadar hayatta olsa belki de meslektaşlarıyla aynı kaderi paylaşacaktı.⁸⁷

1988 yılına kadar Pamuk İşi veya diğer deyişle “Özbek İşi” ile ilgili makaleler merkezî ve yerel basında geniş çapta neşredilmekteydi. Bu davaları çözmede tüm Sovyet devletinden 200 kadar savcı Özbekistan’a çekilmişse de basındaki beyanatları sebebiyle Gdlyan ve İvanov en popüler ifşacılar olarak tanınmıştı. Şöhretle birlikte bu savcıların usulsüz soruşturmaları ile ilgili merkeze çok sayıda şikayetler de gelmekteydi. Buna rağmen müfettişler Özbek İşinden siyasi kariyerleri yolunda verimli kullanmayı da bildiler.⁸⁸

Pamuk İşi’ne yönelik tutum aynı yılı Özbekistan Birinci Sekreteri Osmanhocayev’in tutuklanmasıyla değişmeye başladı. Osmanhocayev’in itiraf ettiği suçların biri KP MK Sekreteri Ligaçev’e rüşvet verdiği oldu. Bu bilgi 1989 yılında Gdlyan ve İvanov SSCB Halk Milletvekili olduğu zaman parti kurultayı kürsüsünden söylendi ve bütün Sovyetler Birliği insanları gözünde Pamuk İşi sadece Özbek İşi değil, Merkez İşi görünümünü aldı. Ligaçev’e verilen suçlamalar kanıtlanmadığı ve Osmanhocayev’in verdiği ifadeleri reddetmesinin ardından merkezin düzenlediği özel komisyon Gdlyan ve İvanov’un

⁸³ Mihail Gorbaçev (1931-2022), 1952’de KP üyeliğine kabul edildi. 1962’den başlayıp çeşitli parti görevlerini yaptı. 1971’de SSCB KP MK üyesi oldu.

⁸⁴ Gucciolla, “The Crisis of Soviet Power in Central Asia”, 317.

⁸⁵ Gucciolla, “The Crisis of Soviet Power in Central Asia”, 317.

⁸⁶ Reşidova & Komilov, *Şarof Raşidov*, 338.

⁸⁷ Gucciolla, “The Crisis of Soviet Power in Central Asia”, 334.

⁸⁸ Andrey Sidorçık, “Simvol Perestroyki. Kak Gdlyan Stal Sovetskim Komissarom Katani”, AiF (2020), erişim 17.06.2022,

https://aif.ru/society/history/simvol_perestroyki_kak_telman_gdlyan_stal_sovetskim_komissarom_kattani.

yürüttüğü davaları kontrol etmek için Özbekistan'a gönderildi. Komisyon davalarda çok sayıda yasa ihlallerini tespit etti ve müfettişlerin kendilerine karşı yasa ihlali için dava açıldı. Gdlyan ve İvanov savcılıktaki görevlerinden alınmaları ile birlikte milletvekili dokunulmazlığı kaldırılmamıştı. Onlara açılan dava Ağustos 1991'e kadar sürdükten sonra "siyasi durumdaki değişiklik" nedeniyle kapatılmıştır.⁸⁹

Görüldüğü gibi Pamuk İşi SSCB'de ortaya çıkan yolsuzlukları açığa çıkararak tek olay değildi. Pamuk İşinin Özbekistan dışındaki diğer cumhuriyetlerde olan yolsuzluk operasyonlardan⁹⁰ iki şey ayırt etmekteydi. Özbekistan'daki yolsuzluklar merkezi memnun etmek, onunla çalışmamak için, Moskova'nın isteğine karşı çıkmadığından yapılmıştır. Şüphesiz bu yolsuzluklardan kendi ekonomik yararları için faydalananlar da olmuştu, fakat asıl sebep diğer yolsuzluk davalarında olduğu gibi kazanç elde etmek değildi. Diğer taraftan Özbekistan'daki davalar diğer davalardan daha büyük olmamasına rağmen daha sesli geçmişti. Özbekistan adeta yeni genel sekreter ve onun izleyicileri tarafından başkalarına ders vermek, gözünü korkutmak için seçilmişti.

6) Reşidov'un aklanması

1989 yılında Özbekistan tüm SSCB gibi Perestroyka ve Glastnost⁹¹ fikirleriyle içeydi. Tam o zaman devletin çeşitli bölgelerinde çeşitli provokasyonlar sonucu etnik çatışmalar çıkmaya başlamıştı. Özbekistan da bunun gibi provokasyonlardan uzakta kalmadı. Mayıs ayında Fergana bölgesinde başlayan Ahıskalı-Özbek çatışması sonucunda çok sayıda Ahıska Türkü Özbekistan'dan tahliye edildi. Osmanhocayev'den sonra Özbekistan'da Birinci Sekreter olan Rafik Nişanov Moskova'ya çağırıldı, onun yerine cumhuriyeti 27 yıl yönetecek olan İslam Kerimov⁹² geldi. Kendisi Reşidov devrinde siyasi kariyer yapan Kerimov, daha Sovyetler devleti yıkılmadan, cumhuriyet merkeze bağlıken Reşidov'un aklanması için hareketler başlattı.⁹³

Tüm bunlar devam ederken bölgede pamuk üretiminde bir azalma oldu mu? Görüldüğü kadarıyla Özbekistan başta olmak üzere pamuğa ihtisaslaşan üç Orta Asya cumhuriyeti (Tacikistan ve Türkmenistan) hâlâ pamuk yetiştirmede devletin ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Sovyet döneminin sonunda, pamuk, üç güney cumhuriyetinde ekilen tüm toprakların %46'sını işgal etmekle birlikte birçok ilçede bu pay %70'in üzerindeydi. Özbekistan'ın sulanan arazisinin %60'ına pamuk dikiliyordu. Güney Orta Asya o zaman da bir pamuk plantasyonuna dönüşmüştü.⁹⁴

⁸⁹ "Simvol Perestroyki".

⁹⁰ Azerbaycan ve Gürcistan'daki olaylar, Balık İşi, Soçi-Krasnodar İşi, 1982'de olan MosGosTorg İşi (ticarettteki yolsuzluklar), 80'lerin sonunda Kazakistan'daki Otomobil İşi vs.

⁹¹ Glastnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılandırma) Gorbaçev'in gerçekleştirdiği toplumu demokratikleştirme girişimi ve yaptığı siyasi-ekonomik reformların genel adı. Ülkenin tekrardan kalkınması için başlatılan bu reformlar 1991'de SSCB'nin yıkılmasına engel olamaması ile birlikte devletin dağılmasını hızlandırmıştır.

⁹² İslam Kerimov (1938-2016): 1966'da GosPlan (Devlet Planlama Teşkilatı)'da siyasi kariyerine başladı. 1983-86 yılları Maliye Bakanı, 1986'da GosPlan Reisi olarak çalıştı. 1986-89'da Kaşkaderya Vilayet Birinci Sekreteri olarak görev yaptıktan sonra Özbekistan SSC Birinci Sekreteri olarak görev aldı. 24 Mart 1990'da ÖzSSC Âli Sovyet Sesionunda Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Özbekistan bağımsızlığını kazanınca 1991'de tekrar Cumhurbaşkanı olarak seçildi ve 2016 yılındaki vefatına kadar cumhuriyeti yönetti.

⁹³ "Video: Sayyora Rashidova otasi va Islom Karimov haqida", Kun.uz 2:33, (2019), erişim 14.05.2022, <https://kun.uz/uz/news/2019/02/08/video-sayyora-rashidova-otasi-va-islom-karimov-haqida>.

⁹⁴ Khalid, *Central Asia*, 319.

Özbekistan bağımsızlığa kavuştuktan sonra Reşidov ve Özbekler İşİ ile suçlananlar aklanıldılar. Aklanmalar Reşidov’un daha önce defnedildiği Taşkent’teki o merkezi meydana onun heykelinin açılması ile başlatıldı. Taşkent’teki en merkezi caddeye onun adı verildi. 1992 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu Başkanı Kerimov’un “Şeref Reşidov’un 75. yıldönümüne hazırlık ve kutlamaların gerçekleştirilmesi hakkında” kararı imzalandı.⁹⁵ 1992 yılı Kasım’ında Reşidov’un Cizzah şehrinde gerçekleşen 75. yaş dönümünde cumhuriyetin birinci Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, yaptığı konuşmasıyla resmi olarak Reşidov’u akladı.⁹⁶ Konuşmasında Kerimov, Reşidov’un 75. yıldönümünü kendisi gibi mütevazı bir şekilde gerçekleştirmeyi teklif ettiğini söylemektedir. Bu teklifini açıklayan Cumhurbaşkanı, Reşidov’a fazla itibar göstererek olayın şahsa tapınma boyutuna getirilmemesine özen gösterileceğine işaret etmiştir. Çünkü Sovyetlerden kalan alışkanlık; insanı hayattayken yükseklere çıkarmak, öldüğünde ise yapılabilen en ağır suçlamaların yapılmasından kurtulma zamanı geldiğinin altına çizmiştir. Reşidov’u aklamakla sadece önemli tarihi şahsı değil, suçlamalara maruz kalan Özbek halkını da aklayacaklarını söyleyen Kerimov, hem Reşidov’a itibarını geri kazandırdı, hemde Pamuk İşİ kurbanları olan binlerce kişiyi akladı. 1994’te Reşidov’a ölümünden sonra Alişir Nevai Devlet ödülü verildi. Onun adı çok sayıda mahalle, okul, cadde ve sokaklara verildi.⁹⁷

Pamuk İşİ ile yargılananların aklanması ile birlikte medyada zamanında oldukça ses yapan bazı mahkûmların sonraki takdiri ilginçti. Bunlardan Reşidov’dan sonra Cumhuriyette birinci sekreter olup 1989’de rüşvet ve yolsuzlukla suçlanan Osmanhocayev 12 yıllık hapis cezasına mahkûm edilmişti. 1990’da hapisten azad edilmesine rağmen tamamıyla aklanmayan yönetici sadece Cumhurbaşkanı Kerimov’un vefatından sonra 18 Kasım 2016’da aklandı. “Ozodlik” radyosuna verdiği söyleşide Osmanhocayev aklanmasının bu kadar uzun sürmesiyle ilgili şöyle demiştir:

25 yıldır bugünü bekliyorum. Bu dava neden yıllarca sürdü? Bu sadece eski liderlerin kendileri tarafından bilinir. Aklanmam sadece benim için değil, “Özbek (pamuk) davasında” da adaletin tesisidir. Aslında bu olay çok kötü ve yanlış bir şeydi. Bu karar için bugünün liderlerine şükranlarımı sunuyorum.⁹⁸

Diğer bir yargılanan önemli kişi Ahmedcan Adılov’un sonraki hayatı Osmanhocayev’inkinden daha da dramatik olmuştu. 8 yıl Moskova hapisanesinde soruşturması süren Adılov’un dava işİ 1991 yılında Özbekistan’a taşındı ve Kerimov’un Cumhurbaşkanlık seçimlerine yakın hapisten çıkarıldı. Bu olay basında geniş çapta

⁹⁵ İslam Kerimov, “Şeref Reşidov’un 75. yıldönümüne hazırlık ve kutlamaların gerçekleştirilmesi hakkında”, *Özbekistan Cumhurbaşkanı Bünyesindeki Bakanlar Kurulu Kararı*, sayı 267, 06.06.1992, “Ş.R. Reşidov’un Doğumunun 75. Yıldönümünün Hazırlanması ve Geçirilmesi Hakkında Kabine karar verir: “1) Cizzah, Semerkant, Sırdarya, Taşkent illerinin, cumhuriyetin yaratıcı aydınlarının ve genel halkın, ünlü devlet adamı, yazar Şeref Reşidoviç Reşidov’un 75. doğum yıldönümünü geniş çapta kutlama önerileri kabul edilsin; 2) Jübile komisyonunun terkihi onaylansın. Komisyonun, Reşidov’un doğumunun 75. yıldönümüne hazırlanmak ve onu kutlamak için önlemler geliştirmesine ve uygulamasına izin verilsin.”

⁹⁶ İslam Kerimov, *Xalqimizning Otaşqalb Farzandi* (Taşkent: Özbekistan Neşriyatı, 1992), 3-21.

⁹⁷ Sharof Rashidov, *O’zbekiston Milliy Entsiklopediyasi* (Taşkent: Davlat Milliy Nashri, 2004), 263.

⁹⁸ “Skonçalsya Byvşiy Rukovoditel Uzbekistana”, Radio Ozodlik, (2017), erişim 16.06.2022, <https://rus.ozodlik.org/a/28375349.html>.

bildirildi.⁹⁹ Fakat çok geçmeden Adilov ile Kerimov'un arasında zıddiyet oluştu. Adilov'un oğlu babasının Emir Timur Adalet Partisi adında bir muhalif parti açma girişimini gerilimin esas sebebi olarak göstermektedir.¹⁰⁰

1992 yılında aklanan Adilov 1993'te 5 ton gübre hırsızlığı suçuyla tekrar 4 yıl hapis cezasına mahkûm edildi. Bir yıl sonra, daha hapisteyken, Sovyet döneminde işlediği suçlar nedeniyle on yıl daha ceza eklendi. Fakat daha sonra da çeşitli suçlamalarla yargılanan Adilov'un ceza süresi uzatılmaya devam etti.¹⁰¹ 2008 yılında Uluslararası Topluluğun Kerimov'a siyasi mahkûmlar meselesinde yaptığı baskı sonucu 82 yaşında azat edildi ve 2017'de vefat etti.¹⁰²

Kerimov zamanında Reşidov'un anavatanı olan Cizzah'taki bir ilçeye onun adı verildi.¹⁰³ Daha önce görevlerinden alınan çocukları iş yerlerindeki görevlerini tekrar elde ettiler.¹⁰⁴ Baskı altına alınan aile tekrardan itibara kavuştu. Fakat bu da açıktır ki, Kerimov, Pamuk İşinden kendi konumunu güçlendirmek için kullanmıştır. Kendine rakip olabilecek siyasetçileri tamamıyla aklamamak veya uzakta saklamakla makamını güçlendirmeye çalışmıştır.

Sonuç

Yaptığımız çalışma sonucunda pamuğun Türkistan tarımında ehemmiyet kazanması sürecinde bölgenin başına ne tür sorunlar açtığı sarıh bir şekilde görüldü. Pamuk üretimi önce Çarlık Rusya'sı, daha sonra Sovyetler Birliği tarafından dayatıldı. Daha önce pamuk yetiştirilmiş olsa da bu hammadde oranı diğerlerine nazaran azdı, kalitesi de dünya pazarı ile rekabet edemezdi. Rusya'nın Türkistan'ı işgal etmesi ve uygun tür pamuğun burada ekilmesiyle pamuk gitgide yaygınlaşmaya yüz tuttu.

Pamuk için toprak ihtiyacı Türkistan'daki varlıklı toprak sahiplerinin mallarına el koymakla karşılandı. Bunun akıbetinde çoğu kişi çeşitli zulümlere maruz kaldı. Hapis ve sürgünden kaçınan çok sayıda yerli ahali diğer devletlere göç etmeye mecbur kaldı. Hayvan sahipleri el konulmak istenilen hayvanları devlete vermek yerine kesmeyi tercih ettiklerinden bölgede kıtlık meydana geldi. Sovyet dönemi iktisadi reformu olan kolektifleştirme sonucu ortak çiftlikler ortaya çıktı. Bu çiftliklerde ağırlıklı olarak pamuk ekilerek bölge diğer gıdalar için başka cumhuriyetlere bağımlı hale getirildi.

İklimsel olarak pamuk üretimine pek de uygun olmamasına rağmen Özbekistan dünyanın en çok pamuk üreten bölgelerinden birine dönüştü. Buna sebep çöl ve kurak

⁹⁹ Anvarjon Ahmatjonov, "İslom Karimov va Ahmadjon Odilov O'rtasidagi Ziddiyat", Qiyofa (2022), erişim 16.06.2022, <https://www.youtube.com/watch?v=hxkLbuDzsRU>.

¹⁰⁰ "İslom Karimov va Ahmadjon Odilov O'rtasidagi Ziddiyat".

¹⁰¹ Timur Karimov, "Odilov Ahmadjan", Warheroes.Ru, erişim 16.06.2022, https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=18664.

¹⁰² "V Uzbekistane v Vozraste 92 let Skonçalsya Starejšiy Eks-Politzaklyuchennyi Ahmadjon Adilov", Radio Ozodlik (2017), erişim 16.06.2022, <https://rus.ozodlik.org/a/28760635.html>.

¹⁰³ "Jizzax Tumani Şarof Raşidov Nomi bilan Ataldi", Gazeta.Uz (2016), erişim 07.06.2022, <https://www.gazeta.uz/oz/2016/12/22/jizzax/>.

¹⁰⁴ Kızı Sayyora Reşidova'nın hatırasına göre, Şeref Reşidov'un aklanması ardından 1991'de annesi Hursend Gafurova Cizzah'ta eşinin adına halka pilav dağıtmıştır. Bu etkinlikten haberdar olan Kerimov, aynı gün Cizzah'a gelip Reşidov'un eşi ve çocuklarıyla görüşmüş. Sayyora Reşidova'nın Kimya Enstetüsü müdürlüğünden alındığı ve başka bir yerden iş aradığını öğrenen Kerimov, Reşidov'un kızının eski görevini geri alması için yardım etmiştir. "Video: Sayyora Rashidova otasi va Islom Karimov haqida", Kun.uz 2:33, (2019), erişim 14.05.2022, <https://kun.uz/uz/news/2019/02/08/video-sayyora-rashidova-otasi-va-islom-karimov-haqida>.

toprakların tarlalara dönüştürülmesi oldu. Çok sayıda kanallar yapılarak pamuk üretilmesi için gerekli olan su temin edildi. Diğer yandan pamuğun verimli türlerini üretmek için de devlet düzeyinde işler yapıldı.

Pamuk üretimindeki hatalar bölgede büyük çevresel facia yarattı. Kazakistan ve Özbekistan’ın paylaştığı Aral gölü sulamada kullanılan suyun göle ulaşmaması nedeni ile kurumaya yüz tuttu. Bu sorunu tarım topraklarının düzensiz sulanması neticesinde Aral bölgesinde ortaya çıkan çevresel sorunların yanı sıra ekonomik sorunların da büyümesi bölgede hoşnutsuzluğun artmasına kapı açacağı ihtimalini doğurdu. Bunun yanı sıra aşırı ilaçlamalar neticesinde ahalide sağlık sorunları da görülmeye başladı.

Pamuk üretimi Sovyetler döneminde siyasi bir meseleydi. Pamuk üretimine karşı söz etmek, ekme veya toplamayı reddetmek acımasız cezalandırılırdı. Bu sebepten uygunsuz hava şartlarında bile tarladaki işler devam etmek zorundaydı. Hasat zamanında pamuk toplamakla alakasız olanlar bile tarlalara pamuk toplamaya götürülürdü. Çocuk emeğinden faydalanılır, çoğu zaman okullar pamuk hasadı bitene kadar tatil olurdu.

Özbekistan’da pamuk üretimi ile bağlı tarihî süreç Sovyetler Birliği’nin ekonomide cumhuriyetleri ne denli harca yabildiği, kendi elleriyle yolsuzluklara kapı açabildiğini gösterdi. Yanlış planlama uygulamaları, merkezin ne pahasına olursa olsun pamuk üretme talebi dolaylı yollara başvurmaya sevk etti. Bunun neticesinde yok olanı var olarak gösterme, çoğaltıp yazma, rüşvet ve yolsuzluklar ortaya çıktı.

Özbekistan, Andropov tarafından tüm SSCB’deki yolsuzluk olayları ile mücadelede seçtiği bir ülkeydi. Kendisi istihbarat teşkilatından gelen Genel Sekreter, tüm Sovyetler Birliği’nde olup biten yolsuzluklardan haberdardı. Özbekistan’daki yolsuzluklar diğer cumhuriyettekilerden daha büyük olmamasına rağmen cumhuriyet görselli bir cezalandırma için seçildi. Burada olan çok sayıda yolsuzluk davaları “Pamuk İşi” olarak dönemin basınına yansdı. “Pamuk İşi” Sovyetler tarihindeki en büyük ekonomik ve siyasi skandal oldu.

Özbekistan’ın seçilmesinde, yolsuzluk oranının ne denli büyük olmasından ziyade, Andropov’un Reşidov’un şahsına olan sürtüşmenin sebep olduğu da Sovyet tarihinde yöneticilerin hami-ast ilişkisinin önemini göstermektedir. Önce Krusçev, sonra Brejnev’in himayesinde olan yöneticinin Andropov ile iyi geçinemediğinden başının belaya girdiği açıktır. Öyle olmasıyla birlikte Reşidov’a karşı hareketler sadece onun ölümünden sonra gerçekleştirilebildi.

Bunun yanı sıra Reşidov’un pamukla ilgili hüznü hayata hikayesinin rejimin kendi sadık adamlarını bile göz kırpmadan yok edebileceği, yok etmede de bir gösteri yapabileceğini görmekteyiz. Reşidov’un hayatı aynı anda Sovyet dönemindeki birçok hayatın da bir aynası gibidir. Sovyet rejimine sadakat gösteren, ona hizmet eden, faydalı olan çok sayıda kişiler rejim tarafından yutulduğu ve harcandığını Reşidov’un hayat hikayesi bir kanıt olarak gösterir.

Pamuk İşinin Özbekistan dışındaki diğer cumhuriyetlerde olan yolsuzluk operasyonlardan ayırt eden husus, Özbekistan’daki yolsuzluklar merkezi memnun etmek, onunla çelişmemek için, özellikle Reşidov’un Moskova’nın isteğine karşı çıkamadığından yapıldığıdır. Şüphesiz, bu yolsuzluklardan kendi ekonomik yararı için faydalananlar da

olmuştu, fakat asıl sebep diğer yolsuzluk davalarında olduğu gibi kazanç elde etmek değildi.

Pamuk Skandalı Özbekistan için bir milli davaya dönüştü. Özbekistan'ın SSCB bünyesindeki son Birinci Sekreteri ve bağımsızlıktan sonra ilk Cumhurbaşkanı Kerimov, bu olaydan kendi prestiji için faydalanmayı bilmiş. Reşidov başta olmak üzere pamuk davası ile karalananlar aklanmıştır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Abduxolıqov, İrismat. *Men Bilgan Şarof Aka*. Taşkent: Akademnashr, 2018.
- Ahmatjonov, Anvarjon. "İslom Karimov va Ahmadjon Odilov O'rtasidagi Ziddiyat." QİYOFA (2022). Erişim 16.06.2022. <https://www.youtube.com/watch?v=hxkLbuDzsRU>.
- Asqarov, Ahmadali. *Özbekistan Halkları Tarihi*. Taşkent: Fan neşriyatı, 1993.
- Gordon, Dmitri. "Vladimir Kaliniçenko ile sohbet." V GOSTYAH U GORDONA (2004). Erişim 30.05.2022. <http://www.gordon.com.ua/tv/kalinichenko/>.
- Gucciolla, Ricardo Mario. "The Crisis of Sovyet Power in Central Asia: 'The Uzbek Cotton Affair' (1975-1991)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Lucca, IMT School for Advanced Studies, 2017.
- "Jizzax Tumani Şarof Raşidov Nomi bilan Ataldi." GAZETA.UZ (2016). Erişim 07.06.2022. <https://www.gazeta.uz/oz/2016/12/22/jizzax/>.
- Kanlıdere, Ahmet. "İdil-Ural ve Orta Asya'da Kültürel ve Toplumsal Dönüşüm (1800-1991)." *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*. Ed. A. Kanlıdere & İ. Kemaloğlu. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Karimov, Timur. "Odilov Ahmadjan." WARHEROES.RU. Erişim 16.06.2022. https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=18664.
- Kerimov, İslam. "Şeref Reşidov'un 75. yıldönümüne hazırlık ve kutlamaların gerçekleşmesi hakkında." *Özbekistan Cumhurbaşkanı Bünyesindeki Bakanlar Kurulu Kararı*. (06.06.1992). sayı 267.
- Kerimov, İslam. *Xalqimizning Otaşqalb Farzandi*. Taşkent: Özbekistan Neşriyatı, 1992.
- "KGB O'zbekistonga qarshi: tarixchi «paxta ishi» ning yashirin sabablarini ma'lum qildi." KUN.UZ (2019). Erişim 09.06.2022. <https://kun.uz/uz/news/2019/05/21/kgb-ozbekistonga-qarshi-tarixchi-paxta-ishining-yashirin-sabablarini-malum-qildi>.

- Khalid, Adeeb. *Central Asia; A New History from the Imperial Conquest to Present*. Princeton: Princeton University Press, 2021.
- Luçinski, Yuri. “Massı Bıstro Zabılı Gdlyana i İvanova i Voznenavideli Yeltsena.” LENTA.RU (2015). Erişim 09.06.2022. <https://lenta.ru/articles/2015/05/18/luchinsky/>.
- Muhammadkulov, Sadullo. “Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara.” (2017). Erişim 14.09.2022. <https://uz.sputniknews.ru/20171105/Rashidov-vospominaniya-komissara-6747573.html>.
- Nişanov, Rafik. “Nigde Davlenie Sentra Ne Bilo Stol Razruşitelnim kak v Uzbekistane.” GAZETA.UZ. (2020). Erişim 14.06.2022, <https://www.gazeta.uz/ru/2020/12/23/nishanov/>.
- Orakov, D. & A. Şarapov. *Özbekistan Tarihinden Universal Kollanma*. Taşkent: Akademnaşr, 2019.
- Reşidova, Gulnara & Doniyor Komilov. *Şarof Raşidov: Inson Davr Közğusida va Davr Inson Taqdirida*. Taşkent: Tasvir, 2017.
- “Ribnoe Delo Samiy Gromkiy Korruptsiyonniy Skandal v SSSR.” DİLETANT (2010). Erişim 07.06.2022. <https://diletant.media/articles/35829694/>.
- “Sayyora Rashidova otasi va Islom Karimov haqida.” KUN.UZ (2019). Erişim 14.05.2022. <https://kun.uz/uz/news/2019/02/08/video-sayyora-rashidova-otasi-va-islom-karimov-haqida>.
- Sharof Rashidov. *O`zbekiston Milliy Entsiklopediyasi*. Taşkent: Davlat Milliy Nashri, 2004.
- “Skonçalsya Bıvşiy Rukovoditel Uzbekistana.” RADİO OZODLİK (2017). Erişim 14.06.2022. <https://rus.ozodi.org/a/28375695.html>.
- Şarapov, Abdulla. *Özbekistan Tarihinden Üiversal Kullanma*. Taşkent: Akademnaşr, 2019.
- Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun, 1981.
- “Umer Osujdyonniy po Hlopkovomu Delu Zyat Brejneva.” LENTA.RU (2013). Erişim 09.06.2022. <https://lenta.ru/news/2013/10/10/churbanov/>.
- Usmanov, K. *Vatan Tarihi*. Taşkent: Şark neşriyatı, 2016.
- “V Uzbekistane v Vostrate 92 let Skonçalsya Stareşsiy Eks-Politzaklyuchennyı Ahmadjon Adilov.” RADİO OZODLİK (2017). Erişim 16.06.2022. <https://rus.ozodlik.org/a/28760635.html>.
- Zufarov, K. A. *Uzbekskaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika*. Taşkent: Özbek Sovyet Ansiklopedisi Neşriyatı, 1981.
- Zvyaginsev, Aleksandr. “Kurortnaya Drama.” KOMMERSANT (2011). Erişim 08.06.2022. <https://www.kommersant.ru/doc/1646828>.

ENVIRONMENTAL SECURITY POLICIES OF THE RUSSIAN FEDERATION

 Toğrul İSMAYIL^a

 Ali NECEFOĞLU^b

Abstract

Since the earliest times of history, humanity has been known to be fighting an existential war against nature. Although man's struggle against his natural environment has not caused severe damage to nature for centuries, human-induced natural environmental degradation has begun to be seen with modernization, the effect of which was experienced to a great extent in the 20th century. With both population growth and technological developments, humanity has achieved significant gains in its struggle for survival against nature, but these gains have turned against humanity itself with the irreversible deterioration of nature. This degradation, which started with environmental pollution in the past and resulted in climate changes today, has been taken care of by modern states, which have significant power in the governance of people. These modern states, which previously had a security perspective through their relations, have started to take steps as environmental problems harm their legitimacy and citizens. States had to come together to solve this common problem no matter how different they were in government type and ideology. Since the day it left the Soviet Union, the Russian Federation has not refrained from taking national steps toward the global environmental security regime. Although like many states, the fight against environmental problems has made mistakes and shortcomings, it has cooperated internationally for various reasons. The most important reason is that the Russian Federation is at the top of the list of states polluting nature. But apart from this, environmental security has been the area of interest of the Kremlin administration due to its geopolitical and geostrategic interests in the international system. Therefore, it has set targets on environmental security in documents such as foreign policy and security concepts adopted since the early 1990s. This study aims to examine the national and international environmental policies of the Russian Federation on global climate change. For this reason, firstly, a brief introduction to the subject of environmental security will be made, and the documents containing the political and security perspective of the Russian Federation will be discussed in the next section. In the last part, it will try to summarize what kind of international contribution and cooperation the Russian Federation has made in solving environmental problems.

Keywords: Russia, UNFCCC, Paris Climate Agreement, environment, security.

^a Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (görevlendirmeli), Ankara/Türkiye, togrul65@hotmail.com

^b Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kars/Türkiye, alinecefoglu@hotmail.com

RUSYA FEDERASYONU'NUN ÇEVRESEL GÜVENLİK POLİTİKALARI

Öz

Tarihin ilk zamanlarından beri, insanlığın doğa karşısında bir varoluş savaşı verdiği bilinegelmektedir. İnsanın kendi doğal çevresine karşı verdiği mücadele yüzyıllar boyunca doğaya ciddi zararlar vermemiş olsa da 20. yüzyılda etkisi büyük oranda yaşanan modernleşmeyle birlikte insan kaynaklı doğal çevre bozulmaları görülmeye başlanmıştır. Gerek nüfus artışı gerekse teknolojik gelişmelerle birlikte, insanlık doğaya karşı verdiği hayatta kalma mücadelesinde önemli kazanımlar elde etmiş, fakat bu kazanımlar doğanın geri dönülemez şekilde bozulmasıyla insanlığın kendi aleyhine dönmüştür. Geçmişte çevresel kirlenmeyle sınırlı olan, yeni binyılda iklim değışiklikleriyle sonuçlanan bu bozulma, günümüzde insanlığın yönetilmesinde önemli güce sahip olan modern devletlerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Önceleri kendi aralarındaki ilişkiler üzerinden güvenlik perspektifine sahip olan bu modern devletler, çevresel sorunlarının kendi meşruiyetlerine ve vatandaşlarına zarar vermesiyle birlikte bu konuda adımlar atmaya başlamışlardır. Yönetim biçimi ve ideoloji bakımından ne kadar farklı olsalar da devletler bu ortak sorunu çözmede bir araya gelmek zorunda kalmışlardır. Rusya Federasyonu da Sovyetler Birliği'nde ayrıldığı gündünden itibaren küresel çevresel güvenlik rejimine yönelik ulusal ve uluslararası adımlar atmaktan geri durmamıştır. Her ne kadar birçok devlet gibi, çevre sorunlarıyla mücadele eksikler ve yanlışlar yapmış olsa da çeşitli sebeplerden dolayı uluslararası iş birliğinde bulunmuştur. Bunun en önemli sebebi, Rusya Federasyonu'nun doğayı kirleten devletler sıralamasında üstlerde bulunması kabul edilmektedir. Fakat bu sebepten başka çevresel güvenlik, Kremlin yönetiminin uluslararası sistemdeki jeopolitik ve jeostratejik çıkarları sebebiyle onun ilgi alanında olmuştur. Bu yüzden, 1990'ların başından itibaren kabul ettiği dış politika, güvenlik konseptleri gibi belgelerinde çevresel güvenlik konusunda hedefler belirlemiştir. Bu çalışmada, küresel iklim değışikliği konusunda, Rusya Federasyonu'nun ulusal çevre politikalarının ve bunun dış politikasına yansımalarının incelenmesi hedeflenmektedir. Bu sebeple, öncelikle çevresel güvenlik konusuna kısa bir giriş yapılırken, sonraki bölümde Rusya Federasyonu'nun politik ve güvenlik perspektifini içeren belgeler ele alınacaktır. Son bölümde ise, Rusya Federasyonu'nun çevre sorunlarının çözümünde küresel çevresel güvenlik rejimine ne gibi katkılar sağladığı özetlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, BMİDÇS, Paris İklim Anlaşması, çevre, güvenlik.

ПОЛИТИКА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Аннотация

Экзистенциальное противостояние человека и природы идет с древнейших времен. Несмотря на то, что на протяжении столетий оно не наносило комплексного ущерба окружающей среде, деградация экосферы из-за увеличения антропогенной нагрузки, возросшая в эпоху технологической модернизации, стала уже весьма отчетливо ощущаться и осознаваться в XX веке. Ввиду роста населения и развития технологий человечество добилось огромных успехов в покорении природы, но эти достижения обернулись комплексной деградацией окружающей среды. Противостояние деградации, которое началась с загрязнения природы в прошлом и приводит к изменению климата сегодня, является одной из основных проблем современных

государств, обладающих значительной властью в управлении людьми. Ранее использовавшие международные отношения лишь для создания себе гарантий безопасности, современные государства вынуждены предпринимать шаги на изменение и улучшение экологической обстановки, поскольку проблемы окружающей среды затрагивают интересы простых граждан, а нерешенность их способно ударить по законности и легитимности властей. Поэтому государства должны были объединиться для решения этой общей проблемы, какими бы разными они ни были по стилю и форме правления, а также идеологии. Со дня выхода из состава Советского Союза Российская Федерация не уклонялась от национальных и международных шагов по созданию режима глобальной экологической безопасности. Хотя, как и во многих государствах, борьба с экологическими проблемами имеет свои просчеты и недостатки, ее международное сотрудничество было мотивировано характерными исключительно для нее факторами. Самая главная причина заключается в том, что Российская Федерация находится на первом месте в списке государств, загрязняющих природу. Но и помимо этого, экологическая безопасность была особой сферой интересов кремлевской администрации из-за ее связи с геополитическими и геостратегическими интересами в международной системе. Поэтому цели по экологической безопасности были декларированы в таких документах, как внешняя политика и концепции безопасности, принятые с начала 1990-х годов. Настоящее исследование направлено на изучение национальной и международной экологической политики Российской Федерации в отношении глобального изменения климата. По этой причине, в работе сделано краткое введение в предмет экологической безопасности, а также проанализированы документы, содержащие политическую перспективу и безопасность Российской Федерации. Исследование пытается определить, какой международный вклад в решение экологических проблем внесла Российская Федерация в решение экологических проблем.

Ключевые слова: Россия, РКИКООН, Парижское соглашение по климату, экология, безопасность.

Introduction

Security studies has been accepted as a field that can be considered as the core of the International Relations discipline since its formation. By looking at the Interwar period, when the seeds of discipline were sown, and the “Cold War” period, when the discipline emerged with great controversy, it is seen that security concerns lie at the core of the discipline. However, examining the mainstream works carried out until the last decade of the previous century, it is understood that the focus was primarily on interstate security problems. In this period, when states were accepted as the main actors, there was a distinction between “high politics vs low politics.” According to this distinction, issues related to military security were classified as “high politics”, while issues such as the environment were classified as “low politics.”¹ This situation has begun to change since the 1990s. After the end of the so-called “Cold War”, which has shaped the world political

---

¹ Ronald B. Mitchell, “International environmental politics”, *International environmental politics* 2 (2013): 803.

system with its international institutions, expanding the idea of security to include economic and environmental aspects is becoming a crucial acceleration. In this acceleration, the Russian Federation is also among the key players in global climate change policies. Although it has rich energy resources that significantly affect the world's climate, the country that has been at the forefront of greenhouse gas emissions for many years is the world's leading fossil fuel exporter² (Gordeeva, 2014: 167).

For this reason, the Russian Federation, which had embodied environmental risks and opportunities and was the focus of international efforts to promote environmental protection in the country in the 1990s, has global importance in shaping climate policies. This study aims to examine the national and foreign climate policies of the Russian Federation against these efforts on global climate change. In this direction, the Russian Federation's participation in global climate regime that is a global framework that aims to regulate the interaction of human activities with the global climate system in order to mitigate global climate change, will be examined, considering that many factors are behind the involvement in global processes. In addition, it will be discussed that the national and international climate policies of the Russian Federation are shaped within the framework of three different security approaches: participatory, skeptical, unconcerned.

1) Environmental Security and Its Transformation

In its simplest terms, security is the state of protecting against or being resistant to potential harm caused by others. Security beneficiaries can be individuals and social groups, as well as objects, ecosystems, or any other entity vulnerable to interference. From the early years of the Cold War, when the question of national security was in vogue, the question of security for super powers in "bipolarity" was how to respond to each other's challenge. This challenge included ideological, social and economic criteria as well as military. Yet, the security conceptualization could easily be narrowed down to the military level. Since the 1980s, with the decline of military-political security issues at the center of security concerns, the expectation of war among some state groups had been largely disappeared. In addition to this diminishing concern for military security, the increasing securitization of two issues traditionally thought of as low politics came to the fore: the international economy and the environment.³

As mentioned in the introduction, in the 1990s, with the globalization process, a new understanding of security, emphasizing the role of non-state actors and threats beyond state-centered security, began to replace the military-oriented and state-centered security understanding in the international system. Although the relationship between a state's existence and security continued in this period, existential threats were not limited to military threats. As threats are interpreted from a broader perspective, new security areas have been identified. At the same time, because the reference point of security has been moved beyond a state, individuals, communities, economies, or ecosystems have

---

² Yelena M. Gordeeva, "The Russian Federation and the international climate change regime", *Carbon & Climate Law Review* (2014): 167.

³ Barry Buzan, "Rethinking security after the Cold War", *Cooperation and conflict* 32/1 (1997): 6-7.

---

emerged as new reference points. In this context, in addition to military security, it is possible to talk about social security, political security, environmental security, and economic security.⁴

Parallel to this transformation in security perspective, some international institutions have changed security discourses. For instance, the idea of security was discussed within the framework of human security in the 1994 Human Development Report of the United Nations. On the other hand, human security has been defined as protecting people from “threats such as disease, hunger, unemployment, crime, social conflict, political pressure, and environmental problems, regardless of whether they are from developed or underdeveloped countries.”⁵ In addition, this report, which provides a long list of threats to human security, has classified most of these threats under seven main categories: economic security, food security, health security, environmental security, personal security, community security, and political security.⁶ Although the content of environmental security is narrow in the report⁷, the scope of the concept of the environmental security is quite wide; it is defined and studied in different ways in the literature. For Obi⁸, environmental security controls a set of ‘threats’ or conflicts arising from the interaction between man and nature. These controls can extract natural resources or convert them into food, goods, and services for subsistence or profit. Environmental security is deemed to be superior to military security by Renner.⁹ As it aims to “guard or to restore,” environmental security is stated to be superior because it is “positive and inclusive.” For Porter¹⁰, it “involves eliminating any threat to the well-being of societies and their populations posed by an external power.” Elliott¹¹ also states that human security and environmental security sometimes overlap and sometimes differ. Yet she notes that environmental security has been increasingly detached from its potentially heterodox and critical roots in human security.

As mentioned above, the scope of environmental security is quite broad. Resource shortages, climate change, drought, and other ecological disasters, as well as all the problems they create, are covered by environmental security. Some ecological issues have global effects, and climate change, an environmental security problem, is a global problem that directly or indirectly affects all systems.¹² The first physical repercussions of global climate change are the melting of glaciers, rising sea levels, droughts, deserts, floods, and the spread of disease. These physical effects will lead to food insecurity, livelihood insecurity, increased social tension, less access to clean water, impaired human health,

---

⁴ Barry Buzan, “New patterns of global security in the twenty-first century”, *International Affairs* 67/3 (1991): 431-451.

⁵ “Human Development Report 1994 (1994)”, UNDP, erişim 06.10.2022, <https://hdr.undp.org/system/files/documents//hdr1994encompletenostatpdf.pdf>.

⁶ “Human Development Report 1994.” 24-25.

⁷ “Human Development Report 1994.” 28-30.

⁸ Cyril Obi, “Globalised images of environmental security in Africa”, *Review of African Political Economy* 27/83 (2000): 50.

⁹ Michael Renner, *National Security: The Economic and Environmental Dimensions* (Washington D.C.: Worldwatch Inst, 1989), 63.

¹⁰ Gareth Porter, “Environmental security as a national security issue”, *Current History* 94/592 (1995): 218.

¹¹ Lorraine Elliott, “Human security/environmental security”, *Contemporary Politics* 21/1 (2015): 11.

¹² Jon Barnett, “Security and climate change”, *Global Environmental Change* 13/1 (2003): 7.

reduced physical security, increased poverty, and increased migration. Despite all these possibilities, if states, societies, and individuals do not implement the right strategies, it may lead to the emergence of violent conflicts.¹³

Global climate change has been included in the environmental security issue as it includes ecological threats and directly reflects its effects on the environment. Climate change may cause many environmental, social, political, economic, and societal hazards for people. These threats also lead to the emergence of traditional security threats that governments must tackle.¹⁴ However, the issue of climate security is generally addressed by four different security approaches in terms of what/who should be the unit of analysis. The first of these security approaches is the traditional security discourse, which argues that nation-states should be taken as the unit of analysis. The second discourse is the standard security discourse, which argues that the international community should be considered. The third is human security, which argues that people should be studied. And finally, ecological security argues that the ecosystem should be taken as the unit of analysis.¹⁵

In the traditional understanding of security, which argues that nation-states should be taken as the unit of analysis, global climate change may contribute to a state's failure by weakening the elements of national power, or it may affect national security by causing violent conflicts. National power, a combination of many environmental factors such as geography and resource adequacy, can be damaged by global climate change. At the same time, with the effects of global climate change, states may fail to protect their citizens and provide essential services adequately. And it can be stated that the scarcity of resources caused by the effects of the changes will lead to conflicts.¹⁶

On the other hand, the standard security understanding argues that the international community should be taken as the unit of analysis and emerges as a concept corresponding to international cooperation aiming to create a worldwide security area.¹⁷ With the increase of interdependence, states are deprived of the ability to solve problems alone,¹⁸ and collective solution of common issues in interstate relations becomes mandatory. Since the effects of climate change, a global crisis, are felt worldwide, ensuring greenhouse gas reduction by developing international mechanisms in this area and cooperation strategies has a vital function.¹⁹

The human security approach deals with individual security in two dimensions: the absence of fear of violence or conflict and the lack of poverty. The first dimension

¹³ Dan Smith & Janani Vivekananda, *A Climate of Conflict: The Links between Climate Change, Peace and War* (London: International Alert, 2007), 3.

¹⁴ Ole Magnus Theisen, Nils Petter Gleditsch & Halvard Buhaug, "Is climate change a driver of armed conflict?", *Climatic Change* 117/3 (2013): 614.

¹⁵ Matt McDonald, "Discourses of climate security", *Political Geography* 33 (2013): 44.

¹⁶ Matt McDonald, "Climate change and security: towards ecological security?", *International Theory* 10/2 (2018): 154.

¹⁷ Hugh C. Dyer, "Environmental security as a universal value: implications for international theory", in *The Environment and International Relations* (Washington D.C.: Routledge, 2005), 34.

¹⁸ Jeroen Warner, "Global environmental security: an emerging 'concept of control'?", in *Political Ecology: Science, Myth and Power* (London: Arnold, 2000), 261.

¹⁹ Peter M. Haas, "The capacity of international institutions to manage Bhopal-like problems", *Epistemic Communities, Constructivism, and International Environmental Politics* (2015): 75.

considers human security as protecting the person from all types of violence threatening his life. In the second dimension, human security is handled as meeting the needs of people to lead a dignified life. Individuals' primary sources of insecurity are environmental threats affecting both dimensions of human security. The measures taken against climate change, one of the greatest environmental threats for individuals, are directed at the welfare of the people rather than a state in the human security approach.²⁰

The ecological approach, which takes human and state-centeredness as the focal points of its criticism, suggests the following. Humanity's negative impact on the environment should be questioned, and mankind should learn to live in harmony with nature instead of controlling it. Thus, human beings are seen as an essential part of ecosystems and species, and ecosystems should be preserved for their own sake, not for their value to humans.²¹ Some principles must be taken with international responsibility and cooperation to solve the global climate change problem within the ecological security framework. These are prohibiting ecological damage, taking sustainable development as a basis, exchanging information globally, carrying out environmental activities not only with states but also with the participation of individuals, resolving international disputes, and preventing transboundary ecological damage.²² In summary, the idea emphasized here is that in the fight against global climate change, the interests of all environmental systems, including human beings, are taken into account, rather than only the interests of a state or the international community, or human beings.

As mentioned, different views are put forward by different security perspectives in the face of the environmental effects of global climate change and the situations caused by these effects. But not all of these policies are independent of environmental security. In other words, global climate change causes environmental threats directly or indirectly for individuals, states, and ecosystems. Therefore, environmental security is linked to national, human, and ecological security.

In the following sections, the concepts, doctrines and documents approved by the Russian Federation in the country on environmental security will be examined, as well as the participation of the Russian State in the international arena to solve global environmental problems. For a more detailed and unique study on this subject, Melek Sayın's master's thesis titled Environmental Security Practices in the Foreign Policy of the Russian Federation (2020)²³ can be examined.

2) Environmental Security Understanding of the Russian Federation in Official Documents

By looking at the national policies of the Russian Federation on global environmental problems, it is possible to say that its domestic ecological policies have been in parallel with their foreign geopolitical policies. However, it can be said that these

²⁰ McDonald, "Discourses of climate security", 46.

²¹ Nicole Detraz, "Environmental security and gender: Necessary shifts in an evolving debate", *Security Studies* 18/2 (2009): 351.

²² Alexandre S. Timoshenko, "Ecological Security: Global Change Paradigm", *Colo. J. Int'l Env'tl. L. & Pol'y* 1 (1990): 127.

²³ Melek Sayın, "Rusya Federasyonu Dış Politikasında Çevresel Güvenlik Uygulamaları" (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2020).

policies have contributed to the global initiative towards environmental problems. The first environmental laws put into effect by the Federation, established with the dissolution of the Soviet Union, are primarily related to the protection of some natural resources. For example, the Decree of May 5, 1992 (*Указ*)²⁴ was on the conservation and rational use of natural resources in Russian territorial waters and continental shelf, while the Decree of November 30, 1992,²⁵ was on a ban on the sale of precious and rare earth metals. Likewise, the Decree of December 16, 1993,²⁶ was about land use and conservation, while the Decree of December 23, 1993,²⁷ was on the protection of forests. In the 1990s, the most crucial Decree on environmental issues of the Russian Federation was the Decree of February 4, 1994.²⁸ This Decree lists the objectives under four headings to protect the environment and ensure sustainable development. In the Decree, the first three titles, “ensuring environmentally friendly sustainable development in the market economy,” “protecting the human environment,” and “rehabilitating the ecologically degraded places in the country”, focus on environmental problems in the country. In the fourth chapter, titled “participation in the solution of global environmental problems,” the steps to be taken by the state in terms of global environmental problems are mentioned. The following main areas of activity are targeted to develop international cooperation in the protection, conservation, and restoration of the world ecosystem: protection of biodiversity; protection of the ozone layer; prevention of anthropogenic climate change; protection of forests and afforestation; development and improvement of the system of specially protected natural areas; ensuring the safe destruction of chemical and nuclear weapons; solution of interstate environmental problems.

Likewise, there are parts related to environmental security in the concepts related to foreign policy and national security published since the establishment of the Russian Federation. For example, environmental issues were covered in the last chapter of “Foreign Policy Concept of The Russian Federation (1993),”²⁹ approved by President Boris Yeltsin in 1993. In this Concept, there is the goal of solving the state’s environmental problems, which was restructured by leaving the Soviet Union and accepted as the legacy of the USSR by using international ties that were created started over. The top priority in this area had been the development of multilateral and bilateral interaction with the rest of the world to facilitate the mitigation of environmental disasters in Russia. The steps to

²⁴ “Ob okhrane prirodnykh resursov territorialnykh vod, kontinentalnogo shel’fa i ekonomicheskoi zony Rossiiskoi Federatsii (1992)”, *Ekologicheskie Razdel Saita GPNTB Rossii*, erişim 06.10.2022, https://ecology.gpntb.ru/usefullinks/oficialdoc/zakonrf/zakons_ukaz/zakons_257/.

²⁵ “O vidakh produktsii (rabot, uslug) i otkhodov proizvodstva, svobodnaia realizatsiia kotorykh zapreshchena (1992)”, *Ekologicheskie Razdel Saita GPNTB Rossii*, erişim 06.10.2022, https://ecology.gpntb.ru/usefullinks/oficialdoc/zakonrf/zakons_ukaz/zakons_256/.

²⁶ “Ob usilenii gosudarstvennogo kontrolya za ispol’zovaniem i okhranoi zemel’ pri provedenii zemel’noi reform (1993)”, *Ekologicheskie Razdel Saita GPNTB Rossii*, erişim 06.10.2022, https://ecology.gpntb.ru/usefullinks/oficialdoc/zakonrf/zakons_ukaz/zakons_259/.

²⁷ “O stavke otchislenii (sbora) na vosproizvodstvo, okhranu i zashchitu lesov (1993)”, *Ekologicheskie Razdel Saita GPNTB Rossii*, erişim 06.10.2022, https://ecology.gpntb.ru/usefullinks/oficialdoc/zakonrf/zakons_ukaz/zakons_260/.

²⁸ “O gosudarstvennoi strategii Rossiiskoi Federatsiipo okhrane okruzhaiushchei sredy i obespecheniiu ustoichivogo razvitiia”, *Ekologicheskie Razdel Saita GPNTB Rossii (1994)*, erişim 06.10.2022, https://ecology.gpntb.ru/usefullinks/oficialdoc/zakonrf/zakons_ukaz/zakons_262/.

²⁹ Andrew Melville, *Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities* (Budapest: Central European University Press, 2005), 62-63.

be taken for this were listed as adjusting environmental standards to meet international norms, developing and carrying out a rational environmental policy, and mobilizing financial resources to solve any problem. In this Concept, a wide-ranging partnership in environmental protection has generally been seen as one of the components of international security and stability. Similar to this Foreign Policy Concept (1993), the National Security Concept³⁰ signed in 1997 mentions that the Russian Federation should take many environmental measures to protect and improve public health. In this Concept, the priority ways to ensure environmental security are listed as follows: using natural resources rationally and promoting ecological culture; raising safety standards in toxic industries, preventing radioactive contamination of the environment, minimizing the consequences of radiation accidents and disasters; ensuring that scrapped weapons, especially nuclear weapons, are stored in an ecologically safe manner; to ensure that chemical weapons stocks are stored and disposed of following the environment and health. The addition of environmental factors in this national security document, in which military factors are a premise, is essential in calculating environmental threats among the threats to the country's security.

At the early beginning of 2000, after the resignation of Boris Yeltsin, Vladimir Putin took the chair by acting as President. Soon after, he signed the new Foreign Policy Concept³¹ and National Security Concept³² on January 10, 2000. The basis of sharp transformations to be experienced in the foreign policy understanding of the Russian Federation was laid with these documents.³³ Since the policies regarding the formation of Russia's new relations with the world (primarily the West), proposed by the 1993 concept, were not realized, in these two concepts signed by the new President Putin, a distanced attitude towards the West was displayed. Contrary to the concepts of the 1990s, environmental security was not sufficiently addressed in the Foreign Policy Concept (2000) and National Security Concept (2000). The unipolar global system formed under the domination of the USA, the weakening role of the United Nations Security Council and the expansionary policy of NATO were perceived as threats in these Concepts. Instead, in the Foreign Policy Concept prepared against the ongoing unipolar system, there is no subsection on the environment but a short paragraph on environmental security: "Taking into account the growing threat of global natural and man-made disasters, the Russian Federation favors an expansion of international cooperation to ensure environmental security, including with the use of state-of-the-art technologies, in the interests of the entire global community."³⁴ In the National Security Concept 2000, although there is no sub-section related to the environment, similar steps to be taken regarding environmental security in the National Security Concept in 1997 are listed: rational use of natural resources and increasing environmental awareness of the population; toxic

³⁰ "National Security Concept of the Russian Federation", *Medzinárodné Otázky* 9/3 (2000): 99–118. erişim 06.10.2022, <http://www.jstor.org/stable/44963336>.

³¹ Melville, *Russian Foreign Policy in Transition*, 89-104.

³² Melville, *Russian Foreign Policy in Transition*, 105-128.

³³ Margot Light, "In search of an identity: Russian foreign policy and the end of ideology", *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 19/3 (2003): 51.

³⁴ Melville, *Russian Foreign Policy in Transition*, 96.

industrial and consumer wastes; preventing radioactive pollution of the environment; ensuring the environmentally safe storage and use of nuclear weapons; secure storage and destruction of chemical weapons stockpiles; etc.

With the new President, the first important document that the Russian Federation put into effect regarding the environment was the Ecological Doctrine (2002),³⁵ which was adopted in 2002. This Doctrine, which forms the basis of the state's environmental policy, demonstrates the official attitude towards ensuring the country's sustainable development and, in the medium term (until 2010), the country's environmental protection principles, essential priorities, ways, and means. Ecological Doctrine (2002) consists of five main parts. In the introduction of the Doctrine, the main factors of environmental degradation at the global level are introduced (such as growth in consumption of natural resources, an increase in the population of the planet, degradation of the main components of the biosphere, depletion of the Earth's ozone layer, etc.). In the first chapter, General Provisions, it is added that this Doctrine also takes into account the recommendations of the United Nations Conference on Environment and Development, held in Rio de Janeiro in 1992, and subsequent international forums on the environment and sustainable development. In the following sections, the strategic aims and objectives, main aspects and fields of state policy activity, and the ways of implementing state policy are explained in detail. In the last part of the Doctrine, the steps aimed at taking into account the interests of the Russian Federation in international cooperation against environmental problems are mentioned: participation of the Russian Federation in consolidating the efforts of the world community to preserve the environment; promoting the greening of the provisions of existing and planned international treaties; active participation in international environmental organizations; preemptive impact on the process of globalization through the active participation of the Russian Federation in international negotiations.

The Foreign Policy Concept (2008),³⁶ approved by Dmitry Medvedev shortly before the war with Georgia, also claims to complement and develop the Foreign Policy Concept (2000). In this Concept, the discourse on the increasing importance of environmental factors, the recognition of environmental pollution among global threats, and the counting of economic and environmental cooperation among the priorities in solving global problems are essential in terms of the Kremlin's relevance in this regard. The section titled "Priorities of the Russian Federation in the Solution of Global Problems" of this five-part Concept mentioned that the Russian Federation is in favor of expanding international cooperation to ensure environmental security and counter climate changes on the planet in the interest of the entire world community. Priorities in this topic include increased interaction with all governments of the world in the field of environmental protection to further develop science-based approaches to nature conservation and ensure the

³⁵ "Rasporiazheniem Pravitel-stva Rossiiskoi Federatsii ot 31 avgusta 2002 g", Legal Office FAOLEX – Food and Agriculture Organization of the United States, erişim 06.10.2022, <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/rus46915.pdf>.

³⁶ "The Foreign Policy Concept of the Russian Federation (2008)", Permanent Mission of the Russian Federation to the European Union, 12, erişim 06.10.2022, https://russiaeu.ru/userfiles/file/foreign_policy_concept_english.pdf.

sustainable development of present and future generations. The document called “National Security Strategy of the Russian Federation to 2020”,³⁷ which was put into effect in 2009 and consisted of 8 chapters and 122 articles, also defines the strategic interests and national priorities of the Russian Federation. However, there are no significant differences from the previous security concept. In the eighth and last title, the main strategic objective is protecting and restoring natural systems, eliminating the environmental consequences of global climate change, and increasing economic activities concerning environmental security, which is mentioned in four articles.

However, while we focus on the national policies of the Russian Federation on global climate change, the Climate Doctrine (2009)³⁸ has an important place. In the Doctrine, the issue of climate change has been defined as one of the most important international problems. It has been stated that climate change will inevitably affect the lives of people, flora, and fauna in all regions of the planet. In some countries, it will become a tangible threat to the population’s well-being and sustainable development. In this context, the Russian Federation defined climate change as one of the long-term security factors. It emphasized the national and international dimensions of the issue by placing the global climate change problem among its national and foreign policy priorities. In short, this Doctrine is a system of views on the state’s climate policy’s aim, principles, content, and ways. It mentions analyzing the results of studies on climate change in the Russian Federation and the effects of these changes on various sectors of the economy, population, and environment. The strategic aim of climate policy is expressed in the following words in the document: “The strategic goal of climate policy is to achieve secure and sustainable development of the Russian Federation, including institutional, economic, environmental and social as well as demographic aspects of development in the context of changing climate and emerging challenges.” In addition, the basic principles of climate change are listed as follows:

- the global context of the Russian Federation’s interests in climate change and its impacts
- the priority of national interests in the implementation and development of climate policy
- clarity of climate policy and transparency of information
- recognition of the need for local and international equal partnership actions of the Russian Federation in the framework of international research programs and projects on climate change
- prudent planning and implementation of measures to protect people, the economy, and the state from the adverse effects of climate change
- comprehensive assessment of *potential losses and benefits* related to climate

---

³⁷ “National Security Strategy of the Russian Federation to 2020 (2009)”, MepoForum.sk – Fórum pre medzinárodnú politiku, erişim 06.10.2022, <http://mepoforum.sk/wp-content/uploads/2015/08/NDS-RF-2009-en.pdf>.

³⁸ “Climate Doctrine of the Russian Federation (2009)”, En.Kremlin.ru – President of Russia, erişim 06.10.2022, <http://en.kremlin.ru/supplement/4822>.

---

change

As summarized in the last section, it has been emphasized that climate change, especially the melting of the glaciers and the opening of the Arctic Sea to transportation, has positive features in the Russian Federation. It is also emphasized that it focuses on ensuring the safety of people, the economy and the state from its adverse effects.

In addition, there has been increasing discourse on environmental security in the government documents adopted in the following years. For example, the document named “Principles of the State policy in the area of environmental development of the Russian Federation for the period up to the year 2030” (2012)³⁹ was the first strategic document in the Russian Federation. This document aims to balance economic development interests and environmental protection. Moreover, in the Foreign Policy Concept (2013)⁴⁰, the expressions repeated in the previous papers are included: “Along with military power, such important factors of influence of states on international politics as economic, legal, scientific, technical, environmental, demographic and informational are brought to the fore.” In this Concept, under the title of “Priorities of the Russian Federation in the decision Global Challenges”, articles on how to ensure environmental security are included in the sub-title of “International economic and environmental cooperation”. This Foreign Policy Concept (2013), like the Foreign Policy Concept (2008), claimed that the Russian Federation was in favor of expanding international cooperation to ensure its environmental security and address climate change on the planet in the interests of the global community. The Foreign Policy Concept (2016)⁴¹ also touched upon the environment under similar titles to the Foreign Policy Concept (2013), in addition to the Paris Climate Agreement adopted within the scope of the 1992 UNFCCC. Finally, Vladimir Putin, who declared the “Year of the Ecology”⁴² in the country in 2017, approved the Decree “Strategy of Environmental Security until 2025”⁴³ for this purpose. This document, which can be considered as the second strategy document of the Russian Federation on environmental security, has a more comprehensive content than the Decree “Principles of the State policy in the area of environmental development of the Russian Federation for the period up to the year 2030” (2012).

3) Involvement of the Russian Federation in International Environmental Regimes

Global warming and climate change, which are among the problems that states cannot solve alone, require interstate cooperation. These problems can lead to severe consequences if measures are not taken. Global warming, the most common

³⁹ “Utverzhdeny osnovy gosudarstvennoi politiki v oblasti ekologicheskogo razvitiia Rossii na period do 2030 goda (2012)”, Kremlin.Ru, erişim 06.10.2022, <http://kremlin.ru/events/president/news/15177>.

⁴⁰ “Kontseptsiia vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii (2013)”, Zakony, Kodeksy Inormativno-Pravovye Aktyrossiiskoi Federatsii, Erişim Tarihi: 06.10.2022, <https://legalacts.ru/doc/kontseptsiya-vneshnei-politiki-rossiiskoi-federatsii-utv-prezidentom>.

⁴¹ “Kontseptsii vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii (2016)”, Kremlin.Ru, erişim 06.10.2022, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/41451>.

⁴² Thomas Nilsen, “2017 To Be Putin’s Year of Ecology”, The Independent Barents Observer (2016), erişim 25.10.2020, <https://thebarentsobserver.com/ru/node/280>.

⁴³ “O Strategii ekologicheskoi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii na period do 2025 goda (2017)”, Kremlin.Ru, erişim 06.10.2022, <http://kremlin.ru/acts/bank/41879>.

environmental problem today, is caused by the excessive release of harmful greenhouse gases into the atmosphere and leads to climate change. The Swedish chemist Svante Arrhenius put forward pioneering studies on this subject in 1896. Arrhenius drew attention to the possibility of climate change if carbon dioxide gases emitted into the atmosphere continue.⁴⁴ At the global level, climate change was first brought to the agenda with the 1988 Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). In this panel, scientific data and the possible effects of climate change were discussed, and politicians were informed about what strategies could be developed against them.⁴⁵ The United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) is one of the most important regulations related to climate change. This Convention, which was opened for signature at the Rio Conference in 1992, is an essential step in establishing a regime for climate change. It aims to prevent human interference in the climate system by reducing human-induced greenhouse gas emissions globally.⁴⁶ The UNFCCC's highest decision-making body is the Conference of the Parties (COP). The first conference was held in Berlin in 1995. At this conference, it was emphasized that necessary measures should be taken to reduce greenhouse gas emissions to 1990 levels in 2000. This process, which did not have legally binding targets and started in Berlin, continued with adopting the Kyoto Protocol at the 3rd Conference of the Parties held in Kyoto, Japan, in 1997.⁴⁷ Some necessary steps have been taken, which can also be called post-Kyoto Protocol arrangements and can be considered preparations for the 2015 Paris Climate Agreement. These include the 2007 Bali Action Plan, the 2009 Copenhagen Consensus, the 2010 Cancun Agreements, the 2011 Durban Platform, and the 2012 Doha Climate Gateway.⁴⁸ At the Paris Climate Summit, also known as the 21st Conference of the Parties, a historic global agreement was reached after various unsuccessful negotiations. The Paris Agreement is of such a nature that it will profoundly affect societies, economies, and the environment on a global, regional and local scale. In the Protocol, it has been accepted that all parties take responsibility for emission reduction. Unlike Kyoto, the global temperature target was determined, and it was decided to keep the world's warming below 2 C° as much as possible.⁴⁹

After mentioning the basic steps such as UNFCCC, Kyoto Protocol, and Paris Climate Agreement for a better understanding of international cooperation in the solution of global environmental problems, the position of the Russian Federation can be more easily mentioned due to its legacy of environmental issues inherited from the USSR, and as the

⁴⁴ Jesse H. Ausube, "Historical note", In *Changing Climate: Report of the Carbon Dioxide Assessment Committee* (Washington D.C.: National Academy Press, 1983), 488.

⁴⁵ Bernd Siebenhüner, "The changing role of nation states in international environmental assessments-the case of the IPCC", *Global Environmental Change* 13/2 (2003): 113.

⁴⁶ E. Lisa F. Schipper, "Conceptual history of adaptation in the UNFCCC process", *Review of European Community & International Environmental Law* 15/1 (2006): 82.

⁴⁷ Peter Newell, & Matthew Paterson, "From Geneva to Kyoto: The second conference of the parties to the UN framework convention on climate change", *Environmental Politics* 5/4 (1996): 729.

⁴⁸ Marinella Davide, "The Doha Climate Gateway: A First Key-Point Assessment", *Review of Environment, Energy and Economics* (2012), erişim 25.10.2022, https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID2189448_code1809440.pdf.

⁴⁹ Sushanta Kumar Mahapatra & Keshab Chandra Ratha, "The 21st Conference of the Parties Climate Summit in Paris: a slippery slope", *Journal of International Development* 28/6 (2016): 991.

largest country in the world in terms of area. The Russian Federation, like the Soviet Union from which it emerged, is still a significant contributor to global and environmental degradation. In this respect, it is considered one of the key players in international climate change policies. In addition, the Russian Federation, which is among the countries emitting the most greenhouse gases, causes concern, especially in neighboring countries, due to the transboundary air and water pollution it causes.⁵⁰ As a major supplier of hydrocarbons for world energy consumption, the country significantly influences the world's climate. Since it is the world's leading exporter of fossil fuels, it has been at the forefront of greenhouse gas emissions for many years.⁵¹ Therefore, the climate policies of the Russian Federation have an important place in the world.

UNFCCC was signed by the Russian Federation on June 13 1992, and ratified on December 28 1994. In this direction, the Russian state has undertaken the essential obligations of the Convention. UNFCCC was signed by the Russian Federation on June 13 1992, and ratified on December 28 1994. In this direction, the Russian state has undertaken the essential obligations of the Convention.⁵² The Russian Federation is among the "Annex-I countries in the process of transition to a market economy" in the UNFCCC. Annex-I parties to the Convention are obliged to develop policies to reduce their greenhouse gas emissions to 1990 levels and take measures to limit them.⁵³ In the 1990s, multilateral agreements were seen by the Russian Federation as a means of cooperation. Russia did not hesitate about this Convention due to its collapsed economy and decreasing greenhouse gas emissions after the USSR. It happened because this Convention is seen as a means of integration with the West. In this respect, the signing of multilateral environmental agreements in the state's interests has been considered the most logical move because integration into the international community is necessary for the stability of the state. Thus, the Russian Federation's attitude towards this Convention has been shaped by national security and common security approaches. While the national security approach puts the State in the center, and the common security approach places the international community in the center.

The Russian Federation signed the Kyoto Protocol, also expressed as the concrete version of the UNFCCC, on March 11, 1999, and ratified it on November 18, 2004. The Russian Federation played a critical role in this process, where the approval of the countries responsible for 55 percent of global greenhouse gas emissions was needed for the Kyoto Protocol to enter into force. The treaty could not enter into force without the Russian Federation, which accounts for 17% of the total emissions, as one of the largest polluters, the United States, withdrew from the treaty in 2001. After a long internal debate and bargaining with other pro-Kyoto parties, the Russian Federation ratified the Kyoto

---

⁵⁰ Galina Semenova, "Global environmental problems in Russia", *E3S Web of Conferences*, 157, (2020): 1.

⁵¹ L. P. Gossen & L. M. Velichkina, "Environmental problems of the oil-and-gas industry", *Petroleum Chemistry* 46/2 (2006): 68.

⁵² Stavros Afionis & Ioannis Chatzopoulos, "Russia's role in UNFCCC negotiations since the exit of the United States in 2001", *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 10/1 (2010): 46-47.

⁵³ "United Nations Framework Convention on Climate Change", United Nations (1992): 23, erişim 25.10.2022, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>.

Protocol in 2004.⁵⁴

When we look at the internal discussions on the signing of the Protocol, we see three main storylines.⁵⁵

a) Storyline I: a political pact with only benefits to Russian Federation

According to this group, the Protocol would benefit the Russian Federation because it contained few obligations. It was also thought that exceeding the initial commitment period target was unrealistic and that modernizing the industry through Joint Implementation, one of the flexibility mechanisms, would support economic growth in the long run. Also, another important argument for the ratification of the Protocol concerned foreign policy benefits. It was emphasized how the entry into force of the Kyoto regime would make the Russian Federation a “civilized” country in the international arena and even increase its image as an “environmental leader”. Also, another argument was that rejecting the Agreement could lead to losing confidence in the international community. Leading figures in this group are State Duma Deputy, Chairman of the Ecology Committee Vladimir Gratchev, President of Roshydromet Alexander Bedritsky, climate policy experts such as Viktor Danilov-Danylian, and representatives of the then electricity monopoly RAO UES Rossii.

b) Storyline II: threats to and conspiracy against Russian Federation

Those in this group who opposed ratification believed that the Russian Federation’s emission levels would exceed the Kyoto limits during the first commitment period (2008-12). If the Russian Federation signed this Protocol, a conspiracy to slow economic growth, it would either have to limit its economic growth or purchase additional emissions allowances to increase its emissions allowances. They also opposed those who aimed to trade emissions, considering that it was not possible to exceed 1990 levels. This group also questioned whether there would be sufficient benefit from the Kyoto mechanisms, as the US, the expected primary recipient of Russian appropriations, has withdrawn, and there is no other ‘guaranteed’ recipient. In addition, it was feared that domestic industrial actors would rush to sell Russian quotas for short-term benefits, thus removing the future gap for economic growth. It was even said that one of the purposes of this Protocol was to gain access for foreigners to the natural resources of the Russian Federation. Thus, it was thought that this Protocol would increase control over the Russian Federation. In addition, the environmental motivations of the EU as a supporter of the Kyoto regime were questioned. Among the prominent figures in this group were the President’s economic adviser Andrey Illarionov, some high-ranking politicians such as Prime Minister Mikhail Fradkov and various State Duma deputies.

c) Storyline III: ineffective pact without scientific basis

Another group opposed to the Protocol criticized the document as “lacking scientific basis”. Since this Protocol will not adequately limit greenhouse gas concentrations in the atmosphere, it is considered that it does not have a positive

⁵⁴ Anna Korppoo, Nina Tynkkynen & Geir Hønneland, *Russia and the politics of international environmental regimes: Environmental encounters or foreign policy?* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015), 23.

⁵⁵ Korppoo, Tynkkynen & Hønneland, *Russia and the politics of international environmental regimes*, 27-30.

environmental impact in solving the problem of climate change. Possible benefits of climate change were mentioned. Putin made his famous joke at the 2003 World Conference on Climate Change in Moscow: “If the climate gets warmer in Russia, then we wouldn’t need to spend so much money on fur hats.” The members of this discussion group stated that it should be recognized as an “ecological donor”, referring to the Russian Federation’s forests and the carbon it absorbs from the atmosphere. It has even been claimed that compensation should be paid to the Russian Federation for this ecological service. Since the Russian Federation played an essential role in the Protocol’s entry into force, it was argued that Moscow should demand more ‘privileges’. The leading figures in this debate are some Duma deputies and academics, Yuri Izrael and Kirill Kondratev.

Japan, Canada, and the Russian Federation also did not participate in the second commitment period (2013-20), as neither the United States, China, nor leading emerging economies such as India gave the green light for the second commitment period (2013-20). The main criticism of the Russian Federation towards the Protocol is that it does not reduce emissions to all significant greenhouse gas emitters. In his speech in Durban, Alexander Bedritsky recalled the data indicating that China and the USA, neither legally required to reduce emissions, are responsible for 41% of global greenhouse gases. Therefore, in the Russian Federation’s perspective, the Kyoto Protocol in its current form (i.e. without the involvement of significant emitters) neither solves global warming problems, ensures global warming at 2 C°, nor provides environmental integrity. For this reason, the Russian Federation has vehemently argued that the international climate change regime needs a comprehensive, integrated agreement that will include all developed and developing countries, especially the main emitters of greenhouse gases.⁵⁶

Under these conditions, only the EU and some small developed countries remained in the second commitment period. In addition, internal discussions on the Russian Federation’s participation in the second commitment period continued, advocating the realization of accession as it involves economic benefits without burdensome commitments and non-participation due to low coverage and lack of economic benefits. However, this has been less than the international interest in the Russian Federation’s ratification of the Protocol.⁵⁷ When we look at the internal discussions of the Russian Federation regarding the Kyoto Protocol, we see that detailed benefit-loss analyzes have been made. While focusing on economic losses in terms of casualties, foreign policy and economic benefits are emphasized in the benefits discourse. Environmental concerns are, of course, officially recognized as a reason for participation. Still, there is almost no emphasis in internal discussions on environmental concerns (with the partial exception of the third storyline). Generally, global cooperation against climate change is considered a positive-sum game because it benefits everyone. However, the effects of climate change are seen more as a zero-sum game by the Russian Federation. This view also explains its attitude towards climate regimes. As can be seen, the fate of the Kyoto Protocol largely depended on the decision of the Russian Federation to ratify it. In this respect, reaching a

---

⁵⁶ Andrzej Turkowski, “№ 027: Russia’s International Climate Policy”, *Polski Instytut Spraw Miğdzynarodowych - The Polish Institute of International Affairs* 27 (2012): 5.

⁵⁷ Korppoo, Tynkkynen & Hønneland, *Russia and the politics of international environmental regimes*, 31-32.

---

new international climate agreement without its decision is not an option.⁵⁸

The Paris Climate Agreement (2016) is the last point reached in the climate regime, with national contribution targets that impose emission limitation obligations for all countries and allow emission reductions at the parties' discretion. Although the discussions within the Russian Federation on the Paris Agreement continued, the Agreement was ratified in 2019. Prime Minister Dmitry Medvedev announced that he had approved it because the climate change that is taking place could endanger the safety of people living in permafrost regions that cover two-thirds of the country, as well as key sectors such as agriculture. Under the agreement, the Russian Federation has pledged to reduce emissions to 25 to 30 percent of 1990 levels by 2030. But as of 2017, Russian Federation's emissions are 32 percent lower than in 1990. The non-governmental organization, The Climate Action Tracker, included Russian Federation among the five "critically inadequate" countries for the Paris Climate Accords.⁵⁹ In a statement released from an Arctic Forum held in the northern Russian city of Arkhangelsk, Putin claimed that icebergs had been melting for decades and argued that global warming was not humanity's fault.⁶⁰ In addition, in a session within the scope of Russia Energy Week, Vladimir Putin expressed that he was not affected by the speech of 16-year-old climate activist Greta Thunberg, who attracted attention with her speech at the UN Climate Summit. He continued: "No one has explained to Greta that the modern world is complex and different and ... people in Africa or in many Asian countries want to live at the same wealth level as in Sweden."⁶¹

To summarize, the Russian Federation has a global impact due to its natural resources and the environmental pollution it causes. Especially in the 1990s, the Russian Federation has been the focus of international efforts to promote environmental protection in the country. It signed almost all major international environmental and natural resource agreements during this period. It participated, although only sometimes very actively, in all significant environmental policy processes at the global level. However, as in other countries, participation in environmental processes is not only for environmental reasons. Because environmental agreements are not only environmental agreements, they also include international relations, geopolitics, resource struggles, scientific debates, trade issues and domestic policy struggles. The participating countries' foreign policy and diplomatic traditions inevitably define negotiation styles in international environmental policies. International and domestic policy objectives mutually constitute the state's position against the global regime. Therefore, the state's participation in international environmental regimes is not just a matter of environmental

---

⁵⁸ Gordeeva, "The Russian Federation and the International Climate Change Regime", 167.

⁵⁹ Alec Luhn, "Russia Ratifies Paris Climate Accord-but Targets Are 'Critically Insufficient,'" *The Telegraph* (2019), erişim 25.10.2022, <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/09/23/russia-ratifies-paris-climate-accord-targets-critically-insufficient/>.

⁶⁰ "Russian President Vladimir Putin Says Humans Not Responsible for Climate Change", *France 24* (2017), erişim 25.10.2022, <https://www.france24.com/en/20170331-russian-president-vladimir-putin-says-humans-not-responsible-climate-change>.

⁶¹ Vladimir Soldatkin & Dmitry Zhdannikov, "Putin: I Don't Share Excitement about Greta Thunberg's U.N. Speech", *Reuters*, (2019), erişim 25.10.2022, <https://www.reuters.com/article/us-russia-putin-thunberg-idUSKBN1WH1FM>.

concerns.⁶² From this point of view, one of the reasons the Kyoto Protocol was signed by the Russian Federation in 2004 was its desire to get support from the EU for its membership in the World Trade Organization (WTO). WTO membership has been important for Putin, who aims to attract more foreign investment to the country and provide advantages for Russian companies in global trade. As a result, after the Russian Federation signed the Kyoto Protocol, the EU announced its support for Moscow's entry into the WTO.⁶³

Conclusion

Climate change is one of the biggest global problems. Among the largest exporters of nuclear technology, oil, and fossil fuels, the Russian Federation also occupies the first place in greenhouse gas emissions. For this reason, it has a crucial role in climate policies with its significant hydrocarbon resources and natural riches. However, the UNFCCC, the first comprehensive initiative on climate change, was approved by the Russian Federation early. The primary reason for this was that the UNFCCC (1992) was not binding. In addition, during the economic crisis after the collapse of the USSR, greenhouse gas emissions decreased significantly. By the time of the Kyoto Protocol (1997), the approval of the Russian Federation became more critical, as the countries responsible for 55% of global greenhouse gas emissions were required for the Protocol to enter into force. This situation caused internal discussions for a long time in the Russian Federation about whether the Protocol should be signed or not and benefit and harm analyses made.

On the one hand, possible economic and foreign policy benefits were evaluated, and different groups focused on financial losses. The Protocol was approved by the Russian Federation in 2004, as the benefits outweighed the result of these discussions, where environmental concerns were seldom encountered. The support for the WTO membership of the Russian Federation, which wants to gain advantages in global trade, is a reason for this approval. After the signing of the Protocol by the Russian State, the EU announced that it supported Moscow's entry into the WTO. In the post-Kyoto Protocol process, the Paris Climate Agreement has begun to discuss which is more comprehensive and imposes responsibilities on all states. The Russian Federation, which put on the agenda to be accepted as an ecological donor due to the forests it previously owned, could not fulfil the guarantees it gave on greenhouse gas reduction, although it signed this agreement. Apart from this, Vladimir Putin's attitude towards climate change also affects the State's climate policies. Putin stated that global warming is not a human error and that if it happens, it will not lead to such harmful consequences for a northern country like the Russian Federation.

By signing the UNFCCC, the Russian Federation, whose multilateral agreements are essential for the state's continuity, has acted within the framework of traditional security and common security understanding. On the subject of the Kyoto Protocol, the emphasis on global cooperation and internationalism against climate change are within the

---

⁶² Korppoo, Tynkkynen & Hønneland, *Russia and the politics of international environmental regimes*, 3.

⁶³ Guy Chazan, "EU Backs Russia's WTO Entry as Moscow Supports Kyoto Pact", *Wall Street Journal* (2004), erişim 25.10.2022, <https://www.wsj.com/articles/SB108514021459817981>.

framework of a common security understanding. There are traces of the traditional security understanding that puts the state at the center of the internal discussions on the Kyoto Protocol. The Paris Climate Agreement, emphasizing that its position should be taken into account at the maximum level and agreeing on some articles, is again a state-centered security approach. In this regard, during both Medvedev and Putin eras, climate change policies have been shaped within the framework of national security.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan etmektedirler.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The authors declare they have contributed equally to the article.
- 3. Competing interests:** The authors declare no competing interests.

BIBLIOGRAPHY

- Afionis, Stavros, & Ioannis Chatzopoulos. "Russia's role in UNFCCC negotiations since the exit of the United States in 2001." *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 10/1 (2010): 45-63.
- Ausübe, Jesse H. "Historical note." In *Changing Climate: Report of the Carbon Dioxide Assessment Committee* (Washington D.C.: National Academy Press, 1983), 487-491.
- Barnett, Jon. "Security and climate change." *Global Environmental Change* 13/1 (2003): 7-17.
- Buzan, Barry. "Rethinking security after the Cold War." *Cooperation and conflict* 32/1 (1997): 5-28.
- Buzan, Barry. "New patterns of global security in the twenty-first century." *International affairs* 67/3 (1991): 439-451.
- Chazan, Guy. "EU Backs Russia's WTO Entry As Moscow Supports Kyoto Pact." *Wall Street Journal* (2004). Erişim 25.10.2022. <https://www.wsj.com/articles/SB108514021459817981>.
- "Climate Doctrine of the Russian Federation (2009)." En.Kremlin.ru – President of Russia. Erişim 06.10.2022, <http://en.kremlin.ru/supplement/4822>.
- Davide, Marinella. "The Doha Climate Gateway: a First Key-Point Assessment." *Review of Environment. Energy and Economics* (2012). Erişim 25.10.2022. https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID2189448_code1809440.pdf.
- Detraz, Nicole. "Environmental security and gender: Necessary shifts in an evolving debate." *Security Studies* 18/2 (2009): 345-369.
- Dyer, Hugh C. "Environmental security as a universal value: implications for international theory." In *The Environment and International Relations*. Washington D.C.: Routledge, 2005: 34-53.

- Elliott, Lorraine. "Human security/environmental security." *Contemporary Politics* 21/1 (2015): 11-24.
- Gordeeva, Yelena M. "The Russian Federation and the International Climate Change Regime." *Carbon & Climate Law Review* (2014): 167-174.
- Gossen, L. P. & L. M. Velichkina. "Environmental problems of the oil-and-gas industry." *Petroleum Chemistry* 46/2 (2006): 67-72.
- Haas, Peter M. "The capacity of international institutions to manage Bhopal-like problems." *Epistemic Communities, Constructivism, and International Environmental Politics* (2015): 75-94.
- "Human Development Report 1994 (1994)." UNDP. Erişim 06.10.2022. <https://hdr.undp.org/system/files/documents//hdr1994encompletenostatspdf.pdf>.
- "Kontseptsii vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii (2016)." Kremlin.Ru. Erişim 06.10.2022. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/41451>.
- "Kontseptsii vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii (2013)." Zakony, Kodeksy Informativno-Pravovye Aktyrossiiskoi Federatsii. Erişim 06.10.2022. <https://legalacts.ru/doc/kontseptsija-vneshnei-politiki-rossiiskoi-federatsii-utv-prezidentom/>.
- Korppoo, Anna, Nina Tynkkynen, & Geir Hønneland. *Russia and the politics of international environmental regimes: Environmental encounters or foreign policy?* Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015.
- Light, Margot. "In search of an identity: Russian foreign policy and the end of ideology." *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 19/3 (2003): 42-59.
- Luhn, Alec. "Russia Ratifies Paris Climate Accord-but Targets Are 'Critically Insufficient'." *The Telegraph* (2019). Erişim 25.10.2022. <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/09/23/russia-ratifies-paris-climate-accord-targets-critically-insufficient/>.
- Mahapatra, Sushanta Kumar, & Keshab Chandra Ratha. "The 21st Conference of the Parties Climate Summit in Paris: a slippery slope." *Journal of International Development* 28/6 (2016): 991-996.
- McDonald, Matt. "Climate change and security: towards ecological security?" *International Theory* 10/2 (2018): 153-180.
- McDonald, Matt. "Discourses of climate security." *Political Geography* 33 (2013): 42-51.
- Melville, Andrew. *Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities*. Budapest: Central European University Press, 2005.
- Mitchell, Ronald B. "International environmental politics." *International environmental politics* 2 (2013): 801-826.
- "National Security Concept of the Russian Federation." *Medzinárodné Otázky* 9/3 (2000): 99-118. Erişim 06.10.2022, <http://www.jstor.org/stable/44963336>.
- "National Security Strategy of the Russian Federation to 2020 (2009)." MepoForum.sk – Fórum pre medzinárodnú politiku. Erişim 06.10.2022. <http://mepoforum.sk/wp-content/uploads/2015/08/NDS-RF-2009-en.pdf>.
-

- Newell, Peter, & Matthew Paterson. "From Geneva to Kyoto: The second conference of the parties to the UN framework convention on climate change." *Environmental Politics* 5/4 (1996): 729-735.
- Nilsen, Thomas. "2017 To Be Putin's Year of Ecology." *The Independent Barents Observer* (2016). Erişim 25.10.2022. <https://thebarentsobserver.com/ru/node/280>.
- "O gosudarstvennoi strategii Rossiiskoi Federatsiipo okhrane okruzhaiushchei sredyi obespecheniu ustoichivogo razvitiia." *Ekologicheskie Razdel Saita GPNTB Rossii* (1994). Erişim 06.10.2022. https://ecology.gpntb.ru/usefullinks/oficialdoc/zakonrf/zakons_ukaz/zakons_262/.
- "O stavke otchislenii (sbora) na vosproizvodstvo, okhranu i zashchitu lesov." *Ekologicheskie Razdel Saita GPNTB Rossii* (1993). Erişim 06.10.2022. https://ecology.gpntb.ru/usefullinks/oficialdoc/zakonrf/zakons_ukaz/zakons_260/.
- "O Strategii ekologicheskoi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii na period do 2025 goda (2017)." *Kremlin.Ru*. Erişim 06.10.2022. <http://kremlin.ru/acts/bank/41879>.
- "O vidakh produktsii (rabot, uslug) i otkhodov proizvodstva, svobodnaia realizatsiia kotorykh zapreshchena." *Ekologicheskie Razdel Saita GPNTB Rossii* (1992). Erişim 06.10.2022. https://ecology.gpntb.ru/usefullinks/oficialdoc/zakonrf/zakons_ukaz/zakons_256/.
- "Ob okhrane prirodnikh resursov territorial-nykh vod, kontinental-nogo shel-fa i ekonomicheskoi zonyRossiiskoi Federatsii." *Ekologicheskie Razdel Saita GPNTB Rossii* (1992). Erişim 06.10.2022. https://ecology.gpntb.ru/usefullinks/oficialdoc/zakonrf/zakons_ukaz/zakons_257/.
- "Ob usilenii gosudarstvennogo kontrolya za ispol-zovaniem i okhranoi zemel- pri provedenii zemel-noi reformy." *Ekologicheskie Razdel Saita GPNTB Rossii* (1993). Erişim 06.10.2022. https://ecology.gpntb.ru/usefullinks/oficialdoc/zakonrf/zakons_ukaz/zakons_259/.
- Obi, Cyril. "Globalized images of environmental security in Africa." *Review of African Political Economy* 27/83 (2000): 47-62.
- Porter, Gareth. "Environmental security as a national security issue." *Current History* 94/592 (1995): 218-222.
- "Rasporiazheniem Pravitel-stva Rossiiskoi Federatsii ot 31 avgusta 2002 g." *Legal Office FAOLEX – Food and Agriculture Organization of the United States*. Erişim 06.10.2022. <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/rus46915.pdf>.
- Renner, Michael. *National Security: The Economic and Environmental Dimensions*. Washington D.C.: Worldwatch Inst, 1989.
- "Russian President Vladimir Putin Says Humans Not Responsible for Climate Change." *France 24* (2017). Erişim 25.10.2022. <https://www.france24.com/en/20170331-russian-president-vladimir-putin-says-humans-not-responsible-climate-change>.
- Sayın, Melek. "Rusya Federasyonu Dış Politikasında Çevresel Güvenlik Uygulamaları." *Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi*, 2020.
- Schipper, E. Lisa F. "Conceptual history of adaptation in the UNFCCC process." *Review of European Community & International Environmental Law* 15/1 (2006): 82-92.
- Semenova, Galina. "Global environmental problems in Russia." *E3S Web of Conferences*, 157,

(2020): 1.

- Siebenhüner, Bernd. "The changing role of nation states in international environmental assessments—the case of the IPCC." *Global Environmental Change* 13/2 (2003): 113-123.
- Smith, Dan & Janani Vivekananda. *A Climate of Conflict: The Links between Climate Change, Peace, and War*. London: International Alert, 2007.
- Soldatkin, Vladimir & Dmitry Zhdannikov. "Putin: I Don't Share Excitement about Greta Thunberg's UN Speech." Reuters (2019). Erişim 25.10.2022. <https://www.reuters.com/article/us-russia-putin-thunberg-idUSKBN1WH1FM>.
- "The Foreign Policy Concept of the Russian Federation (2008)." Permanent Mission of the Russian Federation to the European Union. Erişim 06.10.2022. https://russiaeu.ru/userfiles/file/foreign_policy_concept_english.pdf.
- Theisen, Ole Magnus, Nils Petter Gleditsch, & Halvard Buhaug. "Is climate change a driver of armed conflict?" *Climatic Change* 117/3 (2013): 613-625.
- Timoshenko, Alexandre S. "Ecological Security: Global Change Paradigm." *Colo. J. Int'l Env'tl. L. & Pol'y* 1 (1990): 127-145.
- Turkowski, Andrzej. "№ 027: Russia's International Climate Policy." *Polski Instytut Spraw Miğdzynarodowych-The Polish Institute of International Affairs* 27 (2012): 1-8.
- "United Nations Framework Convention on Climate Change." United Nations. (1992): 1-24. Erişim 25.10.2022. <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>.
- "Utverzhdeny osnovy gosudarstvennoi politiki v oblasti ekologicheskogo razvitiia Rossii na period do 2030 goda (2012)." Kremlin.Ru. Erişim 06.10.2022. <http://kremlin.ru/events/president/news/15177>.
- Warner, Jeroen. "Global environmental security: an emerging 'concept of control'?" In *Political Ecology: Science, Myth and Power*. 247-265. London: Arnold, 2000.

NATO’NUN GENİŞLEMESİ VE KAZAKİSTAN OLAYLARI BAĞLAMINDA KOLEKTİF GÜVENLİK ANTLAŞMASI ÖRGÜTÜ’NÜN GELECEĞİ*

 Bahar ÖZSOY^a

Öz

1991 yılında Sovyetlerin dağılması ile Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) gibi siyasi, askeri ve ekonomik oluşumlar yoluyla eski Sovyet coğrafyasında bağımsızlığını kazanan ülkeleri etki alanında tutmaya çalışmıştır. Bölgedeki nüfuzunu kaybetmenin küresel alandaki konumunu zayıflatacağını bilen Moskova, bu ülkelerin Batılı kurum ve kuruluşlarla entegre olmasını istememiştir. Nitekim son yıllarda Gürcistan ve Ukrayna’nın olası NATO üyeliklerine engel olmak için her türlü girişimde bulunmuş ve en uzun sınırı paylaştığı Kazakistan’da yaşanan olaylara uzun yıllar etkinsizliği ile eleştirilen KGAÖ aracılığıyla müdahale etmiştir. Rusya’nın Şubat 2022’de Ukrayna’yı işgalinden sonra Finlandiya ve İsveç, uzun yıllardır benimsedikleri askeri tarafsızlığı terk ederek NATO’ya üyelik başvurusu yapmayı kararlaştırmıştır. Bu kapsamda Rusya-Ukrayna Savaşı yeni üyelikleri gündeme getirerek NATO’nun genişlemesine yönelik bir durum ortaya çıkarırken Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki gelişmeler benzer bir ihtimalin KGAÖ için de söz konusu olabileceğine işaret etmektedir. Öyle ki, NATO gibi açık kapı politikası uygulayan KGAÖ’ne zaman zaman İran’ın üye olacağına yönelik açıklamalar gündeme gelmektedir. Yine Avrasya Ekonomik Birliği’ne gözlemci üye olması sonrasında Özbekistan, 2021 yılında Rusya ile ikili bir askeri tatbikat ve Rusya ve Tacikistan ile üçlü bir askeri tatbikat gerçekleştirmiştir. Bunun yanında aynı yıl çevrimiçi formatta gerçekleştirilen KGAÖ toplantısına Özbekistan Cumhurbaşkanı Şövkət Mirziyoyev konuk olarak katılmıştır. Kazakistan’da yaşanan olaylar nedeni ile gerçekleştirilen olağanüstü toplantıda Belarus Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko’nun olayların Özbekistan’a sıçraması ihtimali olduğunu ifade etmesi ise Taşkent’in 2012 yılında askıya aldığı üyeliğini önümüzdeki günlerde yeniden aktifleştirebilir mi sorusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çalışmanın temel tezi NATO’nun genişlemesinin ve Kazakistan olaylarının KGAÖ’nün faaliyet alanlarını genişletebileceği ve yeni üyelikleri gündeme getirebileceğidir. Bu kapsamda çalışma Avrasya’nın NATO’su olarak addedilen KGAÖ’nün 30 yıllık serüvenine odaklanmaktadır. Çalışmada örgütün yapısı, işleyişi ve faaliyetleri üzerinde durulmuş ve özellikle son gelişmeler ışığında KGAÖ’nün etkinliği ve geleceği değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Rusya, NATO, KGAÖ, savunma, ittifak, güvenlik.

* Bu çalışma 13-14 Ekim 2022 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilen VI. Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresi’nde ‘NATO Genişlemesi ve Kazakistan Olayları Bağlamında Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü’nün Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme’ başlığı ile sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara/Türkiye, b.ozsoy@hbv.edu.tr

THE FUTURE OF THE COLLECTIVE SECURITY TREATY ORGANIZATION IN THE CONTEXT OF NATO ENLARGEMENT AND THE KAZAKHSTAN PROTESTS

Abstract

With the collapse of the Soviet Union in 1991, Russia tried to keep the countries that gained independence in the former Soviet geography in its sphere of influence through political, military, and economic formations such as the Commonwealth of Independent States (CIS), the Collective Security Treaty Organization (CSTO). Knowing that losing its influence in the region would weaken its position in the global arena, Moscow did not want these countries to integrate with Western institutions and organizations. As a matter of fact, in recent years, every attempt has been made to prevent possible NATO memberships of Georgia and Ukraine, and it has intervened in the events in Kazakhstan, with which it shares the longest border, through the CSTO, which has been criticized for its ineffectiveness for many years. After Russia's invasion of Ukraine in February 2022, Finland and Sweden decided to abandon their long-standing military neutrality and apply for NATO membership. In this context, while the Russia-Ukraine War brought new memberships to the agenda and created a situation for NATO's enlargement, the developments in the Central Asia and Caucasus region indicate that a similar possibility may be in question for the CSTO. So much so that, from time to time, statements that Iran will become a member of the CSTO, which implements an open-door policy like NATO, come to the fore. Besides, after becoming an observer member of the Eurasian Economic Union, Uzbekistan conducted a bilateral military exercise with Russia and a trilateral military exercise with Russia and Tajikistan in 2021. In addition, the President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev attended the CSTO meeting held online in the same year as a guest. The fact that Belarusian President Aleksandr Lukashenko stated at the extraordinary meeting held due to the events in Kazakhstan that there was a possibility that the events could spread to Uzbekistan caused the question of whether Tashkent could reactivate its membership suspended in 2012 in the coming days. The main thesis of the study is that the enlargement of NATO and the Kazakhstan events can expand the fields of activity of the CSTO and bring new memberships to the agenda. In this context, the study focuses on the 30-year adventure of the CSTO, which is considered the NATO of Eurasia. In the study, the structure, functioning, and activities of the Organization were emphasized and the effectiveness and future of CSTO were evaluated especially in light of recent developments.

Keywords: Russia, NATO, CSTO, defense, alliance, security.

БУДУЩЕЕ ОРГАНИЗАЦИИ ДОГОВОРА О КОЛЛЕКТИВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В КОНТЕКСТЕ РАСШИРЕНИЯ НАТО И СОБЫТИЙ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

С распадом Советского Союза в 1991 году Россия стремилась удержать страны, получившие независимость на постсоветском пространстве, в сфере своего влияния через политические, военные и экономические образования, такие как Содружество Независимых Государств (СНГ), Организация Договора о коллективной безопасности (ОДКБ). Потеря влияния в регионе могла ослабить позиции Москвы на мировой арене,

для которой поэтому была неприемлема интеграция этих стран с западными институтами и организациями. Россия в последние годы предпринимала попытки предотвратить возможное членство Грузии и Украины в НАТО, участвовала через ОДКБ в событиях в Казахстане, с которым имеет самую протяженную границу. При этом ОДКБ подвергалась критике за свою неэффективность в течение многих лет.

После начала проведения специальной военной операции России на Украине в феврале 2022 года Финляндия и Швеция решили отказаться от своего давнего военного нейтралитета и подать заявку на членство в НАТО. В то время как российско-украинский конфликт выдвинул на повестку дня вопрос о расширении этой организации, события в регионе Центральной Азии и Кавказа, в этом контексте, указывают на то, что аналогичная возможность есть и у ОДКБ, которая, подобно НАТО, проводит политику открытых дверей. Время от времени на первый план выходят заявления о том, что Иран станет членом ОДКБ. Став членом Евразийского экономического союза в качестве наблюдателя, Узбекистан провел двусторонние военные учения с Россией и трехсторонние военные учения с Россией и Таджикистаном в 2021 году. Кроме того, Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев в качестве гостя принял участие в заседании ОДКБ, прошедшем в том же году. На внеочередном совещании, проведенном в связи с событиями в Казахстане, президент Беларуси Александр Лукашенко заявил о возможности распространения последних на Узбекистан. Это вызвало предположение, что Ташкент в ближайшие дни может возобновить свое членство, которое он приостановил в 2012 году.

Основной тезис исследования заключается в том, что расширение НАТО и казахстанские события могут расширить сферу деятельности ОДКБ и поставить на повестку дня принятие новых членов. В этом контексте исследование фокусируется на 30-летней истории ОДКБ, которую считают НАТО Евразии. В исследовании особое внимание уделялось структуре, функционированию и деятельности организации, а также оценивались эффективность и будущее ОДКБ, особенно в свете последних событий.

Ключевые слова: Россия, НАТО, ОДКБ, оборона, альянс, безопасность.

Giriş

Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Ermenistan tarafından 15 Mayıs 1992 tarihinde Taşkent'te imzalanan Kolektif Güvenlik Antlaşması üyeler arasında iş birliğinin artırılması ve ortak tehlikelere karşı birlikte politika üretilmesi amaçlarını içermektedir. 1993 yılında Gürcistan ve Azerbaycan'ın da dahil olmasıyla Türkmenistan hariç eski Sovyet bloğundaki tüm Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri antlaşmayı imzalamıştır. Bununla birlikte Özbekistan, Azerbaycan ve Gürcistan 1999 yılında antlaşmayı yenilememiştir. 2002 yılında askeri bir ittifaka dönüşen Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)'nün yapısı ve faaliyetleri incelendiğinde birçok soru işareti oluşsa da örgüt, çoğu zaman Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile karşılaştırılır gelmiştir.

2008 yılında Bükreş'te düzenlenen Liderler Zirvesi'nin ardından yayınlanan bildiriye Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO üyeliklerinin önü açılmış; iki ülkenin de Üyelik

Eylem Planları (ÜEP) hazırlanması amacıyla NATO'ya yapacakları başvurunun destekleneceği ilan edilmiştir. NATO'nun nüfuz alanını genişletmesi ve eski Sovyet ülkelerinin de birliğe dahil olma yönündeki istek ve faaliyetleri Moskova'nın tepkisini çekmiştir. Zirveden birkaç ay sonra yaşanan Rusya-Gürcistan Savaşı ve 2014 yılındaki Kırım müdahalesi sonrasındaki yaptırımlar Moskova için yeterli caydırıcılıkta olmazken Ukrayna'nın Batı ile gelişen ilişkileri 2022 yılının şubat ayında Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı ile sonuçlanmıştır. Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinden sonra Finlandiya ve İsveç, uzun yıllardır benimsedikleri askeri tarafsızlığı terk ederek NATO'ya üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu kapsamda Rusya-Ukrayna Savaşı yeni üyelikleri gündeme getirerek NATO'nun genişlemesine yönelik bir durum ortaya çıkarırken Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki gelişmeler benzer bir genişlemenin KGAÖ için de mümkün olup olmayacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Nitekim NATO gibi açık kapı politikası uygulayan KGAÖ'ye zaman zaman İran'ın dahil olabileceği konusu gündeme gelse de şimdiye kadar uyuşturucuyla mücadele operasyonlarında ortaklık dışında bir birliktelik gerçekleştirilmemiştir. Yine Özbekistan, 2021 yılında Rusya ile ikili ve Rusya-Tacikistan ile üçlü bir askeri tatbikat gerçekleştirmiştir. Bunun yanında aynı yıl çevrimiçi formatta gerçekleştirilen KGAÖ toplantısına Özbekistan Cumhurbaşkanı Şövkət Mirziyoyev konuk olarak katılmıştır. 2022 yılında Kazakistan'da yaşanan olaylar nedeni ile gerçekleştirilen olağanüstü toplantıda Belarus Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko'nun olayların Özbekistan'a sıçraması ihtimali olduğunu ifade etmesi ise Taşkent'in 2012 yılında askıya aldığı üyeliğini önümüzdeki günlerde yeniden aktifleştirebilir mi sorusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2 Ocak 2022 tarihinde Kazakistan'da meydana gelen olayların kontrol altına alınmasında zorluk yaşayan Kazak yönetimi KGAÖ'den yardım istemiş; tarihinde ilk kez KGAÖ barış gücü üye bir ülkeye müdahalede bulunmuştur. Son yirmi yılda Orta Asya'da Çin ile iş birliği yanında bir rekabet yürüten Rusya, Kazakistan'daki olaylar sırasında ve sonrasında bölgede jeopolitik bir aktör ve büyük bir güç olarak varlığını bir kez daha teyit etmiştir. Bu kapsamda gerek NATO'nun genişlemesi gerekse de Kazakistan olaylarının KGAÖ'nün geleceği üzerinde etkili olacağı bu çalışmanın temel tezini oluşturmaktadır.

1) NATO'nun Kurulması ve Strateji Belgeleri

1940 yılında Estonya, Letonya ve Litvanya; II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan güvensizlik ve Batı Blokunun bölünmüş olduğu dönemde ABD'nin öncülüğünde bir araya gelen 12 devlet (Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri) Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da batıya doğru genişlemesini kontrol etmek için 1949 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nü kurmuşlardır. Örgüt tüzüğüne göre NATO'nun kuruluş amacı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ilkelerine uygun olarak tüm üyelerinin özgürlük ve güvenliğini siyasi ve askeri yollarla korumaktır. Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ortak değerlere dayanan ittifak, başlangıcından bu yana Avrupa'da adil ve kalıcı bir barışçıl

düzenin kurulması için çalışmaktadır.¹

14 maddeden oluşan Kuzey Atlantik Antlaşmasında NATO'nun geleneksel misyonu, antlaşmanın 5. maddesi ile somutlaşmaktadır. Buna göre taraflar, Avrupa'da veya Kuzey Amerika'da bir veya daha fazla üyeye yönelik bir silahlı saldırıyı tüm üyelere yapılmış olarak kabul edecekler ve böyle bir silahlı saldırı meydana gelirse, Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin 51. maddesi tarafından tanınan toplu meşru müdafaa kapsamında, saldırıya uğrayan tarafa veya taraflara, silah kullanımı da dahil olmak üzere bireysel veya toplu olarak gerekli görülen yardım yapılacaktır (md.5).

NATO'nun karar alma organı olan Kuzey Atlantik Konseyine 9. maddede yer verilmiş ve Konseyin kararlarını oybirliği ile aldığı belirtilmiştir. Konsey genel kural olarak yılda iki kez üye ülkelerin dışişleri bakanlarının katılımıyla toplanırken belirlenen sürekli temsilciler tarafından faaliyetler yürütülmektedir. 1996 yılında daha bağımsız bir savunma politikası uygulamak düşüncesi ile Fransa'nın askeri kanattan ayrılması yapısal kimi değişikliklere sebep olmuştur.² Bu kapsamda askeri konuları ele alan bir savunma planlama komitesi oluşturulmuştur. İttifakın sözcüsü örgütün en yüksek düzeyli sivil memuru da olan Genel Sekreterdir. Örgütün en üst düzey askeri organı askeri komitedir ve üye ülkelerin genelkurmay başkanlarından oluşur. NATO'nun komuta yapısı, Müttefik Harekât Komutanlığı (AOC) ve Müttefik Dönüşüm Komutanlığı (ACT) olmak üzere iki komutanlık üzerine oturtulmuştur.³ İttifakın tüm askeri operasyonlarının planlaması ve yürütülmesi Müttefik Harekât Komutanlığının sorumluluğunda iken Müttefik Dönüşüm Komutanlığı (ACT) ittifakın imkân ve kabiliyetlerinin karşılaşılabilecek sorunlara cevap verecek şekilde artırılmasından sorumludur. NATO'nun askeri yetenekleri üyelerin ulusal silahlı güçlerinden oluşturulmaktadır.⁴

Sovyetlerin dağıldığı ve Soğuk Savaşın son bulduğu 90'lı yıllar örgütün varlığına yönelik kimi soru işaretlerine neden olsa da aradan geçen zaman aralığında gerçekleştirdiği eylem ve sunduğu güvenlik şemsiyesi ile NATO bir güvenlik örgütü olarak uluslararası alandaki önemini sürdürmektedir. Bununla birlikte örgütün değişen uluslararası sisteme göre kendini güncellediğini ve yeni konu başlıklarını gündemine aldığını ifade etmek gerekir. 90'lı yıllarda sınır ötesi hareketlere yönelen NATO'nun günümüzde iklim değişikliğinden siber güvenliğe hibrit savaşlardan yapay zekaya varıncaya kadar çok çeşitli alanlarda çalışmaları bulunmaktadır.

NATO'nun Soğuk Savaş dönemindeki misyonuna bakıldığında özellikle Batı Blokunun Doğu Blokundan gelebilecek saldırılar karşısında toplu bir şekilde savunulmasının amaçlandığı görülmektedir. Bu kapsamda temel tehdit unsuru Sovyetler Birliği olmasına karşın NATO'nun Almanya'nın silahlanmasının önüne geçilmesi, NATO aracılığı ile ABD'nin Batı Bloku içerisinde nüfuzunun güçlendirilmesi gibi önemli işlevleri de olmuştur. Bunun yanında "demokrasi, liberalizm, eşitlik, özgürlük" gibi Batı kimliğini

¹ NATO, "The Alliance's New Strategic Concept", (1991), erişim 10.09.2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm.

² Fransa 2009 yılında Askeri Kanada geri dönmüştür.

³ Fulya Aksu Ereker, "Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü-NATO", Güvenlik Yazıları Serisi 28 (2019), erişim 15.09.2022, https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/NATO_FulyaAksuEreker_v.1.pdf.

⁴ Ali Karaosmanoğlu, "NATO'nun Dönüşümü", *Uluslararası İlişkiler* 10/40 (2014): 3-38.

oluşturduğu iddia edilen ortak değerlerin üzerine inşa edilmesi NATO'nun siyasi bir yönü olduğunu da göstermektedir.

Bir güvenlik ve savunma örgütü olan NATO'nun yol haritası kabul ettiği strateji belgelerine dayanmaktadır. *Kitlesel Mukabele Stratejisi*, örgütün Soğuk Savaş döneminde benimsenen ilk stratejisidir. NATO bu strateji ile üye ülkeler arasında mevcut tehdit karşısında askeri ve ekonomik koordinasyon oluşturulmasını öngörmüş bu kapsamda örgütün önceliğinin askeri bir eylemden ziyade caydırıcılık gücü olduğu vurgulanmıştır.⁵ 1952 yılında uygulamaya konan "Entegre Kuvvetlerin Oluşturulması Stratejisi" kapsamında, NATO ittifakının herhangi bir saldırı karşısında tüm hava, kara ve deniz güçlerini harekete geçirebileceği öngörülmektedir. Bu strateji ile kuvvet kullanma ilkesi herhangi bir saldırıda başvurulacak ilk yöntem olarak belirlenmiştir.⁶ Beş yıl sonra yayımlanan ve nükleer silahların kullanımının tartışıldığı ilk resmi NATO belgesi olan "Topyekûn Mukabele Stratejisi", NATO'ya karşı bölge dışında oluşabilecek tehlikelerin de hesaba katılması gerektiğini vurgulamaktadır. 1968 yılındaki "Esnek Karşılık", Soğuk Savaş'ın sonuna kadar İttifakın temel strateji belgesi olmuştur. Bu strateji "ileriden savunmayı ve düşmana onun seçtiği saldırı yöntemiyle karşılık vermeyi öngörmektedir."⁷

1991 yılında NATO'nun varlığının temel nedeni olarak görülen Sovyetlerin dağılması ile NATO'ya ihtiyaç kalıp kalmadığı sorusu uluslararası alanda en çok tartışılan konulardan olmuştur. Bununla birlikte örgüt kuramsal ve kurumsal bir revize ile kendini yenilemiş; uluslararası alanda barışın inşası, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkla mücadele, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, etnik çatışmaların sonlandırılması gibi konular örgüt gündemine alınmıştır. Bu kapsamda Kasım 1991'de Roma Zirvesi'nde ilan edilen "Yeni Stratejik Konsept" diyalog, iş birliği, kriz yönetimi ve çatışmaları önleme başlıkları üzerinde durmuş, değişen uluslararası sistem İttifak'ın stratejisini geniş bir güvenlik yaklaşımı çerçevesinde şekillendirmesi için yeni fırsatlar sunmuştur.⁸ Kabul edilen yeni konseptte NATO'nun doğrudan bir NATO üyesine saldırı gerçekleşmediği durumlarda da krizlere müdahale edebileceği belirtilmiştir. NATO'nun faaliyetlerinin "NATO dışı alan"a çıkması ile 1994 yılında Birleşik Müşterek Görev Gücü (Combined Joint Task Force- CJTF) oluşturulması kararlaştırılmış ve iki yıl sonra gerçekleştirilen Berlin Zirvesi'nde bu karar teyit edilmiştir.⁹ 1995 yılında Bosna'daki çatışmaların kontrolünü ve barışın tesisini sağlamakla görevlendirilen Barışı Uygulama Gücü (IFOR, Implementation Force) kurulmuş; BM Güvenlik Konseyi'nin 1031 sayılı kararına dayanarak NATO'ya barış anlaşmasının askeri yönlerini uygulama yetkisi verilmiştir.¹⁰ 20 Aralık 1995'te IFOR bir

⁵ Seda Gözde Tokatlı, "NATO'nun Sistem İçerisindeki Dönüşümü ve Geleceği", *UPA Strategic Affairs* 3/2 (2022): 66.

⁶ NATO, "Facts and Figures, NATO Archives", (1989), erişim 10.10.2022, https://archives.nato.int/uploads/r/null/1/-4/145727/0048-_NATO-_Facts-_and_Figures_1989_ENG. Pdf.

⁷ Tokatlı, "NATO'nun Sistem İçerisindeki Dönüşümü ve Geleceği", 66.

⁸ "The Alliance's New Strategic Concept."

⁹ Fırat Purtaş, "Soğuk Savaş Sonrası NATO'nun Dönüşümü ve Genişlemesi Çerçevesinde Türk Amerikan Askerî İlişkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 1/2 (2005): 1-30.

¹⁰ NATO'nun NATO dışı alandaki ilk görevi 1995 Bosna-Hersek müdahalesi olmuştur. 20 Aralık 1995 tarihinde gerçekleştirilen hava hareketiyle askeri operasyonu üstlenen NATO daha sonra Dayton Barış Anlaşması çerçevesinde de bölgeye kuvvet konuşlandırmıştır. NATO'nun Balkanlar'daki ikinci misyonu, 1999 yılında Kosova'daki insan hakları ihlallerine karşılık gerçekleştirilen hava hareketidir. NATO kuvvetleri (KFOR) halen Kosova'da bulunmaktadır. 2001 yılında ise Makedonya hükümetinin talebi üzerine bölgeye operasyon başlatan NATO, bu görevi 2003 yılında

yıllık görevine başlamıştır. Yaklaşık bir yıl sonra NATO Dışişleri ve Savunma Bakanları, NATO'nun bir İstikrar Gücü (SFOR) kurması gerektiği konusunda anlaşmış ve bu güç, IFOR'un görev süresinin sona erdiği 20 Aralık 1996 tarihinde etkinleştirilmiştir. Görevi bölgedeki istikrarın sağlanması olan SFOR içerisinde Rusya, Arnavutluk, Avusturya, Arjantin, Fas gibi NATO üyesi olmayan birçok devlet yer almıştır.¹¹ 1999 yılında Washington'da yapılan NATO'nun 50. Kuruluş Yıldönümü Zirvesi'nde, yeni stratejik konsept kabul edilmiştir. NATO'nun merkezinde yer aldığı yeni bir Avrupa-Atlantik güvenlik yapısının vurgulandığı konseptte, ilişkilerin derinleştirilmesi yanında yeni üyelerin örgüte katılımı da desteklenmiştir. Yeni strateji belgesinde NATO'nun temel güvenlik görevleri; güvenlik, danışma, caydırma ve savunma başlıkları altında belirlenmiştir. İttifak BM Güvenlik Konseyi ve AGİT'in daveti üzerine barışı koruma operasyonlarına katkıda bulunabilecektir. Yine bu Konseptte Barış için Ortaklık (BİO) Antlaşmasının, taraflar arasında pratik güvenlik bağlantıları kurmak ve birlikte çalışabilirliği geliştirmek için temel mekanizma olduğu belirtilmiştir. Ukrayna'nın Avrupa-Atlantik güvenliğindeki rolünün altı çizilirken NATO ile Rusya arasındaki güçlü, istikrarlı ve kalıcı bir ortaklığın bölgedeki istikrar için temel şart olduğu da bu Strateji Belgesi'nde vurgulanmıştır.¹²

NATO faaliyetlerinin NATO dışı alana çıktığı 90'lı yıllarla birlikte NATO'nun, Avrupa merkezli bir savunma ittifakından, küresel güvenlik ve barış sağlayıcısına dönüştüğü görülmektedir.¹³ 2010 yılında yayınlanan stratejik konseptte NATO'nun üç temel görevinin toplu savunma, kriz yönetimi ve iş birliğine dayanan güvenlik olduğu vurgulanmıştır. Krizlerin önlenmesi, yönetilmesi ve çatışma sonrasında istikrarın sağlanması ve yeniden yapılanmanın desteklenmesinde NATO'nun sorumluluk alacağı belirtilmiştir. Strateji belgesinde bu taahhütleri yerine getirebilecek tüm Avrupa ülkelerinin de Örgüte üyelik için başvurabileceği üzerinde durulmuştur. Bunun yanında belgede Ukrayna ve Gürcistan ile ortaklığın geliştirilmesi istenirken NATO'nun, Rusya için bir tehdit unsuru olmadığı da ifade edilmiştir.¹⁴ 29-30 Haziran 2022 tarihinde Madrid'de düzenlenen NATO Zirvesi'nde on iki yıl aradan sonra ittifakın yeni stratejik konsepti kabul edilmiştir. Belgede NATO'nun üç temel görevinin caydırıcılık ve savunma, kriz önleme ve yönetimi ve işbirlikçi güvenlik olduğu belirtilmiştir. Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırısı sonrasında belgenin en öne çıkan başlıklarından biri de NATO'ya yönelik tehdit algısıdır. Bu kapsamda belgede müttefiklerin güvenliğine ve Avrupa-Atlantik bölgesindeki barış ve istikrara yönelik en önemli ve doğrudan tehdidin Rusya olduğu, Moskova'nın Baltık, Karadeniz ve Akdeniz bölgeleri de dahil olmak üzere askeri birikimi ve Belarus ile askeri entegrasyonunun NATO güvenliği ve çıkarlarına meydan okuduğu açıkça ifade edilmiştir. NATO'nun Rusya için bir tehdit oluşturmadığı yinelenirken

Avrupa Birliği'ne devretmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrası İttifak ilk kez 5. madde kapsamında Afganistan'a askeri müdahalede bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Karaosmanoğlu. "NATO'nun Dönüşümü."

¹¹ NATO, "History of the NATO-led Stabilisation Force (SFOR) in Bosnia and Herzegovina", erişim 15.09.2022, <https://www.nato.int/-/sfor/docu/d981116a.htm>.

¹² NATO, "The Alliance's Strategic Concept", (1999), erişim 08.09.2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm.

¹³ Tokatlı, "NATO'nun Sistem İçerisindeki Dönüşümü ve Geleceği", 68.

¹⁴ NATO, "Strategic Concept (2010)", erişim 12.09.2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_82705.htm.

Rusya'nın tehdit ve eylemlerine karşı birlikte hareket edileceği vurgulanmıştır. Rusya'nın yanı sıra kilit teknolojik ve endüstriyel sektörleri, kritik altyapıyı ve stratejik malzemeleri ve tedarik zincirlerini kontrol etmeye çalışan Çin'in hayata geçirdiği politikaların da NATO için bir tehdit unsuru olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında Çin Halk Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki stratejik ortaklığın mevcut uluslararası düzeni bozmaya yönelik karşılıklı olarak güçlendirici girişimlerinin NATO değer ve çıkarlarına aykırı olduğunun da altı çizilmiştir. Son belge Rusya'nın tüm saldırgan eylemlerine karşılık açık kapı politikasının devam ettiğini de göstermektedir. Bu kapsamda Bosna-Hersek, Gürcistan ve Ukrayna ile ortaklığın geliştirilmeye devam edileceği ve Gürcistan ve Ukrayna ile ilgili 2008 Bükreş Zirvesi'nde¹⁵ ve sonrasında alınan tüm kararların teyit edildiği belirtilmektedir.¹⁶

2) Kuruluşu, Yapısı ve Çalışma Alanları Çerçevesinde Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü

15 Mayıs 1992 tarihinde Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan ve Özbekistan arasında imzalanan antlaşma ile Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı kurulmuştur. Bir yıl sonra Azerbaycan, Beyaz Rusya ve Gürcistan'ın da dahil olması ve prosedürlerin tamamlanmasının ardından yürürlüğe giren antlaşmanın amacı üye ülkelerin ulusal güvenliklerini sağlamak için, askeri-siyasi niteliği olan çok yönlü ve karşılıklı iş birliğini koordine etmektir. Bu kapsamda Antlaşmanın temel çıkış noktasını ortak güvenlik kavramı oluşturmaktadır. 20 Nisan 1994'te ulusal onay süreçlerinin ardından yürürlüğe giren Antlaşmanın 4. maddesi NATO Antlaşmasının 5. maddesi ile benzer niteliktedir. Buna göre, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 51. maddesindeki hükümlerle paralel olmak şartıyla örgüte üye devletlerden birinin herhangi bir devlet veya devletler grubu tarafından saldırıya maruz kalması halinde, *diğer üye ülkeler başta askeri olmak üzere gereken tüm desteği sağlayacaktır.* 1999 yılında Azerbaycan, Özbekistan ve Gürcistan sonraki beş yıl için Antlaşmayı imzalamamıştır.¹⁷ Bunun yanında Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya gibi ülkeler NATO'ya üye olurken Sözleşmeden çekilen Özbekistan'ın 2002 ve 2004 yıllarında yapılan NATO Zirvelerine katılması Teşkilat için ciddi bir prestij kaybı olmuştur.

Diğer taraftan 2002 yılında askeri ve politik bir tezahüre sahip olan antlaşma uluslararası bir örgüte dönüştürülerek Teşkilata kurumsal bir kimlik kazandırılmıştır. Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan KGAÖ Sözleşmesi BM'de tescil ettirilmiş ve 2004 yılında örgüt, BM Genel Kurulu'nda Gözlemci statüsü almıştır. Sözleşme'nin 3. maddesinde örgütün amaçlarının barışın, uluslararası ve bölgesel güvenlik ve istikrarın güçlendirilmesi, üye devletlerin bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin toplu olarak korunması olduğu belirtilmiştir. 7. madde de ise katılımcı ülkelerin kendi topraklarında

¹⁵ Nisan 2008'de Bükreş'te düzenlenen NATO Liderler Zirvesi'nde Ukrayna ve Gürcistan'ın İttifak üyeleri olacağı belirtilmiş, bu ülkelerin Üyelik Eylem Planları (ÜEP) hazırlamaları desteklenmiş ve her iki ülke ile siyasi iş birliğinin yoğunlaştırılması kararlaştırılmıştır.

¹⁶ NATO, "Strategic Concept (2022)", erişim 12.10.2022, <https://www.nato.int/strategic-concept/>.

¹⁷ Taşkent Antlaşması olarak kurulan Örgüt, Özbekistan'ın 1999 yılında üyelikten ayrılması sonrasında Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ismini almıştır. Özbekistan 2006-2012 döneminde bir kez daha Örgüte üye olmuş ancak daha sonra Örgüt üyeliğinden ayrılmıştır.

yabancı askeri üslere sahip olmaları örgütün diğer üyeleriyle anlaşma yapmasına bağlanmıştır. Bunun yanında örgüte üye olan ülkeler aynı anda başka askeri ittifaklara dahil olamazlar.

Örgüt tüzüğüne göre örgütün yapısı Kolektif Güvenlik Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Savunma Bakanları Konseyi, Güvenlik Konseyleri Sekreterleri Komitesi ve Daimî Konsey'den oluşmaktadır. Örgütün daimî çalışma organları Örgüt Sekreterliği ve Müsterek Kurmay Başkanlığı'dır. Parlamentolar arası iş birliğini sağlamak için ise Parlamenter Meclisi kurulmuştur. Örgütün bu organlarının işlevlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:¹⁸

Kolektif Güvenlik Konseyi (CSC): Örgütün en yüksek organı üye devletlerin başkanlarından oluşan Kolektif Güvenlik Konseyi (CSC)'dir. CSC, örgüt faaliyetleri doğrultusunda amaç ve hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik kararlar almakta, üye devletlerin koordinasyonunu ve ortak hareketlerini sağlamaktadır. CSC toplantıları yılda en az bir kez olmak üzere üye devletlerde dönüşümlü olarak gerçekleştirilmektedir. Konsey oturumlarına Dışişleri Bakanları, Savunma Bakanları, üye ülkelerin Güvenlik Konseyi Sekreterleri, KGAÖ Genel Sekreteri ve üye ülkelerin tam yetkili temsilcileri katılabilmektedir.

Dışişleri Bakanları Konseyi (CFM): Örgütün danışma ve yürütme organı olan CFM Üye Devletlerin dış politika alanındaki etkileşimlerini koordine etmektedir.

Savunma Bakanları Konseyi (CMD): Örgütün bir diğer danışma ve yürütme organı olan CMD üye devletlerin askeri politika ve askeri-teknik iş birliği alanlarındaki koordinasyonunu sağlamaktadır.

Güvenlik Konseyleri Sekreterleri Komitesi (CSSC): Üye devletlerin ulusal güvenliklerini sağlama alanındaki etkileşimini koordine eden birimdir.

KGAÖ Daimî Konseyi: CSC oturumları arasındaki dönemde örgüt içindeki iş birliği ile ilgilenen ve daimî çalışma organları ile birlikte KGAÖ organları tarafından alınan kararların uygulanmasını sağlayan koordinasyon organıdır. Konsey, üye devletler tarafından kendi iç prosedürlerine uygun olarak atanan daimî ve tam yetkili temsilcilerden oluşmaktadır.

KGAÖ Sekreterliği: Sekreterlik, yasal organların faaliyetleri için organizasyonel, bilgilendirici, analitik ve danışmanlık desteği sağlamaktadır. Örgüt organlarının taslak kararlarının ve diğer belgelerinin hazırlanmasından sorumlu olan Sekreterlik merkezi Moskova'dır. Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatının en üst idari yetkilisi ise Genel Sekreterdir. Sekreter, KGAÖ Bakanlar Konseyinin önerisi üzerine Devlet Başkanlarının kararı ile üye devletler arasından dönüşümlü olarak 3 yıllık bir süre için atanır. Örgütün mevcut Sekreteri 2020 yılında göreve başlayan Stanislav Zas Vasilievich'dir.

Müsterek Kurmay Başkanlığı: KGAÖ içinde etkili bir toplu güvenlik sisteminin oluşturulması, koalisyon birlikleri ve komuta organlarının, askeri altyapının oluşturulmasına ilişkin teklifler hazırlanmasından ve kararların uygulanmasından

¹⁸ Collective Security Organization, "From the treaty to Organization", erişim 07.09.2022, <https://en.odkb-csto.org/25years/>.

sorumlu daimî çalışma organıdır. Moskova'da bulunan Başkanlık aynı zamanda silahlı kuvvetler için askeri personel ve uzman yetiştirmek, gerekli silah ve askeri teçhizatı sağlamak, Kriz Müdahale Merkezi CST'nin işleyişini organize etmek gibi görevlerle donatılmıştır.

Parlamenteler Meclisi: Kasım 2006'da kurulan Parlamenteler Meclisi üye ülkeler arasında mevzuatın yakınlaştırılması ve uyumlaştırılmasına yönelik çalışmalar yürütmektedir. Bu çerçevede Meclis, siyasi meseleler ve uluslararası iş birliği, savunma ve güvenlik meseleleri, sosyo-ekonomik ve hukuki meseleler konularına odaklanmaktadır.

Örgütün yapısı incelendiğinde NATO ile olan benzerlik dikkat çekmektedir. Buna göre; Kolektif Güvenlik Konseyi NATO'da Kuzey Atlantik Konseyi; Daimi Konseyi NATO'da daimi temsilciler – büyükelçiler biçimindeki Kuzey Atlantik Konseyi; Savunma Bakanları Konseyi NATO'da Savunma Bakanları formülünde Kuzey Atlantik Konseyi ve Savunma Planlaması Kurulu; Güvenlik Konseyi Sekreterleri Komitesi NATO'da Siyasi Komite ve Politika Koordinasyon Grubu; Müsterek Kurmay Başkanlığı NATO'da Askeri Komite, Uluslararası Askeri Kurmayı ve Toplu Hızlı Tepki Güçleri, Toplu Operasyonel Tepki Güçleri ve Toplu Barışı Koruma Güçleri NATO'da Müttefik Harekat Komutanlığı ve Müttefik Dönüşüm Komutanlığı şeklinde örgütlenmiştir.¹⁹

Örgütün temel faaliyetleri *siyasi iş birliği ve askeri iş birliğinden* oluşmaktadır. *Siyasi iş birliği* kapsamında 2011 yılından bu yana, uluslararası güvenlik politikasının güncel konularına ilişkin ortak yaklaşımların oluşturulmasını öngören üye devletleri uluslararası kuruluşlarla temsilcilerine yönelik Toplu Rehberlik mekanizması aktif olarak sürdürülmektedir. NATO gibi KGAÖ de uluslararası terörizm ve aşırıcılıkla mücadele, uyuşturucu kaçakçılığı ve sınır güvenliğinin sağlanması gibi önemli konularda uluslararası örgüt ve kuruluşlarla iş birliğini savunmaktadır. Yine dış politika koordinasyon mekanizmaları Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT), BM ve diğer kuruluşlar çerçevesinde ortak bildirimler kabul etmeyi ve ortak girişimlerde bulunmayı mümkün kılmaktadır.²⁰

Yine, 2016 yılında Ermenistan'ın başkenti Erivan'da gerçekleştirilen Kolektif Güvenlik Konseyi Zirvesi'nde de önemli kararlar alındığı görülmektedir. Bu kapsamda 2025'e kadarki dönemi kapsayan Kolektif Güvenlik Stratejisi kabul edilmiş ve bir Kriz Müdahale Merkezi'nin açılması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında terörle mücadelede ortak hareket edilmesini ele alan bir belgenin hazırlanması ve ortak bir Terör Örgütleri Listesi oluşturulması da toplantıda alınan kararlar arasındadır.²¹

Güvenlik temelli bir örgüt olan KGAÖ'nün *askeri iş birliğinin* amacı ise, üye devletlerin savunma potansiyelini, toplu güvenlik sisteminin güçlerini ve araçlarını koruyarak kolektif ve ulusal güvenliğin sağlanmasıdır. Bu kapsamda KGAÖ'nün askeri potansiyelinin temelini, kolektif operasyonel tepki kuvvetleri, bölgesel (kombine) birlik

¹⁹ Malina Kaszuba, "The Collective Security Treaty Organization (CSTO) in the foreign policy of the Russian Federation", *The Copernicus Journal of Political Studies* 1 (2019): 145-146.

²⁰ Yulia Nikitina, "The Collective Security Treaty Organization Through the Looking Glass", *Problems of Post-Communism* 59/3 (2012): 43.

²¹ Turgut Kerem Tuncel, "Erivan'daki Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü Toplantısı", *AVİM* 2016/57 (2016): 1.

grupları (kuvvetler), kolektif havacılık ve barışı koruma kuvvetleri, birleşik (ortak) askeri sistemler ve askeri altyapı nesnelere oluşturmaktadır. Doğu Avrupa ve Kafkasya bölgelerinde ikili Rus-Belarus ve Rus-Ermeni kuvvetlerinin yanı sıra yaklaşık 5 bin kişiden oluşan Orta Asya Toplu Güvenlik Kolektif Hızlı Dağıtım Kuvvetleri (CRDF CAR) bulunmaktadır.²² Askeri koalisyon güçleri, her alanda KGAÖ üye ülkelere yapılan tehdit ve endişelere hızlı/operasyonel bir şekilde müdahale etme gücüne sahiptir. Kolektif Hızlı Tepki Kuvvetleri (CCRF) ve Barış Gücü bu tür birlikleri oluşturmaktadır. 2007 yılında üye ülkelerin devlet başkanları tarafından KGAÖ barışı koruma faaliyetlerine ilişkin bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşma 2009 yılında yürürlüğe girmiştir. Barışı koruma operasyonlarına katılmak için kurulan KGAÖ barış gücü yaklaşık 3.000 silahlı kuvvet personeli ve Üye Devletlerin içişleri kurumlarının 600 temsilcisinden oluşmaktadır. Barış Güçleri, hem toplu güvenlik konseyi kararıyla örgütün sorumluluk alanında, hem de BM Güvenlik Konseyi'nin yetkisi dahilinde sınırlarının ötesinde görevlendirilebilmektedir.²³ Güvenliğin sağlanmasında önemli görevler üstlenen barış gücü aynı zamanda çatışmaların önlenmesi ve çatışan taraflar arasında bir iletişim mekanizması sağlaması bakımından önem taşımaktadır.²⁴ 2009 yılında kurulan ve yaklaşık 20 bin kişiden oluşan CRRF ise hem askeri hem de özel nitelikteki görevleri yerine getirebilmektedir. Rusya'da yerleşik olan CRRF askeri saldırganlığı püskürtmek, terörle mücadele operasyonları yürütmek, ulus ötesi suç ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele etmek ve doğal afetlerin etkilerini etkisiz hale getirmek gibi görevlerle donatılmıştır.²⁵ 2014 yılında kurulan KGAÖ Hava Kuvvetleri ise örgüt askerlerinin hedef noktalarına taşınması, gözlem uçuşlarının yapılması ve yaralı personelin tahliyesi gibi görevleri yerine getirmektedir.

Kurumsal ve yapısal değişikliklerin yanı sıra örgüt kuruluşundan bu yana gerçekleştirmiş olduğu yıllık tatbikat ve eğitim sayısını da artırmıştır. Bu kapsamda 2004 yılından bu yana, KGAÖ üye devletlerinin topraklarında "Sınır", "Etkileşim", "Yok Edilemez Kardeşlik", "Arama", "Kademe" gibi isimlerle otuz aşkın eğitim gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte özellikle ilk tatbikatların yeterli başarıyı gösterdiğini söylemek zordur. Örneğin, Ağustos 2004 yılında Fergana vadisinde radikal bir İslam devleti kurma girişimlerini durdurmaya yönelik Sınır-2004 (Sınır 2004) tatbikatı yapılmıştır.²⁶ 1-3 Eylül 2004 tarihinde ise Rusya'nın Kuzey Osetya Özerk Bölgesinde bulunan Beslan kasabesindeki bir okulda yaşanan rehine krizine Rus güvenlik güçlerinin müdahalesi sonrası 334 kişi yaşamını yitirmiştir. Tatbikatın üzerinden bir ay geçmeden yaşanan Beslan Katliamı KGAÖ'nün askeri yeteneklerinin sorgulanması açısından dikkate değerdir. Yine Sınır-2004 tatbikatı ile eş zamanlı olarak Kazakistan'ın ABD ve İngiltere ile "Bozkır Kartalı" tatbikatına da katılması kimi ülkelerin Rusya ve ABD'yi birbirlerine karşı bir denge unsuru olarak kullandığına işaret etmektedir.²⁷

²² "From the treaty to Organization."

²³ "From the treaty to Organization."

²⁴ Nihal Keskin, "Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü", (2022), erişim 17.09.2022, <https://tr.thefeasjournal.com/2022-/03/28/kgao/>.

²⁵ Marcel de Haas, "The Collective Security Treaty Organization: On its way to a "NATO of the East?", *Central Asia Program Policy Brief* 26 (2015): 2.

²⁶ J. H. Saat, "The Collective Security Treaty Organization, February", *Conflict Studies Research Centre* (2005): 1-2.

²⁷ Saat, "The Collective Security Treaty Organization", 10.

2006 yılında örgütün üye devletlerinin çıkarları doğrultusunda bilgi güvenliği sisteminin oluşturulması için çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda bilgi politikası ve bilgi güvenliği çalışma grubu oluşturulmuş ve KGAÖ üye devletlerinin bilgi alanındaki suç faaliyetleriyle mücadelede etkileşimine ilişkin bir Protokol yürürlüğe girmiştir. Yine bilgi alanında suçla mücadele PROXY operasyonu yürütülmektedir. Operasyonun temel amacı, internetin ulusal kesimlerindeki içeriği örgütün üye Devletlerinin ulusal ve toplu güvenliğine zarar veren veya zarar verebilecek bilgi kaynaklarını belirlemek ve ortadan kaldırmaktır. Bunun yanında 2014 yılında toplu güvenlik konseyi tarafından bilgisayarlı acil müdahale için Koordinasyon Merkezi (CCC) kurulması kararlaştırılmıştır.²⁸

Örgütün 2010 yılında Kırgızistan'da gerçekleşen etnik çatışmalara müdahale edememesi Örgüt karar mekanizmasında değişikliğe gidilmesine yol açmıştır. Bu kapsamda aynı yıl Örgüte üye olan ülkelerin güvenlik ve istikrarını sağlayacak ve toplu güvenlikle ilgili olası tehditlere karşı birlikte hareket etme fırsatı sunacak olan kriz çözümü sistemi kabul edilmiştir. Böylece ittifak üyesi bir ülkenin, herhangi bir "kriz durumu" ile karşılaştığında yardım talep etmesi halinde KGAÖ, CRRF'yi ilgili ülke topraklarına konuşlandırma hakkına sahip olacaktır.²⁹ Bu dönemde bir diğer öne çıkan konu da KGAÖ'nün çalışmalarını uluslararası iş birliğine dahil etme çabasıdır. 2012 yılında KGAÖ Sekreterliği ile BM barışı koruma operasyonları departmanı arasında imzalanan mutabakat zaptı kapsamında KGAÖ barışı koruma yeteneklerini BM barışı koruma faaliyetlerine entegre etmek için aktif çalışmalar yürütülmektedir. Bu kapsamda 2021 yılında, KGAÖ Müşterek Kurmay Sekreterliği'nden bir heyet, Lübnan'daki BM barışı koruma misyonu "UNIFIL"e bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir.³⁰

Örgüt, kolektif güvenliğe yönelik güncel zorluklara ve tehditlere karşı koyma konularında, uluslararası terörizm ve aşırılık, uyuşturucu kaçakçılığı, yasadışı göç ve insan kaçakçılığı, bilgi alanındaki suç ve yıkıcı faaliyetlerle mücadele konularında çalışmalar yürütmektedir. Bunun yanında son yıllarda örgüt enerji güvenliği konusunda da tatbikatlar gerçekleştirmektedir.³¹ 2016 yılında, üye devletlerin başkanları, uluslararası terörizm ve aşırıcılıkla mücadele için bir önlem paketi uygulama kararı almıştır. Örgüt üyeleri Afganistan sınırı da dahil olmak üzere ortaya çıkan terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığı tehditlerine karşı koymak için iş birliği yapmaktadır.

Terör eğitimi almış ve uluslararası terör örgütlerinin faaliyetlerinde yer alan kişilerin Ortadoğu'nun "sıcak noktalarından" menşe ülkelerine dönüşleriyle ilgili tehditlere yanıt olarak, KGAÖ, 2019 yılından itibaren "Paralı Asker" adıyla yıllık olarak gerçekleşen bir özel harekât başlatmıştır. Bu operasyon, BM Güvenlik Konseyi'nin 2178 ve 2396 sayılı kararlarının uygulanmasına doğrudan ve somut bir katkı olarak gösterilmektedir.³²

KGAÖ'nün güç ağırlığına bakıldığında Avrasya'nın NATO'su olarak anılmasına

²⁸ "From the treaty to Organization."

²⁹ Troitskiy Yevgeniy Florent'yevich & Zinov'yev Vasiliy Pavlovich, "Organizatsiya Dogovora O Kollektivnoy Bezopasnosti: Stanovleniye, Evolyutsiya i Krizis Voenno-Politicheskogo Soyuzu", *Slavyanskiy mir v usloviyakh sovremennykh vyzovov* 54 (2018): 340.

³⁰ "From the treaty to Organization."

³¹ Haas, "The Collective Security Treaty Organization: On its way to a "NATO of the East?", 3.

³² "From the treaty to Organization."

karşın yaklaşık 1 milyon 256 bin askerden oluşan ordusunun %80'ini Rus askerlerinin oluşturuyor olması, bütçesinin önemli bir kısmının Rusya tarafından karşılanması gibi durumlar Moskova'nın örgüt içerisindeki ağırlığına işaret etmektedir.³³ NATO ile karşılaştırıldığında örgüt içi uyumun daha zayıf olduğu gözlemlenirken Rusya'ya olan bağlılığın NATO üyelerinin ABD'ye olan bağlılığından daha yüksek olduğu ifade edilmektedir.³⁴ Ancak bu durum örgüt içi kararlar alınırken üye ülkelerin dış politika önceliklerini tamamen göz ardı etmesine yol açmamaktadır. Örneğin, Rusya-Gürcistan çatışmasının ardından toplanan KGAÖ toplantısında, Moskova'nın çabalarına karşın üye ülkeler Gürcistan'ı kınayarak, sonuç bildirgesinde "Gürcü saldırganlığı" ifadesini kullanmayı kabul etmemişlerdir.³⁵

NATO-KGAÖ ilişkilerine bakıldığında KGAÖ, zaman zaman NATO ile iş birliği geliştirme yönünde girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, 2004 yılında örgüt genel sekreteri, uluslararası terörizm ve aşırıcılık, uyuşturucu kaçakçılığı ve yasadışı silah ticareti ile mücadele konularında NATO'ya iş birliği öneren bir mektup göndermiştir.³⁶ Bununla birlikte iş birliğine sıcak bakmayan NATO yetkililerine göre KGAÖ Moskova'nın eski Sovyet ülkeleri üzerindeki etkisini arttırma aracı olarak kullandığı bir örgüttür.³⁷ Dahası 2014 yılında Kırım'ın Rusya tarafından yasadışı işgali ve 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna müdahalesi iki örgüt arasındaki iş birliği ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Öyle ki, 2014 yılında düzenlenen NATO Zirve Toplantısı'nda Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'daki Rus kökenli etnik Rusları araçsallaştırma çabalarının NATO tarafından bir tehdit olarak algılandığı görülmektedir.³⁸

KGAÖ'ye üye ülkeler açısından bakıldığında örgütün maddi yükünün büyük bölümünü tek başına üstlenen Rusya'nın örgütün varlığından en çok fayda gören ülke olduğunu belirtmek gerekmektedir. KGAÖ'yü karşı karşıya kalınan kimi sorunları çözmek için araçsallaştıran Moskova özellikle Taliban'dan gelebilecek tehditlere karşı örgütün bir semsiye işlevi göreceğini düşünmektedir.³⁹ Bunun yanında Rusya'nın KGAÖ'yü kullanarak Avrasya'daki jeo-stratejik ortamı kendi politikaları doğrultusunda şekillendirdiği, üye devletler üzerinde etkisini artırdığı ve NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesini durdurmaya çalıştığı da ifade edilmektedir.⁴⁰ Örnek olarak Rusya'nın bölgedeki tatbikatları, en yakın rakibi Çin tarafından yürütülenlerin iki katı büyüklüğündedir. Kazakistan, Tacikistan, Ermenistan ve Kırgızistan'da askeri tesisleri bulunan Rusya, Orta Asya'nın silah ithalatının da yarısını sağlamaktadır. Yıllar içerisinde

³³ Bu oran NATO'nun en önde gelen üyesi ABD için %40'tır. Ayrıntılı bilgi için bk. Navruz Karimov, "Effektivnost' ODKB v kontekste menyayushheysya sistemy regional'noy bezopasnosti", CABAR (2021), erişim 06.09.2022, <https://cabar.asia/ru/effektivnost-odkb-v-kontekste-menyayushheysya-sistemy-regionalnoj-bezopasnosti>.

³⁴ Haas, "The Collective Security Treaty Organization: On its way to a "NATO of the East?", 7.

³⁵ Troitskiy & Zinov'yev, "Organizatsiya Dogovora O Kollektivnoy Bezopasnosti: Stanovleniye, Evolyutsiya i Krizis Voenno-Politicheskogo Soyuzu", 345.

³⁶ Beibit Baimuratov, "Orta Asya'da Bir Güvenlik Örgütü Olarak Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2014), 72.

³⁷ Rivhard Weitz, "Assessing the Collective Security Treaty Organization: Capabilities and Vulnerabilities", Monographs, Books, and Publications, erişim 02.10.2022, <https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1389&context=monographs>.

³⁸ NATO, "Wales Summit Declaration", erişim 12.09.2022, <http://www.nato.int/cps/en>.

³⁹ Saat, "The Collective Security Treaty Organization", 5.

⁴⁰ Nikitina, "The Collective Security Treaty Organization Through the Looking Glass", 42.

Rusya için KGAÖ'nün öneminin arttığı görülmektedir. Nitekim 2012 seçimlerinin ardından Rus lider Putin için KGAÖ'nün güçlendirilmesi Moskova'nın temel dış politika öncelikleri arasında olmuştur.⁴¹ 2000'li yılların ilk dönemlerinde ABD ve diğer NATO ülkelerinin terörizme karşı savaş çerçevesinde Orta Asya devletlerine geniş mali destek sağladığı bir ortamda, Moskova anlaşmayı diğer beş üye ülke için daha efektif bir hale getirmek için çabalamıştır. Bu kapsamda Rus askeri teçhizatı KGAÖ üyelerine indirimli fiyatlar üzerinden sağlanmaktadır. Yine, üye ülke askerlerinin kendi ülkesinde uygun fiyatlarla eğitim almasını kolaylaştırmıştır. Örgütün etkisini artırmak ve ABD'nin Orta Asya'da artan nüfuzunu kontrol altına almak isteyen Moskova, Ekim 2003'te Kırgızistan'ın Kant kentinde bir Rus hava üssü kurmuştur.⁴²

Orta Asya devletleri için KGAÖ'nün önemli bir katkısı Rusya'dan alınan indirimli teçhizatır. Rusya tarafından bölgenin en yoksul devletleri olan Tacikistan ve Kırgızistan'a silah bağışında da bulunmaktadır.⁴³ Bunun yanında Orta Asya ülkelerinin Afganistan ile aynı coğrafyada yerleşmeleri nedeni ile KGAÖ'nün bölgeden gelebilecek tehditlere karşı ortak hareket edebilme yeteneği üye ülkeler açısından önemlidir. Özellikle 2021 yılında ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrasında Taliban'ın yönetime gelmesi bölge ülkeleri açısından önemli bir güvenlik endişesi yaratmıştır. Bu durum tüm eleştirilere rağmen bölge ülkelerinin bu endişelerinin giderilmesinde KGAÖ'ye kritik bir önem kazandırmaktadır.

Son olarak aradan geçen 20 yılda kayda değer bir başarı gösteremeyen KGAÖ ile NATO arasında eşit düzeyli bir karşılaştırma yapmak olanaksızdır. Bununla birlikte NATO'dan 53 yıl sonra kurulan KGAÖ'nün NATO'nun yapısı, işleyişi ve amacı temelinde bir örgütlenmeye gittiğini söylemek gerekir. Özellikle son yıllarda NATO gibi KGAÖ'nün de klasik bir toplu savunma anlayışından modern güvenlik tehditleri ile mücadele konusuna eğildiği görülmektedir. Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı'nın kuruluş yılına bakıldığında Sovyetlerin dağılmasının ardından Rusya'nın birlikten ayrılan ülkeleri dolaylı bir şekilde kontrol altında tutmaya çalıştığı ifade edilmelidir. Diğer taraftan KGAÖ'nün özünde otoriter nitelikteki hükümetleri bir araya getiren bir oluşum olması nedeniyle gerçek bir değerler topluluğu olarak görülemeyeceği, NATO'nun sahip olduğu "ideolojik kompaktlığa" sahip olmadığı eleştiriler arasındadır.⁴⁴ Örgüte üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar da düşünüldüğünde etkin bir örgüt bütünleşmesinden söz etmek zorlaşmaktadır. Gerek Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır çatışmaları gerekse de Özbekistan'ın her iki ülke ile yaşadığı sınır anlaşmazlıkları temel sorunların başında gelmektedir. Benzer şekilde KGAÖ'nün temel direği olan Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna müdahaleleri güvenlik şemsiyesi altında birleşen örgüt üyeleri açısından da önemli bir güvenlik endişesidir. Nitekim ülkesinin üyeliği döneminde Gürcistan eski Başkanı Şevardnadze'nin, Bağımsız Devletler Topluluğu'nda yaptığı bir konuşmada

⁴¹ "Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü."

⁴² Saat, "The Collective Security Treaty Organization", 5.

⁴³ Bradley Jardine & Edward Lemon, "In Post-American Central Asia, Russia and China are Tightening Their Grip", (2021), erişim Tarihi: 09.10.2022, <https://warontherocks.com/2021/10/in-post-american-central-asia-russia-and-china-are-tightening-their-grip/>.

⁴⁴ Andrea Gaspardo, "CSTO: Russian NATO?" (2022), erişim 10.09.2022, <https://en.difesaonline.it/geopolitica/analisi/csto-la-nato-russa>.

Kolektif Güvenlik Antlaşması maddelerinin kâğıt üzerinde kaldığını ifade etmesi dikkate değerdir.⁴⁵ Bunun yanında İslami Hareket militanlarının 1999-2000 yılları arasında düzenlemiş olduğu silahlı saldırılar sırasında antlaşmaya taraf ülkelerin yeterli desteği vermediğini ifade eden Özbekistan eski Cumhurbaşkanı Kerimov da KGA'nın faydasızlığına işaret ederek bir sonraki dönemde antlaşmayı imzalamamıştı.⁴⁶ Üye ülkelerin yaşamış olduğu fikir ayrılıkları ve farklı dış politika öncelikleri örgüt içi kararların alınmasında da sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Örneğin 2017 yılında yapılan bir toplantıda KGAÖ'nün sınır ötesi alanlarda da çalışmalar yapması konusu gündeme geldiğinde Moskova, üye ülkelerden Suriye'ye bir birlik gönderilmesini istemiş ancak yalnızca Ermenistan, mayınları temizlemek için birlik gönderebileceğini ifade etmiştir. Doğu Ukrayna'daki anlaşmazlığın çözümüne ilişkin müzakereler sırasında, bölgeye bir barış gücü gönderme konusu gündeme gelse de ortak bir karar alınmamıştır. Bunun yanında KGAÖ'nün ortak bir terör örgütleri listesi yayınlaması girişimi de siyasi nedenlerden dolayı gerçekleştirilememiştir. Örneğin Kazakistan ve Kırgızistan tarafından terör örgütü olarak tanınmasına karşın Kürdistan İşçi Partisi (PKK) Moskova'nın terör örgütleri listesinde bulunmamaktadır.⁴⁷ Yine Rusya'nın en yakın müttefiklerinden olan Belarus mevzuatı, ulusal silahlı kuvvetlerin kendi toprakları dışındaki askeri çatışmalara katılımını yasaklamaktadır. Bu kapsamda örneğin 2010 yılındaki Kırgızistan olayları sırasında Minsk, hiçbir koşulda Orta Asya'ya asker göndermeyeceğini açıkça belirtmiştir.⁴⁸ Kısacası, örgüt içi eleştirilerin yanı sıra kendi içindeki sorunları çözmek yönünde bir adım atamayan KGAÖ, batı basını tarafından "kâğıttan kaplan" olarak lanse edilegelmiştir.⁴⁹

3) NATO'nun Genişlemesi ve Kazakistan Olayları Bağlamında KGAÖ'nün Geleceği

a) NATO'nun Genişleme Stratejisi

Sovyetlerin dağılması sonrasında örgüt için başlıca güvenlik tehdidi ortadan kalkarken uluslararası sistemde yeni sorun ve riskler ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda NATO bir yandan açık kapı politikası uygulayarak yeni üyeliklerin önünü açarken diğer yandan nüfuz alanını genişletecek çeşitli oluşumlarla ilişkili olduğu ülke sayısını artırmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Eski Varşova Paktı üyesi ülkeler NATO'nun kapsamına girmiş, 1990 yılındaki Londra Zirvesi'nde bu ülkelerle diplomatik ilişkiler kurulması kararlaştırılmıştır. 20 Aralık 1991 tarihinde NATO ve içlerinde Bulgaristan, Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya ve Romanya bulunan eski Varşova Paktı üyeleri arasında Kuzey Atlantik İş Birliği Konseyi (KAİK) kurulmuştur. Örgütün genişlemesine yönelik fikirlerin öne çıktığı bu dönemde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin yanı sıra Rusya ile de iletişim kanallarının açık tutulduğu görülmektedir. Öyle ki, 10-11 Ocak 1994 tarihinde Brüksel toplantısında örgütün genişlemesi ilke olarak

⁴⁵ "Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü."

⁴⁶ Institu for War & Peace Reporting, "Uzbeks Re-Engage With NATO" (2008), erişim 05.10.2022, <https://iwpr.net/global-voices/uzbeks-re-engage-nato>.

⁴⁷ Kirill Krivosheev, "Does the Collective Security Treaty Organization Have a Future?" (2021), erişim 12.09.2022, <https://carnegiemoscow.org-/commentary/84923>.

⁴⁸ Troitskiy & Zinov'yev, "Organizatsiya Dogovora O Kollektivnoy Bezopasnosti", 345.

⁴⁹ "CSTO: Russian NATO?"

benimsenmiş ve Rusya'nın da içinde olduğu Barış İçin Ortaklık (BİO) programı kabul edilmiştir. BİO bireysel Avrupa-Atlantik ortak ülkeleri ve NATO arasında pratik bir ikili iş birliği programıdır. BİO programı kapsamında sunulan faaliyetler, savunmayla ilgili çalışmalar, savunma reformu, savunma politikası ve planlaması, sivil-asker ilişkileri, eğitim ve öğretim, askerler arası iş birliği ve tatbikatlar, planlama, afet müdahalesi ve bilim ve çevre konularında iş birliği gibi hemen hemen tüm NATO faaliyetlerini kapsamaktadır.⁵⁰ Diğer taraftan adı geçen toplantıda alınan karar doğrultusunda Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan İttifaka katılım görüşmeleri için 1997 yılındaki Madrid Zirvesi'ne davet edilmiş, üyelik sürecinin tamamlanmasının ardından Washington Zirvesi'nde ittifaka dâhil olmuşlardır. Böylece Washington Zirvesi'nde NATO üye sayısı on dokuza yükselmiştir.

Yine Madrid Zirvesi'nde, KAİK çok taraflı danışma ve iş birliği forumu niteliğinde olan Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi'ne (AAOK) dönüştürülmüş, BİO kapsamında iş birliğinin güçlendirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵¹ Genişlemesini eski Sovyet ülkelere yönelen NATO aynı zamanda Rusya ile de ilişkilerini geliştirme yönünde de bir strateji benimsemiştir. Bu kapsamda 27 Mayıs 1997 tarihinde NATO-Rusya Federasyonu arasındaki ilişkiler bir anlaşmayla teyit edilmiş ve NATO-Rusya Federasyonu Daimî Ortaklık Konseyi kurulmuştur. Ancak, özellikle Kosova sorununda artan görüş ayrılıkları Konsey'in etkin çalışmasını engellemiştir.⁵² Nitekim 1999 yılında NATO'nun Kosova Operasyonu'nu başlatması üzerine Rusya Konsey'in çalışmalarını tek taraflı olarak dondurmıştır. 11 Eylül saldırılarının⁵³ ardından Rusya ve ABD arasında terörle mücadele kapsamında başlayan iş birliği imkanları Rusya-NATO ilişkilerine de yansımış ve 2002 yılındaki Roma Zirvesi'nde NATO-Rusya Konseyi kurulmuştur. Bununla birlikte Rusya'nın Kırım'ı ilhakının ardından 2014 yılında NATO-Rusya Konseyi askıya alınmıştır.

2002 yılında yapılan Prag Zirvesi'nde Estonya, Letonya, Litvanya Bulgaristan, Romanya, Slovenya ve Slovakya üyelik görüşmelerine davet edilmiş ve iki yıl sonra Brüksel'de yapılan toplantıda bu ülkeler NATO üyesi olmuşlardır. 2008 yılındaki Bükreş Zirvesi'nde NATO'nun Ukrayna ve Gürcistan'ın Avrupa-Atlantik üyelik isteklerinin memnuniyetle karşıladığının ifade edilmesi önemli bir gelişmedir.⁵⁴ Bu gelişmenin ardından 2009 yılında ise Arnavutluk ve Hırvatistan örgüte üye olmuştur. Özellikle üç Baltık Devleti ve Polonya'nın NATO'ya dahil edilmesi Rus yönetimini rahatsız etmiş ve bu dönemden sonra NATO genişlemesi Rusya'nın çevrelenmesi addedilerek önemli bir güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır. Yine bu dönemde eski Sovyet coğrafyasının kimi ülkelerinde meydana gelen renkli devrimlerden de Moskova'nın ABD ve Batı'yı sorumlu

⁵⁰ NATO, "Partnership for Peace programme", erişim 13.09.2022, https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50349.htm.

⁵¹ Purtaş, "Soğuk Savaş Sonrası", 13.

⁵² Purtaş, "Soğuk Savaş Sonrası", 14.

⁵³ 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleştirilen terörist saldırılar sonrasında Washington Antlaşması'nın kolektif savunma hükmünü içeren 5. maddesi ilk kez uygulanmıştır. NATO'nun 11 Eylül terör saldırısı sonrasında "Mukabele Gücü" kurmak suretiyle yürüttüğü ilk alan dışı operasyon Afganistan topraklarında gerçekleştirilmiştir.

⁵⁴ NATO, "Bucharest Summit Declaration" (2008), erişim 12.09.2022, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm.

tutması, NATO-Rusya arasındaki soğuk savaşın temellerinin atılmasına neden olmuştur.⁵⁵ Bununla birlikte NATO genişlemesi Rusya'ya rağmen devam etmiş, 2017 yılında Karadağ ve 2020 yılında Kuzey Makedonya'nın ittifaka dahil olmasıyla NATO üye sayısı 30'a yükselmiştir.

NATO-Ukrayna ilişkilerini bir tehdit olarak algılayan Rusya, Ukrayna sınırına asker yığarak 17 Aralık 2021 tarihinde NATO'nun doğuya doğru genişlemesinin devam etmesini durdurmak için iki anlaşma taslağı sunmuştur. Moskova NATO'nun Ukrayna ve Gürcistan'ın ittifaka katılma ihtimalini öne sürdüğü 2008 Zirve Bildirgesinin geri çekilmesini talep etmiştir.⁵⁶ Ukrayna, İsveç ve Finlandiya'nın daimî tarafsızlık taahhüdünde bulunmalarını ve NATO üyeliği talebinde bulunmayacaklarını açıklamalarını isteyen Rusya böylece NATO'nun Orta ve Doğu Avrupa'daki bütün asker ve teçhizatını 1997 yılındaki konumuna çekmesini beklemektedir. Ancak söz konusu ülkelerin NATO ile iş birliğine devam etmeleri ve olası üyeliklerin ABD ve Batı tarafından desteklendiğine yönelik haberlerin artması üzerine Rusya 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna topraklarını işgal etmiştir. Halihazırda devam eden savaş Batı'da önemli bir güvenlik sorununa yol açarken Ukrayna'nın yanı sıra başka ülkelerde de olası NATO üyelikleri gündeme gelmeye başlamıştır. Bu kapsamda Finlandiya ve İsveç NATO üyeliği için başvurmuş; 28-30 Haziran tarihleri arasında İspanya'da gerçekleşen NATO Zirvesi'nde üyelik süreci başlatılmıştır. Ekim ayı itibari ile Macaristan ve Türkiye dışındaki tüm üye ulusal parlamentolarında Helsinki ve Stockholm'ün NATO üyesi olmasını onaylayan karar kabul edilmiştir. Türkiye iki ülkenin de üyeliğine karşı olmasa da terör örgütü PKK'ya olan tutumlarından dolayı üyelik onaylarını belirli koşullara bağlamıştır. Bu kapsamda 1 Ekim 2022 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'ye verdikleri sözleri yerine getirmemeleri halinde üyelik sürecinin tıkanacağını ifade etmiştir.⁵⁷

NATO genişlemesi özellikle Putin'in iktidara geldiği 2000 yılından sonra Rusya açısından bir güvenlik endişesi olarak algılanmaya başlamış; Dış Politika ve Güvenlik Bölgeleri'nde bu durum bir tehdit olarak kabul edilmiştir. NATO'nun genişleme stratejisini sürdürmesi bir yandan Moskova'nın dış politikasında bir sertleşmeye yol açarken diğer yandan Rusya bölge entegrasyonuna daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu kapsamda KGAÖ'nün güçlendirilmesi Rusya için bir öncelik olarak kabul edilirken olası yeni üyeliklere sıcak bakıldığı da bilinmektedir.

b) Kriz Dönemleri ve KGAÖ

2022 yılının ilk günlerinde Kazakistan'da hükümete yönelik protestolar başlayana kadar KGAÖ askeri yeteneği eğitim ve tatbikatlar dışında herhangi bir teste tabi tutulmamıştır. Bu durum kimi zaman örgüt antlaşmasındaki eksikliklerden kimi zamansa

⁵⁵ Kimi araştırmalarda Gorbaçov'un Almanya'nın yeniden birleşmesini kabul ettiğinde, kendisine NATO'nun doğuya doğru genişlemeyeceğine dair gayri resmi sözler verildiği ancak bu tür vaatlerin resmileştirilmediği ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Oxana Shevel, "Russia and Near Abroad", *Great Decisions* (2015): 5-16.

⁵⁶ Wolfgang Richter, "NATO-Russia Tensions: Putin Orders Invasion of Ukraine", *SWP Comment* 16 (2022): 1.

⁵⁷ David Mac Dougall & Rita Palfi, "Finlandiya ve İsveç'in NATO üyeliğinin önünde iki engel kaldı: Macaristan ve Türkiye", (2022), erişim 12.10.2022, <https://tr.euronews.com/2022/10/06/finlandiya-ve-isvecin-nato-uyeliginin-onunde-iki-engel-kaldi-macaristan-ve-turkiye>.

üyeler arasındaki farklılıklardan kaynaklanmıştır.

2005 ve 2010 yıllarında olmak üzere Kırgızistan iki kez sivil darbe yaşamış ve ülke önemli siyasi-ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanında sınır komşuları ile yaşanan sorunlar ülkeyi bir kaos ortamına sürüklemiştir. 2010 yılında Özbeklerle yaşanan çatışmalar sırasında iktidarda bulunan geçici hükümet Rusya'dan ve KGAÖ'den yardım talep etmiştir. Kırgızistan'daki olayları, 'anayasal olmayan güç değişimi' olarak nitelendiren örgüt, antlaşma tüzüğüne de etkisi ile ülke sınırları içerisinde yaşanan çatışmalara dahil olmamıştır.⁵⁸ Bununla birlikte örgütün bu pasif tutumunun eleştirilere maruz kalması nedeniyle örgüt tüzüğüne bir değişikliğe gidilmiştir. Yapılan değişiklikle Özbekistan'ın itirazlarına rağmen örgütün iç tehditlere karşı operasyon gerçekleştirebilmesinin önü açılmıştır. Bu kapsamda oluşturulan hızlı tepki gücünün çalışma şekline karşı olan Özbekistan ya bu birimin tüm üyeler arasında anlaşma sağlandıktan sonra harekete geçmesi gerektiğini ya da topraklarına yabancı orduların girişini yasaklayan ülkelere müdahale edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Dahası Rusya'nın 2009 yılında Özbek ve Kırgızlar arasında sorunların yaşandığı bir dönemde Kırgızistan'ın güney kesiminde yeni bir askeri üs inşa etme planı, Özbekistan'ı Moskova ile karşı karşıya getirirken örgüte olan bağlılığının ise azalmasına neden olmuştur. Aynı dönemde KGAÖ'nün Afganistan-Tacikistan ve Afgan-Özbekistan sınırları boyunca Afganistan'a girmeden bir güvenlik kuşağı oluşturma operasyonlarını gerçekleştirme çerçevesinde Rusya'nın Tacikistan ve Özbekistan'da kalıcı üs elde etme planları Özbekistan'ı rahatsız etmiştir.⁵⁹ Anılan tüm gerekçelerle Taşkent yönetiminin KGAÖ içerisindeki üyeliği kalıcı bir nitelik kazanamamıştır.

Benzer şekilde Kırgızistan ve Tacikistan arasında çözülmemiş sınır anlaşmazlıklarının varlığı zaman zaman bölgede tansiyonu yükseltmektedir. Son olarak 2020 yılının Nisan ayında yaşanan çatışmalar iki gün boyunca ve çoğunlukla Kırgız köyleri çevresinde gerçekleşmiştir. İki ülkeye de oldukça yakın olan Rusya ve hem Tacikistan'ın hem de Kırgızistan'ın en büyük ekonomik ortağı olan Çin'in sessiz kaldığı olaylara KGAÖ de bir müdahalede bulunmamıştır.⁶⁰ Aynı sessizlik ve eylemsizlik diğer üye ülkelerdeki kriz dönemlerinde de görülmüştür. Örneğin, 2020 yılında Belarus'ta Rus yanlısı lider Lukaşenko'nun seçimleri %83 oy oranı ile kazandığı açıklandığında, başta Minsk olmak üzere birçok şehirde protestolar yaşanmış, seçimde hile yapıldığını iddia eden ABD hükümeti tarafından desteklenen gösteriler sırasında KGAÖ sessizliğini korumuştur.⁶¹

Son olarak 2 Ocak 2022 tarihinde Kazakistan'ın batısında yer alan Janaozen şehrinde akaryakıtta gelen yüksek zamlara karşı gösteriler başlamış ancak kısa bir süre sonra olaylar Almatı başta olmak üzere diğer kentlerde hükümet karşıtı eylemlere dönüşmüştür. Kazak güvenlik güçlerinin olayları kontrol altına almakta zorlanması ve

⁵⁸ Çağla Gül Yesevi, "Orta Asya'da İş birliği ve Bütünlüşme: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Örneği", *İstanbul Kültür Üniversitesi Küresel Eğilimler Serisi* (2013): 256.

⁵⁹ Zabikhulla S. Saipov, "Factors that Influenced Uzbekistan's Decision to Pull out of the CSTO: The View from Tashkent", *Eurasia Daily Monitor* 9/136 (2012): 4.

⁶⁰ Temur Umarov, "Afere There Any Winners of the War on the Kyrgyz-Tajik Border?" (2021), erişim 10.10.2022, <https://carnegiemoscow.org/-commentary/84569>.

⁶¹ Malina Kaszuba, "The Collective Security Treaty Organization (CSTO) in the foreign policy of the Russian Federation", *The Copernicus Journal of Political Studies* 1 (2019): 148.

kimi yerlerde güvenlik güçlerin protestocuların safına geçtiğine yönelik haberlerin yayılması sonrasında Başkan Kassym-Jomart Tokayev, gösterilerin dışarıdan desteklendiğini ifade ederek yabancı şirketler, istihbarat servisleri ve terörist grupları işaret etmiştir.⁶² Bazı kolluk kuvvetlerinin sadakatine ilişkin endişelerin olması ve 4 Ocak akşamı kimi hükümet binalarına yönelik saldırıların düzenlenmesi üzerine Tokayev, 5 Ocak'ta Rusya liderliğindeki KGAÖ'ye geçici bir müdahale için başvurmuştur.⁶³ Başvurunun kısa süre içinde kabul edilmesi ile Rusya Savunma Bakanlığı yaklaşık 3 bin Barış Gücü⁶⁴ ve diğer hizmet personelinin Kazakistan'a gönderildiğini duyurmuştur.⁶⁵

10 Ocak 2022 tarihinde KGAÖ Kazakistan'ın çağrısı ile olağanüstü bir toplantı gerçekleştirmiştir. Söz konusu toplantıya katılan ülke liderlerinin konuşmaları oldukça dikkat çekicidir. Bu kapsamda Ukrayna'da 2013 sonunda başlayan ve hükümetin devrilmesi ile sonuçlanan Euromaidan ayaklanmalarına atıfta bulunan Putin, "Evimizdeki durumu sarsmalarına izin vermeyeceğiz ve renkli devrimlere müsaade etmeyeceğiz" sözleri ile Kazakistan'daki olayların Batı tarafından desteklendiğini ima etmiştir. Yine Beyaz Rusya lideri Lukaşenko'nun benzer olayların Özbekistan ve Tacikistan'da da yaşanabileceğine yönelik sözleri dikkate değerdir: "Bunu anlamayıp suçu sadece dış faktörlere atarsak, olaylar tekrar edebilir. Aşırılık yanlılarının gözünün sadece Kazakistan değil, Özbekistan üzerinde de olduğunu anlamalıyız." Benzer şekilde Beyaz Rusya lideri: "Toplanıp Tacikistan'ı konuşmak için iyi bir gerekçemiz var. Tacikistan Devlet Başkanı, bizden yıllardır başta askeri teçhizat olmak üzere maddi destek talep ediyor. Kazakistan'da olduğu gibi, daha sonra bize çok daha pahalıya mal olmaması için bu talebi yerine getirmeliyiz" diyerek Kazakistan'da yaşananların Tacikistan'da vuku bulmaması için bu ülkeye yardım etme çağrısında bulunmuştur.⁶⁶

Diğer taraftan örgüte üye olan kimi ülkelerde KGAÖ müdahalesine karşı bir

⁶² Bununla birlikte Başkan Tokayev'in, LPG zammına ve ülkedeki yaygın eşitsizliğe karşı protestoların kendiliğinden oluştuğunu kabul ettiğini belirtmek gerekir. Ancak Kazak lider bazı üst düzey yetkilileri görevi ihmal ve onu devirmek için kasıtlı bir çabanın birleşiminden sorumlu tutmaktadır. Bu kapsamda şiddetin arkasında "uluslararası teröristleri" suçlamış olsa da 4 Ocak'tan sonra yaşananlar incelendiğinde Tokayev'in dış güçlere karşı değil, iç güçlere karşı hareket ettiği görülmektedir. Bu kapsamda Kazakistan lideri yaşananları ekonomik değil siyasi bir pencereden okuyarak iktidara geldiği andan itibaren var olan ikili yapılanmayı ortadan kaldırmaya ve kendi rejimini güçlendirmeye çalışmıştır. 5 Ocak'ta hükümetin istifası gerçekleştirilirken ardından Nazarbayev, ömür boyu Ulusal Güvenlik Konseyi başkanlığı, Nazarbayeve yakınlığı ile bilinen Ulusal Güvenlik Komitesi başkanı Karim Masimov ise başkanlık görevinden alınmıştır. Nazarbayev aile üyelerinin devlet kurumlarındaki üst düzey pozisyonlarına son verilmiştir. Dahası 11 Ocak'ta parlamentoda yaptığı konuşmada Tokayev, ekonomik büyümenin temel yararlanıcılarının ülkenin rekabet gücünü azaltan finansal oligarşik gruplar olduğunu söyleyerek Nazarbayev'i hedef göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Svante E. Cornell, "Learning from Kazakhstan's January Crisis", *The central Asia-Caucasus Analyst*, (2022): 8; Abakhon Sultonnazarov, "Interview: Kazakistan in Crisis" (2022), erişim 14.09.2022, <https://iwpr.net/global-voices/interview-kazakistan-crisis>.

⁶³ Svante E. Cornell, "Kazakhstan's Crisis Calls for a Central Asia Policy Reboot" (2022), erişim 11.10.2022, <https://nationalinterest.org/print-/feature/kazakhstan-s-crisis-calls-central-asia-policy-reboot-199770>.

⁶⁴ Gaspardo, "Barış Gücü'nün sayısının gerçek olmadığını beş KGAÖ ülkesinden Kazakistan'a gönderilen gerçek asker sayısının 20-30 bin arasında olduğunu ifade etmektedir. Bu kapsamda Rusya 98. Muhafız Hava İndirme Tümenini, 31. Muhafız hava saldırı tugayını ve 45. Muhafız Spetsnaz (Özel amaçlı) Tugayını, Belarus 103. Muhafız Hava İndirme Tugayını, Tacikistan üç piyade taburu ve Tacik Mobil Kuvvetlerini, Kırgızistan Kırgız kara kuvvetlerinin bir piyade taburunu ve Ermenistan ise 12. barış gücü tugayını Kazakistan'a göndermiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. "CSTO: Russian NATO?"

⁶⁵ Cornell, "Learning from Kazakhstan's January Crisis", 5; Jamie Dettmer, "Putin: No More Color Revolutions" (2022), erişim 10.10.2022, <https://www.voanews.com/a/putin-no-more-color-revolutions/6390636.html>.

⁶⁶ Sputnik Türkiye, "KGAÖ toplantısında konuşan Putin: Renkli devrimlere müsaade etmeyeceğiz" (2022), erişim 12.10.2022, sputniknews.com.tr.

tutumun da olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, Ermenistan'da 20 Ermeni sivil toplum örgütü tarafından imzalanan bir bildiriye, 2020 yılında Azerbaycan ile yaşanan savaş sırasında KGAÖ'nün Ermenistan'a yardım etmediği belirtilmiş ve Ermenistan'daki mevcut hükümetin kendisinin 2018 yılında sokak protestoları sonucunda kurulduğu vurgulanmıştır.⁶⁷ Yine Birliğe üye olan Kırgızistan Parlamentosunda 6 Ocak'ta gündeme gelen konu tartışmalara yol açmış kimi milletvekilleri Kazakistan'a Kırgız birlikleri gönderme fikrine karşı olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

Cornell, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinden kısa bir süre sonra gerçekleşen Kazakistan olaylarının zamanına ve gerçekleşme biçimine de dikkat çekmektedir. Kazakistan'da yaşanan kriz bir yandan ülkenin reform yoluna girdiği diğer yandan Rusya'nın Ukrayna'daki savaş hazırlığında bulunduğu bir süreçte ortaya çıkmış, göstericiler ülkenin başında bulunan Tokayev'i değil Nazarbayev ve ailesini doğrudan hedef almıştır.⁶⁹ Bu durum Kazakistan'daki siyasi yapının başlangıçta olmasa da belirli bir zaman sonra bilinçli bir şekilde hedef alındığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bunun yanında Kazakistan'a verilen desteğin ülkenin KGAÖ'ye olduğu kadar Rusya'ya olan bağlılığını da artıracaklarını belirtmek gerekir.

Sonuç

Kolektif Güvenlik Antlaşması 4. maddesinin, bir imza sahibine yönelik gerçekleştirilen saldırının herkese karşı yapılmış olarak algılanacağını belirtmesi üyeler için önemli bir güvenlik şemsiyesi sağlamaktadır. 2009 yılında KGAÖ bünyesinde uluslararası statüye sahip barışı koruma gücü oluşturulmuş ve ilk tatbikat 2012 yılında gerçekleştirilmiştir. Özellikle son yıllarda bu oluşumun Suriye ve Ukrayna'ya müdahalesi gündeme gelse de bu ihtimal gerçekleşmemiştir. Yine, üye devletlerden olan Tacikistan ve Kırgızistan arasında 2021 yılında yaşanan çatışmalara müdahale etmeyen KGAÖ, üye ülke Ermenistan'ın İkinci Karabağ Savaşı devam ederken örgütten istediği yardım talebini de müdahale şartları oluşmadığı için geri çevirmiştir. Dahası örgüte üye olan Rusya ve Beyaz Rusya'nın Azerbaycan'a silah sattığı da bilinmektedir. Nitekim bu durum Ermeni halkı tarafından eleştirilirken Rus hakimiyetindeki güvenlik örgütünün de kâğıttan bir kaplan olduğu yorumlarına neden olmaktadır. Bununla birlikte 2022'nin ilk günlerinde Birliğe üye Kazakistan'da meydana gelen olayları kontrol altına almakta zorlanan Kazak yönetiminin örgütten yardım istemesi hem Rusya hem de KGAÖ için bir fırsat olmuştur. Son yirmi yılda Orta Asya'da Çin ile iş birliği yanında bir rekabet yürüten Rusya, Kazakistan olayları sonrasında bölgede önemli bir aktör olduğunu bir kez daha teyit ederken barış gücünün ilk kez somut bir olaya müdahale etmesi KGAÖ'nün kriz müdahale gücünü göstermektedir.

Bilindiği gibi 2002 yılında Antlaşmadan uluslararası bir örgüte dönüşen KGAÖ'nün günümüze kadar olan faaliyetleri incelendiğinde örgüt, Kazakistan olaylarına kadar aktif olarak bir kriz müdahalesinde ya da eylem içerisinde yer almamıştır. Örgüt, Avrasya'nın

⁶⁷ Gayane Sargsyan, "Armenia Questions CSTO Role" (2022), erişim 09.10.2022, <https://iwpr.net/global-voices/armenia-questions-csto-role>.

⁶⁸ Bruce Pannier, "The Consequences Of Inviting Russian-Led CSTO Troops Into Kazakhstan" (2022), erişim 18.09.2022, <https://www.rferl.org/a/-kazakhstan-csto-troop-russia-analysis/31642847.html>.

⁶⁹ Cornell, "Learning from Kazakhstan's January Crisis", 3.

NATO'su olarak öne çıkarılmasına karşın KGAÖ üyesi ülkelerin yaşamış olduğu kriz, çatışma ve savaş durumları örgüt amaçlarının çoğunlukla kâğıt üzerinde kaldığının göstergesidir. Örgütün karşı karşıya kaldığı krizlere bakıldığında Kırgızistan'ın 2010 yılındaki yardım çağrısı sırasında iç işlere müdahale etmeme ilkesinin katı bir şekilde uygulanıyor olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Kırgız hükümetinin yardım talebine karşın aktif bir müdahalenin gerçekleşmemiş olması temelde örgüte üye ülkelerin ortak bir karar alamamış olması ile ilgilidir. Ermenistan'ın İkinci Karabağ Savaşı sırasındaki talebinin ise hukuksal olarak karşılık bulması imkansızdır. Uluslararası hukuka göre Azerbaycan toprağı olarak tanınan bölgede Ermenistan'ın varlığı başlı başına bir işgal iken KGAÖ'nün müdahalesi söz konusu olamazdı. Üye ülkelerin birbiri ile olan sorunları ve sınır anlaşmazlıklarının yanı sıra kimi ülkelerin NATO ile ilişkileri ve ABD ile Rusya arasında denge kurma çabaları örgüte olan bağlılığın oluşmadığını göstermektedir. Örgütün finansal ve askeri yapısında Rusya'nın ağırlığı da düşünüldüğünde KGAÖ'nün hem Moskova'nın bölge ülkelerini kontrol altında tuttuğu bir araç hem de NATO benzeri bir güvenlik/savunma iddiası ile oluşturulmuş başarısız bir girişim olarak algılanmasına neden olmuştur.

Bununla birlikte diğer kriz dönemleri ile karşılaştırıldığında KGAÖ'nün Kazakistan müdahalesi anlaşılır niteliktedir. Her şeyden evvel ülke stratejik anlamda Rusya için diğer üyelerle kıyaslanamayacak bir konumdadır. Rusya'nın Orta Asya'daki en büyük müttefiki olan Kazakistan, Bağımsız Devletler Topluluğu, Şanghay İş birliği Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ve KGAÖ gibi tüm entegrasyon projelerinde yer almaktadır. Rus lider Putin'in, diğer tüm ülkelere daha fazla ziyaret ettiği Kazakistan ekonomik potansiyeli, Rusya ile olan uzun sınırı, sahip olduğu Rus nüfus ve Kazak ekonomisinde artan ABD ve Çin etkisi ile öne çıkmaktadır. Bunun yanında yapılan kimi araştırmalarda Kazak toplumunun ABD ve Çin'e nispeten Rusya'ya daha ılımlı olduğunu göstermektedir. Yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre ankete katılanların %81'i Rusya'yı dostane ve güvenilir bir ortak olarak görmektedir.⁷⁰ Ülkedeki Rus nüfus, stratejik alanlardaki ortaklık ve tarihsel bağların da etkisi ile Moskova'nın Kazakistan'da ortaya çıkabilecek herhangi bir karışıklığa karşı diğer ülkelere olduğundan daha duyarlı olması olağandır.

90'lı yıllarda Batı ve NATO ile ilişkilerin ve iş birliğinin geliştirilmesi üzerinde duran Rus dış politikasında Putin'in iktidara gelmesi ile bir değişim yaşanmıştır. Bu kapsamda *bu tarihten itibaren yayınlanan kimi ulusal güvenlik doktrinlerinde* NATO'nun sorumluluk alanı dışında güç kullanmasının küresel istikrar için bir tehdit olduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde 2016 yılı dış politika konseptinde üzerinde durulan konuların başında da NATO ve AB'nin jeopolitik genişlemesi gelmekte; ABD ve müttefikleri tarafından Rusya'ya karşı benimsenen çevreleme politikası ve Rusya'nın maruz kaldığı siyasi ve ekonomik baskıların bölgesel ve küresel istikrarı baltaladığı belirtilmektedir. Diğer taraftan NATO genişledikçe KGAÖ Moskova için daha önemli bir hale gelmektedir. Kendi bölgesinde güçlü olmayan bir devletin ABD ile rekabeti mümkün değildir. Bu durum ABD ile rekabet

⁷⁰ Temur Umarov, "Will Russia's Intervention in Kazakhstan Come at a Price?" (2022), erişim 20.09.2022, <https://carnegie.moscow.org/commentary-/86298>.

etmek isteyen Moskova'nın eski Sovyet coğrafyasında nüfuzunu korumasını ve dahi artırmasını gerektirmektedir. KGAÖ bu noktada Rusya tarafından kullanılan önemli araçların başında gelmektedir.

Antlaşmanın ilk yıllarında Türkmenistan dışındaki bölge ülkelerinin tamamının taraf olduğu KGA siyasi ve askeri bir kuruma dönüştürüldükten sonra Rusya'nın kimi eski Sovyet ülkelerine karşı askeri güç kullanımı ile paralel şekilde örgüte olan ilginin azaldığını ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte özellikle son dönemde Azerbaycan ve Özbekistan'ın örgüte üye olması yönünde kimi söylem ve eylemlerin gündeme geldiği görülmektedir. Örneğin, 2019 yılında Rusya Başbakan Yardımcısı Yuri Boris KGAÖ'de Azerbaycan'a özel ortak statüsü verilmesine Moskova'nın sıcak baktığını söylemiştir.⁷¹ Bunun yanında Rusya'nın Ukrayna müdahalesi bölge ülkeleri üzerinde Rusya'ya zorunlu bir bağlılık da yaratmakta bir yandan siyasi ve ekonomik olarak Rusya'ya bağımlı olan ülkeler uluslararası alandaki yaptırımlardan en fazla oranda etkilenirken diğer taraftan benzer bir saldırı ile karşılaşmak istemeyen devletler Rusya'yı karşılımlarına alacak politikalarından uzak durmaktadırlar. Nitekim Mayıs 2022'de gerçekleştirilen KGAÖ toplantısında Putin'in Neo-Nazizmin yeniden ortaya çıktığını söyleyerek yaptırımların etkilerine karşı ortak hareket edilmesi gerektiğini söylemesi dikkat çekicidir.⁷² Dahası Kazakistan'a KGAÖ'nün müdahalesi ile olayların son bulması örgüt üyesi ülkeler için bir güvence olarak algılanabileceği gibi olası bir kriz döneminde rejimin savunulabileceği ihtimali örgüt bağlılığını da artırmaktadır.

Son olarak Avrasya Ekonomik Birliği'ne gözlemci üye olması sonrasında Özbekistan, 2021 yılında Rusya ile ikili askeri tatbikat ve Rusya ve Tacikistan ile üçlü askeri tatbikat gerçekleştirmiştir. Bunun yanında aynı yıl çevrimiçi formatta gerçekleştirilen KGAÖ toplantısına Özbekistan Cumhurbaşkanı Şövkət Mirziyoyev konuk olarak katılmıştır. Kazakistan'da yaşanan olaylar nedeni ile gerçekleştirilen olağanüstü toplantıda Belarus Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko'nun olayların Özbekistan'a sıçraması ihtimali olduğunu ifade etmesi ise Taşkent'in 2012 yılında askıya aldığı üyeliğini önümüzdeki günlerde yeniden aktifleştirebilir mi sorusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kuşkusuz, Rusya'nın uluslararası alanda tecrit edildiği bir dönemde siyasi ve ekonomik etki gücünün en fazla olduğu yakın coğrafyasında böylesi bir genişleme en çok Rusya'yı güçlendirecek ve KGAÖ'yü daha rekabet eder bir konuma getirecektir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

⁷¹ Karena Avedissian, "Fact Sheet: What is the Collective Security Treaty Organization?", (2019), erişim 13.10.2022, <https://evnreport.com/understanding-the-region/fact-sheet-what-is-the-collective-security-treaty-organization/>.

⁷² Aysel' Gerekhanova, "Lidery stran ODKB obsudili novyye zadachi i vyzovy", (2022), erişim 18.09.2022, <https://rg.ru/2022/05/16/lidery-stran-odkb-obsudili-novyye-zadachi-i-vyzovy.html>.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Aksu Ereker, Fulya. "Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü-NATO." Güvenlik Yazıları Serisi 28 (2019). Erişim 15.09.2022. https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/NATO_-FulyaAksuEreker_v.1.pdf.
- Avedissian, Karena. "Fact Sheet: What is the Collective Security Treaty Organization?" (2019). Erişim 13.10.2022. <https://evnreport.com/understanding-the-region/fact-sheet-what-is-the-collective-security-treaty-organization/>.
- Baimuratov, Beibit. "Orta Asya'da Bir Güvenlik Örgütü Olarak Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi 2014.
- Collective Security Organization. "From the treaty to Organization." Erişim 07.09.2022. <https://en.odkb-csto.org/25years/>.
- Cornell, Svante E. "Kazakhstan's Crisis Calls for a Central Asia Policy Reboot." (2022). Erişim 11.10.2022. <https://nationalinterest.org/print-/feature/kazakhstan-s-crisis-calls-central-asia-policy-reboot-199770>.
- Cornell, Svante E. "Learning from Kazakhstan's January Crisis." The central Asia-Caucasus Analyst (2022).
- Dettmer, Jamie. "Putin: No More Color Revolutions" (2022). Erişim 10.10.2022. <https://www.voanews.com/a/putin-no-more-color-revolutions/6390636.html>.
- Dougall, David Mac & Palfi, Rita. "Finlandiya ve İsveç'in NATO üyeliğinin önünde iki engel kaldı: Macaristan ve Türkiye" (2022). Erişim 12.10.2022. <https://tr.euronews.com/2022/10-/06/finlandiya-ve-isvecin-nato-uyeliginin-onunde-iki-engel-kaldi-macaristan-ve-turkiye>.
- Florent'yevich, Troitskiy Yevgeniy & Vasiliy Pavlovich, Zinov'yev. "Organizatsiya Dogovora O Kollektivnoy Bezopasnosti: Stanovleniye, Evolyutsiya i Krizis Voyenno-Politicheskogo Soyuza." *Slavyanskiy mir v usloviyakh sovremennykh vyzovov* 54 (2018).
- Gaspardo, Andrea. "CSTO: RUSSIAN NATO?" (2022). Erişim 15.09.2022. <https://en.difesa-online.it/geopolitica/analisi/csto-la-nato-russa>.
- Gereykhanova, Aysel. "Lidery stran ODKB obsudili novyye zadachi i vyzovy" (2022). Erişim 18.09.2022. <https://rg.ru/2022/05/16/lidery-stran-odkb-obsudili-novye-zadachi-i-vyzovy.html>.
- Haas, Marcel de. "The Collective Security Treaty Organization: On its way to a "NATO of the East?" *Central Asia Program Policy Brief* 26 (2015).
- Institu for War and Peace Reporting, "Uzbeks Re-Engage With NATO" (2008). Erişim 05.10.2022. <https://iwpr.net/global-voices/uzbeks-re-engage-nato>.
- Jardine, Bradley & Lemon, Edward. "In Post-American Central Asia, Russia and China are Tightening Their Grip" (2021). Erişim 10.09.2021.

<https://warontherocks.com/2021/10/in-post-american-central-asia-russia-and-china-are-tightening-their-grip/>.

- Karaosmanoğlu, Ali. "NATO'nun Dönüşümü." *Uluslararası İlişkiler* 10/40 (2014): 3-38.
- Karimov, Navruz. "Effektivnost' ODKB v kontekste menyayushcheysya sistemy regional'noy bezopasnosti." CABAR (2021). Erişim 06.09.2022. <https://cabar.asia/ru/effektivnost-odkb-v-kontekste-menyayushhejsya-sistemy-regionalnoj-bezopasnosti>.
- Kaszuba, Malina. "The Collective Security Treaty Organization (CSTO) in the foreign policy of the Russian Federation." *The Copernicus Journal of Political Studies* 1 (2019): 141-153.
- Keskin, Nihal. "Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü" (2022). Erişim 18.09.2022. <https://tr.thefeas-journal.com/2022-/03/28/kgao/>.
- Krivosheev, Kirill. "Does the Collective Security Treaty Organization Have a Future?" (2021). Erişim 12.09.2022. <https://carnegiemoscow.org-/commentary/84923>.
- NATO. "Bucharest Summit Declaration" (2008). Erişim 12.09.2022. https://www.nato.int/cps/-en/natolive/-official_texts_8443.htm.
- NATO. "Facts and Figures, NATO Archives" (1989). Erişim 10.10.2022. https://archives.nato.int/uploads/r/null/1/4/-145727/0048-_NATO-_Facts-_and_Figures_1989_ENG.Pdf.
- NATO. "History of the NATO-led Stabilisation Force (SFOR) in Bosnia and Herzegovina." Erişim 15.09.2022. <https://www.nato.int-/sfor/docu/d981116a.htm>.
- NATO. "Partnership for Peace programme." Erişim 13.09.2022. https://www.nato.int/cps/en/-natolive/topics_50349.htm.
- NATO. "The Alliance's New Strategic Concept" (1991). Erişim 10.09.2022. https://www.nato.int-/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm.
- NATO. "The Alliance's Strategic Concept" (1999). Erişim 08.09.2022. https://www.nato.int-/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm.
- NATO. "Wales Summit Declaration." Erişim 12.09.2022. <http://www.nato.int/cps/en>.
- NATO. "Strategic Concept" (2010). Erişim 12.09.2022. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics-_82705.htm.
- NATO. "Strategic Concept" (2022). Erişim 12.10.2022. <https://www.nato.int/strategic-concept/>.
- Nikitina, Yulia. "The Collective Security Treaty Organization Through the Looking Glass." *Problems of Post-Communism* 59/3(2012): 41-52.
- Pannier, Bruce. "The Consequences Of Inviting Russian-Led CSTO Troops Into Kazakhstan" (2022). Erişim 18.09.2022. <https://www.rferl.org/a/-kazakhstan-csto-troop-russiaanalysis/31642847.html>.
- Purtaş, Fırat. "Soğuk Savaş Sonrası NATO'nun Dönüşümü ve Genişlemesi Çerçevesinde Türk Amerikan Askerî İlişkileri." *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 1/2 (2005):1-30.
- Richter, Wolfgang. "NATO-Russia Tensions: Putin Orders Invasion of Ukraine." *SWP Comment* 16 (2022).
- Saat, J.H. "The Collective Security Treaty Organization, February." *Conflict Studies Research Centre* (2005).
-

- Saipov, Zabikhulla S. "Factors that Influenced Uzbekistan's Decision to Pull out of the CSTO: The View from Tashkent." *Eurasia Daily Monitor* 9/136 (2012).
- Sargsyan, Gayane. "Armenia Questions CSTO Role" (2022). Erişim 09.10.2022. <https://iwpr.net/-globalvoices/armenia-questions-csto-role>.
- Shevel, Oxana. "Rusia and Near Abroad." *Great Decisions* (2015): 5-16.
- Sputnik Türkiye. "KGAÖ toplantısında konuşan Putin: Renkli devrimlere müsaade etmeyeceğiz" (2022). Erişim 12.10.2022. sputniknews.com.tr.
- Sultonnazarov, Abakhon. "Interview: Kazakistan in Crisis" (2022). Erişim 14.09.2022. <https://iwpr.net/globalvoices/interview-kazakistan-crisis>.
- Tokatlı, Seda Gözde. "NATO'nun Sistem İçerisindeki Dönüşümü ve Geleceği." *UPA Strategic Affairs* 3/2 (2022): 61-84.
- Tuncel, Turgut Kerem. "Erivan'daki Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü Toplantısı." *AVİM* 2016/57 (2016).
- Umarov, Temur. "Are There Any Winners of the War on the Kyrgyz-Tajik Border?" (2021). Erişim 10.10.2022. <https://carnegiemoscow.org/-commentary/84569>.
- Umarov, Temur. "Will Russia's Intervention in Kazakhstan Come at a Price?" (2022). Erişim 20.09.2022. <https://carnegiemoscow.org/commentary-/86298>.
- Weitz, Rivhard. "Assessing the Collective Security Treaty Organization: Capabilities and Vulnerabilities." Monographs, Books, and Publications. Erişim 02.10.2022. <https://press.armywarcollege-edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1389-&context=monographs>.
- Yesevi, Çağla Gül. "Orta Asya'da İş birliği ve Bütünleşme: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Örneği." *İstanbul Kültür Üniversitesi Küresel Eğilimler Serisi* (2013).

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE VE ESNASINDA RUS DONANMASI VE KARADENİZ BOĞAZLARI*

 Kirill Nazarenko^a

 Çev. Alperen Küçükdağdelen^b

Öz

Boğazlar meselesi XIX. yüzyıl boyunca Rusya İmparatorluğu'nun gündeminde yer etmiştir. Özellikle 1877-1878 Rus-Türk Savaşı'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun iyice gücünü kaybettiği bir dönemde bu mesele Rus dış politikasının en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı arifesinde vuku bulan uluslararası krizler ve savaş sırasında İstanbul'un başka bir gücün eline geçebileceği ihtimali Rusya'da endişelere sebep olmuştur. Böyle bir duruma engel olmak ve Karadeniz'e yabancı donanmaların girişine izin vermemek için yapılacak bir çıkarma harekâtı kapsamında İstanbul Boğazı'nı işgal planları hazırlanmıştır. Bir çıkarma harekâtının başarılı olabilmesi için başlıca koşul (XX. yüzyılın başlarında askerî denizcilik teorisyenlerinin de belirttiği gibi) denize hâkim olmak; denize hâkim olabilmenin temel önkoşulu ise savaşı kazanmaya muktedir bir muharebe gemisi filosuna sahip olmaktır. Bu nedenle Karadeniz'de Rusya ve rakiplerinin (Türkiye ve Türkiye'nin lehine müdahale etmesi muhtemel görülen Avusturya-Macaristan) muharebe gemisi filoları arasındaki denge, çıkarma harekâtı için hazırlanmanın mantıklı olup olmadığını belirleyen en önemli koşuldur. 1910 yılına kadar Rusya İmparatorluğu Karadeniz'deki üstünlüğünü korudu, ancak Avusturya-Macaristan'da dretnotların inşası ve bunların Türkiye tarafından sipariş edilmesi güç dengesini kökten değiştirdi. Bu nedenle 1880-1890'lı yıllarda çıkarma harekâtına aktif bir şekilde hazırlanıldı, üstelik bizim görüşümüze göre bu hususta en büyük başarı 1896-1897 yıllarında elde edilebilirdi. Fakat Rus yönetiminin dikkatini Uzak Doğu'ya kaydırması, Rus-Japon Savaşı'nda alınan yenilgi sonra da Avusturya-Macaristan ve Türk donanmalarının güçlenmesi sebebiyle geçici olarak çıkarma fikrinden vazgeçmek zorunda kalındı. Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarma harekâtı tekrar gündeme geldiyse de bu çeşitli nedenlerden dolayı gerçekleşemedi. Bu çalışmada Rus- Karadeniz, Türk ve ayrıca Avusturya-Macaristan muharebe gemileri güç dengesi açısından incelenmiştir. Güç dengesinin daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmanın sonuna Rusya, Türkiye, Avusturya-Macaristan'a ait gemilerin taktik ve teknik özelliklerini gösteren tablolar eklenmiştir.

Keywords: Rusya, Türkiye, İstanbul ve Çanakkale boğazları, Karadeniz donanması, muharebe gemileri.

* Makalenin asıl künyesi için bk. Назаренко К.Б., "Русский флот и черноморские проливы накануне и во время первой мировой войны", Проблемы истории и историографии. Сборник докладов межвузовской научной конференции, т.3, СПбГЭТУ «ЛЭТИ», 2015, с. 59-67. Online Sürümü: https://etu.ru/assets/files/sbornik-kafedry-ikgp_2015.pdf. Özgün metinde yer almayan öz ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçası yazar tarafın sonradan metne eklenmiş, bunların Türkçeye tercümesi çevirmen tarafından yapılmıştır. Orjinal metindeki dipnotlar çevirmen tarafından dergi dipnot kurallarına göre orijinal künye bilgilerine sadık kalınarak yeniden uyarlanmıştır ve makaleye kaynakça eklenmiştir.

^a Prof. Dr., St. Petersburg State University, Institute of the History, St. Petersburg/Russia, k.nazarenko@spbu.ru

^b PhD candidate, St. Petersburg State University, Institute of the History, St. Petersburg/Russia, alperenkdd@gmail.com

THE RUSSIAN NAVY AND THE BLACK SEA STRAITS BEFORE AND DURING THE FIRST WORLD WAR

Abstract

The problem of the Black Sea Straits was on the agenda of Russian Empire policy throughout the XIX century. Especially after the Russo-Turkish War of 1877-1878, when the Ottoman Empire noticeably lost its power, this issue became one of the main ones in Russian foreign policy. In the conditions of international crises that took place on the eve of the First World War and during the war, the possibility of Istanbul falling into the hands of another power caused fears in Russia. A plan was prepared to capture the Bosphorus as part of an amphibious operation to prevent such a situation and prevent the access of foreign ships to the Black Sea. The key condition for the success of the amphibious operation (according to the ideas of naval theorists of the early twentieth century) was the possession of the sea, and the main prerequisite for the possession of the sea was a squadron of battleships capable of winning a general battle. Therefore, the ratio of the linear fleets of Russia and its opponents on the Black Sea (Turkey and Austria-Hungary, whose intervention in favor of Turkey was considered likely) was the most important condition determining whether it made sense to prepare a landing or not. Until 1910, Russia maintained dominance on the Black Sea, but the construction of dreadnoughts in Austria-Hungary and their order by Turkey dramatically changed the balance of power. Therefore, the amphibious operation was actively prepared in the 1880s-1890s, and in our opinion, the greatest success could accompany it in 1896-1897. Russian leadership's distraction to the Far East, the defeat in the Russo-Japanese War, and then the strengthening of the Austro-Hungarian and Turkish fleets forced them to temporarily abandon the idea of landing. Only during the First World War they were returned to them again, but for a number of reasons the landing was not carried out. This study examines the issue through the prism of the ratio of the linear forces of the Russian Black Sea, Turkish, and Austro-Hungarian fleets. For a better understanding of the balance of forces, tables of tactical and technical characteristics of battleships of Russia, Turkey and Austria-Hungary were added at the end of the study.

Anahtar Kelimeler: Russia, Turkey, Black Sea Straits, Black Sea Fleet, battleships.

РУССКИЙ ФЛОТ И ЧЕРНОМОРСКИЕ ПРОЛИВЫ НАКАНУНЕ И ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация

Проблема черноморских проливов стояла на повестке дня Российской империи на протяжении XIX века. Особенно после русско-турецкой войны 1877-1878 гг., когда Османская империя заметно потеряла могущество, этот вопрос стал одним из главных в российской внешней политике. В условиях международных кризисов, имевших место накануне Первой мировой войны и во время войны, возможность попадания Стамбула в руки другой державы вызывала опасения в России. Были подготовлены планы захвата Босфора в рамках десантной операции, чтобы предотвратить такую ситуацию и не допустить прихода иностранных судов в Черное море. Ключевым условием успеха десантной операции (согласно представлениям военно-морских теоретиков начала XX века) было владение морем, а основной предпосылкой для владения морем была

эскадра линейных кораблей, способных победить в генеральном сражении. Поэтому соотношение линейных флотов России и ее противников на Черном море (Турции и Австро-Венгрии, вмешательство которой в пользу Турции считалось вероятным) было важнейшим условием, определявшим – имеет смысл подготовка десанта или нет. Вплоть до 1910 года Российская империя сохраняла господство на Черном море, однако строительство дредноутов в Австро-Венгрии и заказ их Турцией резко изменил соотношение сил. Поэтому в десантную операцию активно готовили в 1880-1890-е гг., причем на наш взгляд, наибольший успех мог сопутствовать ей в 1896-1897 гг. Однако отвлечение внимания русского руководства на Дальний Восток, поражение в русско-японской войне, а затем усиление австро-венгерского и турецкого флотов заставили временно отказаться от идеи десанта. Лишь во время Первой мировой войны к ним вернулись снова, но по ряду причин десант не был осуществлен. В данном исследовании рассмотрен вопрос через призму соотношения линейных сил русского Черноморского, турецкого, а также австро-венгерского флотов. Для лучшего понимания баланса сил в конце исследования добавлены таблицы тактико-технических характеристик линейных кораблей России, Турции, Австро-Венгрии.

Ключевые слова: Россия, Турция, Черноморские проливы, Черноморский флот, линейные корабли.

Boğazları zapt etme meselesi, Rus siyasi ve askerî idarecilerinin planlarında farklı bağlamlarda birçok kez ortaya çıkmıştır. Fakat mesele daha çok, politik ve operasyonel karar alma yetkisini haiz olmayan kişilerce gündeme getirilmiştir. Neticede tarihçiler boğazların işgali ile ilgili konuşmaları ve boğazları işgal planlarını birbirinden titizlikle ayırt etmek zorunda kalmaktadır.

Tarihte çok geçmişe gitmeden, bu meselenin 1830-40'lı yıllarda fiiliyata geçirildiği şüphe götürmemektedir.¹ İstanbul ve Çanakkale boğazlarının ele geçirilmesi için Aralık 1852 ile Ocak 1853 tarihleri arasında yapılması öngörülen çıkarma harekâtı planı, I. Nikolay tarafından tasdik edilmiş; sonrasında ise 1853'ün başlarına dek tanzim edilmişti. Çıkarmaya kara kuvvetlerinden 40 binden fazla asker katılması planlanıyordu, fakat operasyona başlama emri bir türlü verilememişti.²

Rusya'nın Kırım Savaşı'nda yenilmesi ve Karadeniz filosunu kaybetmesinden sonra durum tamamen değişmişti. Dahası 1870'li yıllarda İngiltere'de inşa edilen 16 zırhlı gemi sayesinde Karadeniz'de Türk deniz güzcü Rusya'ninkinden katbekat üstün hale gelmişti. Haliyle bu şartlarda İstanbul Boğazı'na bir çıkarma operasyonu düşünmek söz konusu bile olamazdı.

Boğazlara bir çıkarmanın mümkün olup olmayacağı meselesi, Rusya yönetimince 1870'lerin sonunda tekrar masaya yatırılmıştı; fakat çıkarma harekâtı, ancak ve ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun karada ve denizde herhangi bir organize direnç

¹ G. A. Grebenshchikova, *Rossiiskii flot pri Nikolae I* (Sankt-Peterburg: Ostrov, 2014), 587–596.

² Grebenshchikova, *Rossiiskii flot pri Nikolae I*, 622–623.

göstermesinin mevzu bahis olmayacağı bir durumda, başka bir deyişle tam çöktüğü zaman mümkün olabilirdi.³

1880’li yıllarda Rus-Karadeniz zırhlı filo inşasına başlanmasıyla eş zamanlı olarak, boğazlara bir operasyon hazırlığına girişilmesi çok sayıda zorlu görevin üstesinden gelmeyi gerektirmekteydi.⁴

Başarılı bir çıkarma harekâtının en önemli ön koşulu, denize hâkim olmaktır. Bu mesele, askerî denizcilik literatüründe birçok kez tartışılmış ve A. Mahan’ın ünlü çalışmalarında tanımlanması yapılmıştır.⁵ Söz konusu iddia ile ilgili sorunları incelemek, bu çalışmanın kapsamı dışında olduğu için 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında askerî denizcilik uzmanlarının bu düşünceyi tartışmasız bir gerçek olarak kabul ettiklerini belirtmek yeterli olacaktır. Ayrıca deniz savaşında kilit rolü muharebe gemilerinin oynayacağı tartışmasız kabul edilmekteydi. Nitekim Rus-Japon Savaşı’nın tecrübeleri de bu çıkarımı tamamen doğrulamaktaydı.

Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı arifesinde Boğaz’a çıkarma harekâtının mümkün olup olmayacağı meselesini Rus-Karadeniz, Türk ve Avusturya-Macaristan donanmaları arasındaki zırhlı güç dengesi açısından değerlendirmek yerinde olacaktır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, 1880’li yıllarda Avusturya-Macaristan’a Rusya’nın potansiyel düşmanı gözüyle bakılmaktaydı. Avusturya-Macaristan donanmasının Türkiye’nin yanında boğazların savunmasına katılma ihtimali söz konusuydu.

1890’lı yıllarda durum Rus-Karadeniz donanması için oldukça elverişli görünmekteydi. Donanma önce 1889’da hizmete giren “İmperatritsa II. Yekaterina” tipinde üç zırhlıya sahipti. Sonra 1894’te donanmaya bu tipteki dördüncü gemi “Georgiy Pobedonosets” dâhil edilmişti. Ayrıca donanmaya “Dvenadtsat Apostolov”(1892) ile “Tri Svetitelya” (1895) zırhlılarına eklendi. Türkler, bu güce fiilen hiçbir şekilde karşı koyamazlardı. Zira 1870’li yıllarda inşa edilen gemilerin devri artık geçmişti, üstelik teknik açıdan da berbat bir vaziyetteydiler. Aynı zamanda mürettebatları da fiilen eğitimden yoksundu. O dönemde Avusturya-Macaristan’ın donanmasında da zırhlı bulunmuyordu. Buna mukabil Rus-Karadeniz donanması 1890’lı yıllarda çıkarma harekâtı için nispeten iyi bir hazırlığa sahipti. Yine bu yıllarda, çıkarmanın başarılı olabilmesi için anahtar vazifesi gören kara ve deniz birliklerinin koordinasyonu istenilen düzeyde değildi. Bütün bunlarla birlikte, çıkarmanın gerçekleşmesi için muhtemelen en uygun zaman, 1890’ların ikinci yarısında, yani 1896 Girit olayları ve 1897 Türk-Yunan Savaşı sırasındaydı. Gerçi, boğazlarda görünmesi halinde bir Rus çıkarma harekâtını imkânsız hale getirecek olan İngiliz Akdeniz donanmasının olaylara müdahil olma ihtimali her daim mevcuttu. Bu durum daima göz önünde bulundurulmuş ve çıkarma operasyonunun ateşli savunucularını dizginlemişti. Üstelik bu devirde Rus yönetiminin dikkati artık Uzakdoğu’ya kaymıştı.⁶

³ R. V. Kondratenko, *Morskaia politika Rossii 80-kh godov XIX veka* (Sankt-Peterburg: LeKo, 2006), 23–26.

⁴ Kondratenko, *Morskaia politika*, 257–274.

⁵ A.-T. Mekhen, *Vliianie morskoi sily na istoriiu. 1660-1783* (Sankt-Peterburg: Tipografiia Morskogo korpusa, 1895); *Vliianie morskoi sily na Frantsuzskuiu revoliutsiiu i imperiiu* (Moskova, Leningrad: Voenmorizdat, 1940).

⁶ Ayrıntılı olarak bk. A. V. Boldyrev, *Chernomorskie proliivy vo vneshnei politike Rossii na rubezhe XIX – XX vv.* (Avtoref. diss. kand. ist. nauk, MGU im. M. V. Lomonosova, 2003).

1902-1904 yıllarında Avusturya-Macaristan donanmasına “Habsburg” tipinde üç zırhlı dâhil edilmişse de bunlar Karadeniz’deki Rus zırhlıları için ciddi bir tehdit oluşturmuyorlardı. Üstüne bu devirde Rus donanması “Rostislav” ve “Knez Potemkin-Tavriçeskiy” (Panteleymon) zırhlılarıyla zenginleştirilmişti. Sonra 1904-1906 yıllarında Avusturya, “Erzherzog Karl” tipinde üç zırhlı daha inşa etti. Bu gemiler, kabiliyetleri açısından Rus zırhlılarıyla mukayese edilebilir halde idiler. Ancak Avusturyalıların üç tam teşekküllü ve üç zayıf zırhlısı karşısında sekiz gemiyle Rus-Karadeniz donanması sayısal üstünlüğünü korumaya devam etti. Port Arthur ve Tsushima’da Baltık donanmasına ait Pasifik filosunun tamamen yok olmasına nazaran Karadeniz’de durum Rusya lehindeydi. 1907’de Avusturyalılar tarafından inşasına başlanan “Radetskiy” tipindeki üç zırhlı bile durumu pek değiştirmemişti. Sadece Avusturya ile Rus-Karadeniz donanması (zırhlıların kalitesi göz önüne alındığında) sadece sayıca eşit duruma geldi. Yeni Avusturya gemilerinin ortaya çıkması, “Yevstafiy” tipi iki yeni zırhlının Rus-Karadeniz donanmasına katılmasıyla denge yeniden sağlandı. Eğer 1911 yılı sonunda Avusturya-Macaristan ve Rus-Karadeniz donanmaları arasındaki güç dengesini eskimiş ve zayıf gemiler (“II. Yekaterina” ve “Dvenadtsat Apostolov” tipi Rusya gemileri ile “Habsburg” tipi Avusturya gemileri) hariç tutulduğunda özetleyecek olursak; oran 6’ya 5, yani eşite yakın olarak Avusturya lehineydi.

Osmanlı İmparatorluğu, 1910 yılında Almanya’dan iki zırhlı satın aldı. Açıkçası bunlar Rus-Karadeniz donanmasının “Rostislav” tipi gemilerin dışındaki zırhlılara karşı kazanma şansı bulunmayan “Brandenburg” tipi (“Turgut Reis” ve “Barbaros Hayreddin” olarak adlandırılan) eski gemilerdi. Bu tarihten kısa bir süre önce Türkler eski zırhlı “Mesudiye’yi” modernize etmişlerdi. Ancak modernizasyondan sonra silah ve zırh açısından zırhlı standartlarını tutmadığından onu kruvazör sınıfına dâhil etmek gerekir. Çok açık ki Türk donanmasının bu önlemleri Karadeniz’deki güç dengesini değiştirmeye yetmiyordu.

Ancak drednotların inşa edilmeye başlaması, Rus donanmasının Karadeniz’deki egemenliğini tehlikeye atmıştı. 1910-1912 yılları arasında Avusturya-Macaristan, ciddi savaş kabiliyeti ile fark yaratan 12 adet 305 mm top taşıyan “Viribus Unitis” tipi (nispeten düşük tonitolojıyla tam teşekküllü d’rednot silahları taşıyorlardı) muharebe gemileri inşa etmeye başladı. Rusya 1911 Ekiminde yaklaşık olarak Avusturyalıların gemileriyle aynı silahlara sahip olan ama özellikle torpidolara ve top mermilerine karşı daha dayanıklı “İmperatrıtca Maria” tipi üç muharebe gemisi inşa etmeye başladı. Hakikaten de savaş sırasında gerçekleşecek olan bir çarpışmada Avusturyalılar ciddi bir üstünlük elde edebilirlerdi. Zira onların muharebe gemileri dünyada ilk defa kulelerinde top taşıyan yükseltilmiş hat şemasınca yerleştirilmiş burundan veya kıçtan ana kalibreli altı toplu ateş kabiliyetine sahip gemiler iken Rus muharebe gemileri ise bunu sadece klasik hat şemasınca yerleştirilmiş üç top ile gerçekleştirebiliyorlardı.

Daha tehlikelisi; Türkler, 1911 yılında İngiltere’den ana kalibrede atış kabiliyeti Rus muharebe gemilerinininkinin iki katından daha fazla olan “Reşadiye” tipinde iki tam teşekküllü muharebe gemisi sipariş ettiler. Yeni Türk gemilerinin 343 mmlik topları, Rus muharebe gemilerine çok ciddi hasarlar verebilirdi. Teorik olarak “Reşadiye” tipindeki iki

Türk muharebe gemisi, “İmparatriça Maria” tipindeki üç Rus muharebe gemisiyle kıyaslandığında daha güçlüydü. Gerçi Türk hazinesindeki kaynak yetersizliği durumu değiştirdi. Türkler, ikinci muharebe gemisinden neredeyse hemen vazgeçtiler. Fakat 1913’te “Reşadiye” tipine yakın bir muharebe gemisi inşası için tekrar kontrat imzaladılar. İsmi “Sultan I. Osman” olarak değiştirilen ve İngiltere’de inşası başlangıç aşamasında olan Brezilya muharebe gemisi “Rio De Janeiro’yu” 1912’de satın aldılar. Bu geminin toplarının 305 mm kalibre olarak seçilmesinin, Brezilya yönetiminin birikmiş mermi rezervini kullanabilmek için savaş gemilerinde geleneksel ana kalibreği muhafaza etme arzusundan ileri geldiği söylenebilir. Ana kalibredeki silahların sayısının 14’e çıkarılması gemi gövdesinin uzatılmasını zorunlu kıldı ki bu durum tonilatonun artması ve ana zırh kemerinin kalınlığının incilmesi ile sonuçlandı. Bu gemi, “Reşadiye’den” biraz zayıf olmasına rağmen hiçbir açıdan Rus muharebe gemilerinden geri kalmamaktaydı. Eğer Türkiye’nin gemi inşa planları başarıyla sonuçlansaydı, 1914’te inşasına başlanan dördüncü Rus-Karadeniz muharebe gemisi “İmperator I. Nikolay’a” rağmen bile Türk muharebe gemisi filosunun gücü Rus-Karadeniz donanmasının gücünü aşacaktı.

Türkiye’nin gemi inşa planlarına karşılık olarak Rus hükümeti Arjantin ve Şili için ABD ve İngiltere’de inşa edilen “Rivadavia” (iki adet) ve “Almirante Latorre” tipi muharebe gemilerini satın alma imkânlarını bile gözden geçirdi. Ülkemiz tarafından bu muharebe gemilerinin alınması durumunda Rusya ve olası düşmanlarının öngörülen filolarını karşılaştıracak olursak; kabul etmek gerekir ki bu muharebe gemileri, “Reşadiye” ve “Sultan I. Osman” gemilerine karşı koyabileceklerdi. “Rivadavia” tipi gemiler, daha kalın bir zırha sahipti ve silah kapasitesi açısından “İmparatriça Maria” tipi Rus muharebe gemilerinden daha aşağı değillerdi. “Almirante Latorre” ise zırh gücü eşit olup “Reşadiye’den” daha üstün ve fevkalade güçlü silahlara sahipti.

Türkiye, sipariş edilen muharebe gemilerinden hiçbirini almaya muvaffak olamadı. “Reşadiye” Birinci Dünya Savaşı’nın başında istimlak edildi ve İngiliz donanmasında “Erin” ismiyle hizmet etti. “Sultan I. Osman” da aynı akıbete uğradı ve “Agincourt” ismini aldı. “Reşadiye” tipindeki ikinci muharebe gemisi ise kızaktayken söküldü. İşin buraya varacağı asla öngörülemedi. Eğer savaş birkaç ay daha geç başlamış olsaydı o zaman Türkler “Reşadiye” ve “Sultan I. Osman’ı” edinmiş olacaktı. Oysa Rus-Karadeniz donanmasına ilk muharebe gemisi ancak 1915 Mayıs’ında, ikincisi aynı yılın Ekim ayında, üçüncüsü ise ancak 1917 Haziran’ında katılmıştı. Buna mukabil, Rusya tarafından satın alınan muharebe gemilerinin Karadeniz’e geçiş ihtimalleri belirsizlikten daha da öteydi. Zira Türkiye’nin söz konusu gemilerin boğazlardan geçişine izin verebileceği bir durumu tasavvur etmek çok güçtür.

Türk donanmasına Alman muharebe kruvazörü “Goeben’in” (Yavuz Sultan Selim) dâhil olmasıyla 1914-1915 yılında gerçekleşen olaylar, Türklerin iki modern muharebe gemisine sahip olmasının Rus-Karadeniz donanmasının başına ne derece büyük sorunlar açacağını göstermiştir. Bu gemi, zırh ve silah açısından muharebe gemilerinden daha zayıftı. Buna rağmen Rus muharebe gemilerinin hizmete girişine kadar eskimiş dretnot öncesi muharebe gemilerinden oluşan Rus-Karadeniz donanması için son derece tehlikeli

bir rakip olarak kaldı. “İmperatritsa Maria” sonra da “İmperatritsa II. Yekaterina’nın” donanmaya dâhil olması, Rus donanmasına denizdeki egemenliğini geri kazandırdı.

1910-1915 yılları arası İstanbul Boğazı’na yapılacak çıkarma harekâtı planlarının Rus donanmasının askerî denizcilik uzmanları tarafından neden çok riskli olarak nitelendirildiği belli oluyor. Doğal olarak, finansmanın yetersiz olduğu koşullarda hiç kimse bile isteye böyle riskli bir harekâta dâhil olmak istemezdi. Nitekim 1912 sonbaharında Türk ordusunun Bulgarlar tarafından yenilgiye uğratılması durumunda, “Hıristiyan ahaliyi korumak için” 5 bin Rus askerinden oluşan bir müfrezenin İstanbul’a nakli hususu dışişleri bakanlığı tarafından gündeme getirildiğinde Rus-Karadeniz donanmasının böyle mütevazı bir birliğin bile nakli için gerekli araç gereçten yoksun olduğu anlaşıldı.⁷ Fakat problem beklenmeyen bir taraftan ortaya çıkmıştı; Birinci Balkan Savaşı sırasında Bulgaristan neredeyse boğazlara hâkim oluyordu. Dolayısıyla Rus birliği Hıristiyan ahaliyi korumak yerine Bulgar askerlerinin İstanbul’a girişini engellemek zorunda kalabilirdi.

Boğazların yabancı ellere geçebileceği anlaşıldığında çıkarma hazırlıkları tekrar başlatıldı. 1914 Şubat’ında yüksek şurada Arjantin ve Şili için ABD ve İngiltere’de inşa edilen üç muharebe gemisinin satın alınması da dâhil olmak üzere Rus-Karadeniz donanmasının çıkarma operasyonuna hazırlanması hususu ele alındı.⁸

Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ve Türkiye’nin savaşa dâhil olmasından sonra boğazlar meselesi tekrar gündeme geldi. Literatürde savaştan önce için boğazların önemi geniş bir şekilde tartışılmaktadır. Bir bakış açısına göre; Alman karşıtı koalisyon ülkeleri tarafından Çanakkale ve İstanbul boğazlarının işgali, Türkiye’yi hızlı bir çöküşe götürecektir, silah ve askeri teçhizat açısından Rusya’ya ciddi bir yardım sağlanarak savaşın seyrini İtilaf Devletleri lehine çeviren bir dönüm noktası olacaktır. Bu nedenle Rus yönetiminin bütün güçlerini boğazların işgaline göndermeyi reddetmesi, büyük bir hata olarak değerlendirilebilir.⁹ Benzer bakış açısı detaylı bir şekilde literatürde dile getirilmektedir.¹⁰

Göz önüne almak gerekir ki; Rusya’nın müttefiklerinin Çanakkale Boğazı’nı işgal teşebbüsleri (Şubat 1915-Ocak 1916), İngiliz-Fransız kuvvetlerinin başarılı olması durumunda Rusya’nın boğazlardan mahrum kalacağına dair Rusya Dışişleri Bakanlığı’nda tekrar bir endişeye sebep oldu.

Rus yönetimince boğaza bir çıkarma operasyonu savaş boyunca tartışıldı. Operasyon tekliflerini ortaya atanlar diplomatlar olurken deniz ve özellikle kara kuvvetleri komutanlığı daha ölçülü bir tavır takındı. A.V. Kolçak’ın 1920’de verdiği ifadeye göre; Romanya’nın tarafsız kalması şartıyla 1917 baharında gerçekleştirilmesi düşünülen boğaza çıkarma harekâtı için 1916 yazında planlar kuruldu. Ancak Romanya’nın savaşa

⁷ İu. Luneva, *Bosfor i Dardanell: Tainye provokatsii nakanune Pervoi mirovoi voiny (1908-1914)* (Moskova: 2010), 136-137.

⁸ Luneva, *Bosfor i Dardanell: Tainye provokatsii*, 203-209.

⁹ Bu bakış açısı en belirgin haliyle şu çalışmada tasvir edilmiştir: P. V. Multatuli, *Gospod’ da blagoslovit reshene moe...*, (Sankt-Peterburg: Satisie, 2002).

¹⁰ S. P. Borisevich, “Voенно-politicheskoe rukovodstvo Velikobritanii i bor’ba za Chernomorskii proliv v gody Pervoi mirovoi voiny. 1914-1916” (Avtoref. diss. kand. ist. nauk, Ussuriiskii gosudarstvennyi pedagogicheskiy institut, 2003).

dâhil olması ve askerî başarısızlığı, Rus güçlerinin kaymasına sebep olmuş ve planlanan çıkarma harekâtını erteletmişti. 1917 yılı başında çıkarma fikri P.N. Milyukov tarafından destekleniyordu. Fakat iç politikadaki gelişmeler yüzünden artık çıkarma harekâtının gerçekleştirilmesi imkânsızdı.¹¹

Genel olarak bir çıkarımda bulunmak gerekirse, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında boğaza bir çıkarma harekâtının askerî uzmanlarca (hem deniz kuvvetleri uzmanları hem kara kuvvetleri uzmanları) çok riskli olduğu açıkça belirtilmişti. Kara kuvvetleri komutanlığına göre Rusya'nın başlıca düşmanları olan Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın karada yenilgiye uğramasıyla savaş sona erecekti. Dolayısıyla boğazlar gibi merkezden uzak bir bölgede yapılacak olan operasyon için büyük bir güç ayrılamazdı.

Bu harekâtın başlıca taraftarları, meseleyi genel politik zaviyeden ele alan ama meselenin askerî-teknik problemlerine vakıf olmayan Rusya'nın dışışleri olmuştur. Boğazlara yapılacak olan harekâtın reddedilmesinin temel sebebi ise söz konusu dönemde böyle ciddi bir operasyonu gerçekleştirmek için Rus kara ve deniz kuvvetlerinin genel olarak yetersiz olmasıydı.

Tablo 1: Avusturya-Macaristan, Türk ve Rus-Karadeniz donanmalarındaki zırhlıların özellikleri

Gemi tipleri	Yevstafiy (Rusya)	Panteleymon (Rusya)	Rostislav (Rusya)	Tri Svetitelya (Rusya)	Dvenadtsat Apostolov (Rusya)	Brandenburg (Türkiye/Almanya) ¹²	Mesudiye (Türkiye/İngiltere)	Radetskiy (Avusturya-Macaristan)	Erzherzog Karl (Av.-Mac.)	Habsburg (Av.-Mac.)
Tonilato	13950	13450	11000	14100	8700	10700	9700	15900	10650	8250
Hız, knot	16	16	16	16	15	16	17	20,5	20,5	19,5
Ana kalibre silahlar	4 x 305 mm 4 x 203 mm	4 x 305 mm	4 x 254 mm	4 x 305 mm	4 x 305 mm	6 x 280 mm	2 x 234 mm	4 x 305 mm 8 x 240 mm	4 x 240 mm	3 x 240 mm
Orta kalibre silahlar	12 x 152 mm	12 x 152 mm	8 x 152 mm	8 x 152 mm ¹³	4 x 152 mm	6 x 105 mm	12 x 152 mm	20 x 100 mm	12 x 190 mm	
Kemer zırhı mm(max)	230	230	368 (180-240) *	457 (250-220) **	356 (170-200) **	400 (200-270) *	300 (100-120) ***	230	210	220
Kule zırhı mm(max)	254	254	254 (130-170) *	406 (225-190) **	305 (150-170) **	300 (150-200) *	152 (50-60) ***	250	240	210
Nicelik, adet	2	1	1	1	1	2	1	3	3	
Kızağa konma	Ekim-Kasım 1904	1898	1895	1891	1888	1890	1872	Ey.-Kas. 1907 Ocak 1909	1902-1904	1899-1901
Suya indirme	Nisan-Ekim 1906	1900	1896	1893	1890	1891	1874	Ey. 1908 Tem. 1909 Nis. 1910	1903-1905	1900-1902
Hizmete giriş	Mart-Mayıs 1911	1905	1899	1895	1892	1894	1875, 1903'te temelli modernize edildi.	Haziran 1910 Ocak 1911 Eylül 1911	1906-1907	1902-1904

* Çelik zırh, daha sonraki zırhlılarda kullanılan Krupp zırhına göre mermilere karşı yaklaşık 1.5-2 kat daha düşük dirence sahipti. Parantez içinde Krupp zırhına eşdeğer zırh kalınlığı gösterilmektedir.

** Bileşik zırh, daha sonraki zırhlılarda kullanılan Krupp zırhına göre mermilere karşı yaklaşık 1.8-2.1 kat daha düşük dirence sahipti. Parantez içinde Krupp zırhına eşdeğer zırh kalınlığı gösterilmektedir.

*** Demir zırh, daha sonraki zırhlılarda kullanılan Krupp zırhına göre mermilere karşı yaklaşık 2.5-3 kat daha düşük dirence sahipti. Parantez içinde Krupp zırhına eşdeğer zırh kalınlığı gösterilmektedir.

¹¹ V. Urban, "Mog li poiavit'sia Kolchak-Bosforskii", VPK, Voенno-promyshlennyi kur'er, Obshcherossiiskaia ezhenedel'naia gazeta, (30 Ağustos 2006), <http://vpknews.ru/articles/5405>.

¹² Eğik çizgi ile gemiyi sipariş eden ülke ve geminin inşa edildiği ülke (eğer farklıysalar) belirtilmiştir.

¹³ 1911'de yeni silahlarla donatıldıktan sonra.

Tablo 2: Avusturya-Macaristan, Türk ve Rus-Karadeniz donanmalarındaki muharebe gemilerinin özellikleri

Gemi tipleri	İmperator Nikolay I (Rusya)	İmperatritsa Maria (Rusya)	Reşadiye (Türkiye/İngiltere)	Sultan Osman I (Türkiye/İngiltere)	Viribus Unitis (Avusturya-Macaristan)	Goeben (Almanya)	Rivadavia (Arjantin/ABD)	Almirante Latorre (Şili/İngiltere)
Tonilato	28500	25400	25250	30250	21600	25400	30700	32500
Hız, knot	21	21	21	22	20	28	22,5	22,5
Ana kalibre silahlar	12 x 305 mm	12 x 305 mm	10 x 343 mm	14 x 305 mm	12 x 305 mm	10 x 280 mm	12 x 305 mm	10 x 356 mm
Orta kalibre silahlar	20 x 130 mm	20 x 130 mm	16 x 152 mm	20 x 152 mm	12 x 150 mm	12 x 150 mm	12 x 152 mm	16 x 152 mm
Kemer zırhı mm(max)	260	260	305	230	280	270	305	230
Kule zırhı mm(max)	250	250	280	305	280	230	305	254
Nicelik, adet	1	3	2	1	4	1	2	1
Kızağa konma	Haziran 1914	Ekim 1911	Ağustos-Aralık 1911	Eylül 1911	Tem.-Eyl 1910 Ocak 1912 (2 adet)	Ağustos 1909	Mayıs-Temmuz 1910	Kasım 1911
Suya indirme	Ekim 1916	Ekim 1913 Nisan 1914 Mayıs 1914	Eylül 1913 2. kızakta söküldü	Ocak 1913	Tem. 1911 Mart-Kasım 1912 Ocak 1914	Mart 1911	Ağustos-Eylül 1911	Kasım 1913
Hizmete giriş	Girmede	Mayıs 1915 Ekim 1915 Haziran 1917	Ağustos 1914	Ağustos 1914	Aralık 1912 Tem. 1913 Tem. 1914 Aralık 1915	Temmuz 1912	Ağustos 1914 Mart 1915	Eylül 1914

Beyanname:

- Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan etmektedirler.
- Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Declarations:

- Ethics approval:** Not applicable.
- Author contribution:** The authors declare they have contributed equally to the article.
- Competing interests:** The authors declare no competing interests.

BIBLIOGRAPHY

- Boldyrev, A. V. *Chernomorskie proliivy vo vneshnei politike Rossii na rubezhe XIX – XX vv.* Avtoref. diss. kand. ist. nauk, MGU im. M. V. Lomonosova, 2003.
- Borisevich S. P. "Voенно-politicheskoe rukovodstvo Velikobritanii i bor'ba za Chernomorskie proliivy v gody Pervoi mirovoi voyny. 1914-1916." Avtoref. diss. kand. ist. nauk, Ussuriiskii gosudarstvennyi pedagogicheskii institut, 2003.
- Grebenshchikova, G. A. *Rossiiskii flot pri Nikolae I.* Sankt-Peterburg: İzd. Ostrov, 2014.
- Kondratenko, R. V. *Morskaia politika Rossii 80-kh godov XIX veka.* Sankt-Peterburg: İzd. LeKo, 2006.

Luneva, Iu. *Bosfor i Dardanelly. Tainye provokatsii nakanune Pervoi mirovoi voiny (1908–1914)*. Moskva: 2010.

Mekhen, A.-T. *Vliianie morskoi sily na Frantsuzskuiu revoliutsiiu i imperiiu*. Moskva. Leningrad: Voenmorizdat, 1940.

Mekhen, A.-T. *Vliianie morskoi sily na istoriiu. 1660-1783*. Sankt-Peterburg: Tipografiia Morskogo korpusa, 1895.

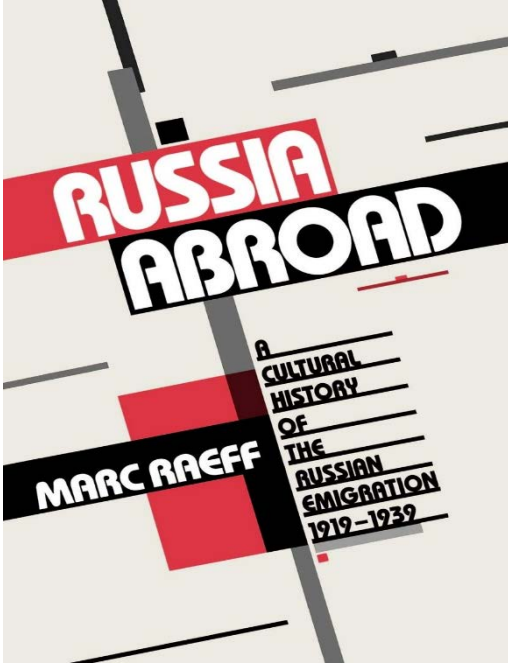
Multatuli, P. V. *Gospod' da blagoslovit reshenie moe*. Sankt-Peterburg: İzd. Satisie, 2002.

Urban, V. “Mog li poiavit'sia Kolchak-Bosforskii.” *VPK, Voенno-promyshlennyi kur'er, Obshcherossiiskaia ezhenedel'naia gazeta* (30 Ağustos 2006), <http://vpknews.ru/articles/5405>.

Marc Raeff, *Russia Abroad, A Cultural History of the Russian Emigration 1919-1939*, Oxford University Press, 1990, 239 s., ISBN 0-19-505683-3

 Erdal BİLGİÇ^a

Ünlü Rus tarihçisi Marc Raeff'in *Russia Abroad* başlıklı kitabı Sovyetler Birliğinin dağılmasına yakın 1990 yılında Oxford Üniversitesi Yayınları tarafından basıldı. Yeni kurulacak Rusya Federasyonu'na kültürel köklerini hatırlatmaya yardımcı olması için planlandığı anlaşılan kitap aynı zamanda özellikle Türkiye'de Beyaz Ruslar hakkında araştırma yapan tarihçiler için başvuru kaynağı olma özelliğini hâlâ sürdürmektedir. Beyaz Rusların, ya da Raeff'in tabiriyle sürgünlerin, tarihi hakkında üretilen metinler anlatı kurgusu kırılması güç bazı stereotipleri içerir. Genelde dönemin gazetelerinin kaynak olarak kullanıldığı bu metinler zengin bir hayattan fakirliğe uzanan öznelerin çoğunun adının bile anılmadığı yaşamlarından birer

cümle halinde bahsedilerek işgal İstanbul'unun veyahut savaş sonrası Avrupa şehirlerinin farklı bir rengi olarak sunulmasından ibarettir. Hâlbuki sürgünlerin hayatlarının gerçekliği geldikleri ülkenin sadece maddi boyutlarını değil kültürel boyutlarını da beraberinde taşır. Türkiye'de bu algıyı kıran en önemli çalışmaları akademisyen Pınar Üre geçmişte tarihçilerin kurguladıkları stereotipleri yıkarak yapar. Bu çalışma ise günümüzde hala Rusya ve Ukrayna Savaşından dolayı geçerliliğini koruyan göç olgusunun kültürel alanı üzerine çalışacak araştırmacıların ana başvuru kaynaklarından biri olan Marc Raeff'in kitabının stereotipler yaratmadan bir tarih metninin kurgulanmasına nasıl katkı sağlayacağı üzerine odaklanmaktadır.

^a Dr., İstanbul/Türkiye, erdalbilgic@yahoo.com

Marc Raeff'in çalışmasının amacı kanuni ve fiziki sınırları içermeden Bolşevik Devrimi'nin ardından Rusyalı sürgünlerin diğer ülke toplumları içinde ürettikleri kültürel hayatı incelemektir. Raeff kitabında Kızıl Ordu'dan kaçan, Bolşevik Rejime karşı olan ve bu rejim yönetimi altında yaşamak istemeyerek Rusya'yı terk eden herkesi Rusya Sürgünleri olarak kabul eder. Milliyeti ne olursa olsun kitabında bir tanım altında sürgün olarak nitelediği insanların başlarda Rusya'dan mecburi ayrı kalışlarını geçici olacağını düşündüklerini belirtir. Bu yüzden farklı coğrafyalarda ve ülkelerde bulunan sürgünler buralardaki gündelik hayatlarını Bolşevik Rejiminin kısa sürede çökeceği üzerine kurgulamıştır. Ancak zamanla Sovyetler Birliği yönetiminin rejimini güçlendirerek yola devam etmesi sürgünlerin kendilerine Rusya kültürünü, değerlerini ve geleneklerini korumak ve devam ettirmek üzerine görev biçmelerine neden oldu. Sürgünlerin asimile olmaktan çekinmeleri ve Rusya'yı terk etmiş olsalar dahi Rusya'nın gelenek ve göreneklerine mümkün olduğunca yakın olmalarını sağladı. Raeff'e göre Sürgünlerin tamamını Beyaz Ordu mensubu olarak tanımlamak doğru değildir. Raeff kitabında bu basite indirgemeci tavrı eleştirerek ve stereotipler oluşturmaktan kaçınarak sürgünlerin arasında yargıçların, akademisyenlerin, entelektüellerin, iş adamlarının, burjuvaların, sanatçıların, öğretmenlerin, basit köylülerin, farklı din, dil ve ırklardan insanlar olduğu vurgusunu yapar. Raeff'in tanımlamasına göre Beyaz Rusları homojen bir grup olarak tanımlamak doğru değildir. Birçok ülkeye ve kıtaya yayılmış Rusya toplumunun birçok sınıf ve halkına mensup bireyler söz konusudur. Toplumun farklı katmanlarından heterojen grupların oluşturduğu sürgünlerin Marc Raeff'in kitabında her ne kadar gerçek hayatta politik mücadeleleri devam etse de onların siyasi duruşları ve tavırları yer almaz.

Marc Raeff kitabının ilk bölümüne Dostoyevski'nin "Ezilmiş ve Aşağılanmışlar" kitabına atıf yaparak bu başlığı koymuştur. Kızıl Ordu'ya yenilen Beyaz Ordu mensupları Rusya'yı terk edip başka ülkelere sığınan ilk gruptur. İkinci aşamada Raeff'in ilgileneceği toplumun diğer katmanlarındaki insanların tahliyesi gerçekleşti. Sivillerin ağırlıkta olduğu bu insanlar imparatorluğun Ukrayna ve Mançurya sınırları üzerinden ülkeyi terk ettiler. Sürgünlerin ilk duraklarından biri İstanbul'du. Ancak şehir zaten işgal altındaydı ve sürgünlere gelecekteki hayatlarını kurabilecekleri fırsatları vaat etmiyordu. Ekonomisi mülteci göçünü kabul edecek kadar iyi olmayan İstanbul'da belli bir süre kalan sürgünlerin çoğunun ikinci durakları Bulgaristan, Almanya, Fransa, Sırp Krallığı, Çekoslovakya, Polonya gibi ülkeler oldu. Raeff'in belirttiğine göre göç edenlerin çoğu yaşları arasında değişen bekâr erkeklerdi. Profesyonel iş hayatına sahip olanların birçoğu göç ettikleri ülkelerde dil bariyerine takılmadan iş bulabildiler. Ancak büyük bir çoğunluğu yoklukla sürececek uzun yıllar bekliyordu. Raeff'e göre sürgünler üzerinde üretilen romanların ve filmlerin çoğu genelde bu insanların eski zengin erkekler ve aristokratlar olduğu ve yeni hayatlarında artık şoför, garson, vale oldukları stereotipler üretirler. Ancak gerçekte yaşananlar yaratılan bu stereotiplerden farklıdır. Kitabının ilk bölümünde sürgünlerin gündelik hayatında yaşanan maddi zorlukların çerçevesini çizen Raeff dünyanın birçok yerinden yapılan yardımlardan ve özellikle dini cemaatlerin organize ettiği çalışmalardan bahseder. Ancak Raeff'e göre Sovyet Rejimine karşı olan güvensizlik buldukları ülkelerde Rusyalı sürgünlere de aynı şekilde yansdı. Savaş sonrasında Avrupa kentleri zaten yorgun ve ekonomik problemler içeren yerlerdi.

Sürgünler de Avrupa'nın ekonomik ve toplumsal durumundan nasibini aldılar.

Gurbetteki Rusya olarak Türkçeye tercüme edebileceğimiz kitabının ikinci bölümünde Raeff sürgünlerin buldukları ülkelerde nasıl eğitimlerine devam ettiklerini ve eğitim çağına gelen çocuklarına nasıl imkânlar çerçevesinde ilk ve orta eğitimlerini sunduklarını anlatır. İlk amaç sürgündeki çocukların fiziksel ve psikolojik travmalarını eğitim kurumları aracılığı ile sarmaktır. Ayrıca çocukların ailelerinin çoğunun ekonomik durumu iyi değildir. Sağlık ve gıda yardımlarına ihtiyaçları vardır. Hatta çoğunun bu imkânı sürgünde kurulan Rus eğitim kurumları tarafından sağlandığı Raeff'in iddiaları arasında yer alır. Rus Zemgor kurumları yetimhanelerin, okulların kurulmasında yaptığı maddi yardımlarla birçok sorunun çözülmesinde katkı sundu. Devrim öncesinde Rus eğitim kurumlarının pedagojik yaklaşımları oldukça gelişmişti. Eğitim çağına gelen çocukların savaş yıllarından ve göçten kaynaklanan travmalarının aşılmasında sürgünde kurulan eğitim kurumları işlevsel bir rol aldı.

Raeff ayrıca sürgündeki eğitim kurumlarının oluşturulmasının en önemli sebepleri arasında sürgünlerin Bolşevik Rejimin kısa süre sonra yıkılacağı ve ardından sürgünde Rusya kültürü ve eğitimi ile yetişen çocukların Rusya'nın geleceğinde söz sahibi olacağı inancı olduğunu iddia eder. Sürgünlerin mülteci okullarında eğitim almaları bu yüzden çok önemliydi. Ancak gerçekte sürgünlerin birçoğu Rusya'yı ne bir daha görebildi ne de ülkenin nasıl bir evrim geçirdiğine şahit olabildi. Mülteci okulları çok dilliydi. Okullar ilerlemeci ve aydınlanmacı, sıkı bir pedagoji eğitiminden geçmiş öğretmenler tarafından yönetiliyordu. Ancak ilk ve ortaokullardan sonra sürgündeki çocuklarının eğitimlerine lise seviyesinde devam etmeleri oldukça zor oldu. Gimnazyum tarzında kurulan ve Rus Liseleri olarak az sayıda okul İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile beraber kapandı. Diğer yandan sürgündeki çocukların özgür Rusya'yı yönetme hayalleri ile eğitim alırken Sovyet eğitim sistemi de değişiyordu. 1930'larda Stalin bambaşka bir eğitim sistemi ile geçmişiyse barışık bir neslin yetiştirilmesine başlamıştı. Yetişkinler ise sürgünde bazı akademi üyelerinden seminer tarzında dersler alabildi. Prag'da hukuk ve sosyal bilimler olmak üzere iki fakülte kuruldu. Ayrıca Ukrayna Üniversitesi açıldı. Bizans sanat ve tarihi birikimini devam ettiren The Kandokov Seminerleri düzenlendi. G. Vernadsky gibi ünlü tarihçiler birçok üniversitede ders verdi ve tarih kitapları yazdı. Böylelikle Bizans çalışmalarının önemli bir kısmı sürgünler aracılığıyla Batıya aktarılmış oldu. Fen bilimlerinde birçok Rus profesör yaşadıkları ülkelerdeki üniversitelerde istihdam edildiler. Londra, Varşova, Sofya, Riga, Kharbin, Berlin, Prag gibi şehirlerde birçok okuma salonu ve kütüphane kuruldu. Prag'da Rus Tarihi Arşivi ve kütüphanesi en meşhuru oldu. Berlin'de kurulan Rus Devrimi Arşivi İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetlere götürüldü.

Raeff kitabının bir sonraki bölümünde sürgünlerin buldukları ülkelerdeki basın yayın faaliyetlerinin izini sürer. Rusya'nın en yaratıcı kültürel varlığı kelimelerdi. Edebiyat literatürü devrim öncesi Rus kültürünün ana taşıyıcısı olmuştu. Sürgündeki Ruslar içinde basılı yayınlar kültürlerinin devamı için yardımcı olacaktı. Dergi ve gazete basmak, dağıtmak ve okuyuculara ulaştırmak pahalı bir işti. Ayrıca yeni sürgündekiler arasında yeni mücadelelerin, çekişme alanlarının ortaya çıkmasına neden oldu. Herkesin zevki, ideolojisi ve entelektüel seviyesi farklıydı. NEP (Yeni Ekonomi Politikası)

döneminde özellikle basılacak olan yayınların Sovyetlerde dağıtılma ihtimali doğdu. Sürgünler Maksim Gorki ile irtibat kursalar da Sovyet yönetimi sürgündeki Rusların yayınlarının ülkeye girmesine müsaade etmedi. 1930'ların sonlarına doğru basıldıkları ülkelerde ancak dolaşıma sokulabilen ürünler oldular. Almanya en fazla yayının basıldığı ülkeydi. Mülteci sayısı fazla, aralarındaki okuryazar oranı yüksekti.

Bolşevik Rusya'dan Berlin'e şair Mayakovsky ve Yesenin, romancı Belyi ve Gorki gibiler geliyordu. Sürgündekiler bu sanatçıların modernist tavırlarından etkilendiler. Prag'ta sürgün akademisyenler vardı. Filozof, sanatçılar ve yazarlar ise Paris'teydi. YMCA (Genç Hıristiyan Erkekler Birliği) gibi dini örgütlenmeler sürgünlere dini kitaplar ve fonlar sağladı. En çok ihtiyaç duyulan okullar için kitaplarıydı. Sovyetler bu sıralarda yeni alfabe ile bastıkları kitapları çok daha ucuza Avrupa'daki şehirlere göndermeye başladı. Devrim sonrasında basılan sürgünlerin biyografi ve anı yazıları mülteciler arasında çok okuyucu buldu. Sürgündeki Ruslar metinlerini farklı dillere çevirip dertlerini belki de daha iyi anlatabilirdi ancak tercüme maliyetli bir işti. Sürgündeki gazetelerden olan *Posledniye Novosti, Rul, Sevodnya* gibi gazeteler popüler İngilizce tefrika romanlarını Rusçaya çevirip yayınlıyordu. Rusça yayınların büyük çoğunluğu yağmurlardan sonra büyüyen mantarlar gibi bir anda türeyip sonra aniden yok oldular. *Novaya Russkaya Kniga, Svobodnaya Rossiya, Novosti Literaturny* en güzel örnekleriydi. Basılı materyal mültecilerin eğitimlerine, entelektüel ve kültürel hayatlarına devam etmeleri için elzemdi. Berlin'deki Petropolis yayınevi 1938'e kadar metin yayınlamaya devam etti. Münih anlaşmasından sonra taşınmak zorunda kaldı. *Poslendniye Novosti* 1920-1940 arasında yayın yaptı ve en çok okunan gazete oldu. Liberal bir gazeteydi ve farklı hükümetlerden destek alıyordu. Monarşi yanlısı bir yayın politikası vardı. 23.000 tiraja ulaştığı zamanlar oldu. Rakibi *Vozrojdenie* gazeteyi Masonik ve Sovyet destekçisi olmakla suçladı. Sürgünde ayrıca Menşevikler de vardı. Kendi aralarında sol ve sağ olarak ayrıldılar. *Sotsialistiçeskiy Vestnik* Menşeviklerin dergisiydi. Menşevik solcular NEP'i destekliyorlardı. *Vestnik* yayınlarına 1921-1963 arasında devam etti. *Volya Rossiya* Sosyalist Devrimcilerin Prag'taki yayınıydı. Stalin'in Sovyetlerden bilgi akışını kesmesiyle sürgünlerin Rusya'daki gelişmeleri anlamalarını zorlaştıran bir hamle oldu.

Marc Raeff sürgünlerin basın ve yayın faaliyetlerini tartıştıktan sonra bir sonraki bölümde sürgünlerin Rus kültürünü sürgün günlerinde yeniden nasıl yorumladıklarını, kendi aralarında nasıl sürdürdüklerini ve yeniden nasıl ürettiklerini tartışır. Sürgünlerin arasında ilk polemik konularından birisi Tolstoy'un köylüler ve anarşizm üzerine olan görüşleridir. Sürgünler arasında Tolstoy'un dini ve felsefik görüşlerinin ideolojik görüşlerinin devrimin olmasında etkili olduğu düşünülüyordu. Ancak yine de Tolstoy'un politik görüşlerinin romancılığından ayrılması gerektiğini de savunanlar vardı. Özellikle şiir alanında Bolşevizm iktidarını kaybedince Rus şiirinin yüklenişine olan inanç yüksekti. Rus Balesi yurtdışında sanat alanında en kolay adapte olan grup oldu. Filozoflar özellikle Paris'te Avrupa düşün dünyasını etkilemeye devam etti. Dilbilimciler Avrupa üniversitelerinde teoriler üretmeye devam ettiler. Biyoloji, tıp, kimya, aerodinamik alanında sürgündeki bilim insanları önemli işler yaptılar. Rus dili mültecileri birbirine ve geçmişlerine bağlayan en büyük etkendi. Yeni nesil yazarlar geçmişin izinden çok yaşadıklarının etkisinde kalarak yaşadıkları ülkelerin edebiyatının içinden metinler

yazdılar. Hatta yaşadıkları ülkelerin dilinde yayın yaptılar. Raeff sürgündeki kültürel hayat için üretim yapan sürgünlerin hayatlarındaki üretkenliği en çok etkileyen sürecin ekonomik imkânsızlıklar olduğunu savunur. Avrupalı çağdaşları gibi sürgünlerin rahat yaşamları olmadı. 1930'larda sürgün yazarlar ve Sovyet vatandaşları arasındaki bağ koptu. Yazarlar üstten dayatmacı stereotiplerden oluşan sosyalist realizm övücü metinlere karşıydılar. Bu durumda mülteci yazarlar Sovyet toplumunu nasıl etkilemeleri nasıl beklenebilirdi? Bu etkiyi yaratmak için Stalin'in ölümünü beklemek gerekecekti.

Marc Raeff'in kitabındaki Beyaz Ruslar hakkındaki literatüre yaptığı en önemli katkı diasporadaki kilise ve sürgünlerin inançları üzerine yazdıklarıdır. Raeff'e göre politik görüşleri ne olursa olsun mülteciler hayatlarının anlamını yitirmişlerdi. Rus toplumunu bir arada tutan ahlaki değerler çökmüştü. Aynı dilden insanlar artık karşı kamplarda yer alıyorlardı. Aile üyelerinden bazıları mülteci olduğundan fiziki olarak ayrılmıştı. Din adamları bir yandan I. Petro'nun koyduğu ve kiliseyi devletin denetimine sokan yasalardan mustarip iken, bu etkiyi silecek olan ateist bir hükümetin yönetimi altına girmenin paradoksunu yaşıyordu.

Sovyet gençleri anti inanç kampanyası ile büyüdüler. Din adamlarının sayısı azaldı. Sovyet hükümeti 1920'lerin sonunda kilise ve din adamları üzerinde baskı kurdu, kamplara ve sürgünlere gönderdi. Sürgünler için gündelik hayat problemleri çözmenin yanı sıra dini gruplar entelektüel ve ruhsal sorunların da konuşulmasına katkı sağladı. Bazı din adamları zaten yurtdışına kaçmıştı. Rus Ortodoks kilisesinin olduğu yerlere gittiler. İç savaşta faal olan din adamları Sırbistan ve Slovenya'ya sığındılar. Atina ve Sırp patriklikleri kaçanlara yardımcı olunması konusunda vaaz verdiler. Balkan Ortodoks kiliseleri Rus rahiplere kucak açtı. Burada tek muallakta kalan İstanbul Patrikliği oldu. Kiliseler aracılığıyla yardımlar toplandı. Fiziksel ve duygusal ihtiyaçları karşılamak öncelikleri oldu. Çocuklar için Rus dilini öğrenmenin yollarından biri kiliselerin desteklediği derslerdi. Rus mültecileri Ortodoks kilisesinin önemini sürgünde yeniden keşfetti. Toplumsal, maddi ve kültürel rolleri yeniden üretildi. Kilise gündelik hayata, hayatın seküler yanları da kiliseye dahil edildi. Kilise yurtdışında mültecilerin entelektüel hayatında kültürel mirasın devamında aktif rol aldı. Katolik ve Protestanların nazarında Rus Ortodoks Kilisesinin imajı değişti.

Marc Raeff kitabının son bölümünü Rus tarihçilere ve Rus tarih yazımının sürgünde yeniden şekillenmesine ayırır. Rus Devrimi bütün sınıfların durumunu etkilediğinden dolayı Rusya tarihinin sürgündeki tarihçiler tarafından yeniden yazılması mümkündü. Rusya tarihi yeniden meydan okuyan bir açıyla yazılacaktı. Sürgünde 500'e yakın eğitimci ve bilim insanı vardı. Materyal eğitim için kariyerlerine devam etmek, Rus bilimini yaymak ve gelecek kuşaklara aktarmak istiyorlardı. Prag'da tarihçiler Rus Tarihçileri adı altında bir grup kurdular. Çalışmalarındaki en büyük sıkıntı arşivlere ulaşamamaktı. Cevap aradıkları soru ilk soru "Nasıl oldu da devrim gerçekleşti?" idi. Sürgündeki tarihçiler kendi bakış açılarına göre cevaplar aradılar. Ancak tarihin gerçekleşmesi için tek bir kanun yoktu. Sürgünde bulunan genç tarihçiler gündelik hayatın zorlukları ile boğuşurken geçmişlerinden ziyade bugünün tarihine yaşadıkları ülkelerin perspektifinden bakıyorlardı. Ayrıca arşivlere ulaşmak kolay değildi. Devrimin tarihini

yazmak için farklı ülkelerde bulunan Beyaz Ordunun arşivlerini bir araya getirmek gerekiyordu. Bu arşivleri bir araya toplamak ise yıllar alacaktı.

Devrimin tarihini yazanlar pozitivist bir eğitim almıştı. Arşivlere dayanan, politik, sosyal ve ekonomik nedenler arayan anlayış Rusya'nın sonunda Avrupa'nın bir parçası olacağı anlamını çıkarıyorlardı. Bu yüzden aslında devrimin olması kaçınılmazdı. İkinci yaklaşım Avrasyacılık Rusya'yı anlamak için steplerden miras kültürüne kadar bakılmasını savunuyordu. Avrasyacılığın kurucusu N. Trubetskoy Orta Avrupa'dan Pasifik'e tek bir kültürün olduğunu savunuyordu. Rusya bir Batı devleti değildi. Ama Batının bilimine de karşı olmadığı gibi, Batının yüklemesi bir kültür devrimine de karşıydı. Tarihçiler bu teoriyi indirgemeci bir yaklaşım olarak eleştirdiler. Avrasyacılığı devam ettiren G. Vernadskiy oldu.

Marc Raeff kitabında sürgündeki bir toplumun hayatını nasıl yeniden düzenlediğini ve yarattığını ortaya koymaya çalışır. Mülteciler kültürleri bakımından buldukları ülkeye göre barışçıl ya da fethedici olabilirler. Kültür açısından Rusya'dan sürgün edilenlerin şiir, kitap, basın ve yayın, bale, akademi gibi alanlarda üretimleri Gurbetteki Rusya'da devam etti. Rusya tarihinde ilk defa entelektüeller sürgün sayesinde özgürlüğün, sansür olmadan üretmenin tadını çıkardılar. Raeff'in Rusya tarihine orijinal katkılar sunduğu metni yazıldığında Sovyetler Birliği hala hayattaydı. O yıllardan bu zamana kadar Rusya Federasyonu arşivlerinde çalışan tarihçilerin sayısı büyük bir artış kaydetti. Türkiyeli tarihçiler de bu fırsattan yararlanarak ve Sovyet arşivlerini kullanarak iki ülkenin tarihleri hakkında orijinal metinler üretmeye devam ediyorlar. Rusya'da bulunan Beyaz Rus arşivlerinden faydalanarak sürgündekilerin tarihini Türkiye açısından kaleme alacak araştırmacıların Raeff'in kitabından yola çıkarak alana katkı sunacak yeni çalışmalara imza atabilecekleri şüphesizdir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, Kitap İncelemesine başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the book review.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

